

Pałuki

PAWEŁ ANDERS

PAŁUKI

WIELKOPOLSKA BIBLIOTEKA KRAJOZNAWCZA
Nr 14

Paweł Anders

PAŁUKI

Wydawnictwo WBP
Poznań 1997

Opiniodawcy
Jerzy Sobczak, Jerzy Szociński

Projekt okładki serii
Grzegorz Nowicki

Fotografie
Paweł Anders

Na okładce fragment zrekonstruowanej osady prahistorycznej
w Biskupinie (fot. Zbigniew Szmidt)

Wykreślenie mapek i planów
Krzysztof Graja

Redaktor techniczny
Henryk Gromadecki

105605

Wydano na zlecenie Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego
w Poznaniu – Redakcji „Kroniki Wielkopolski”

ISBN 83-85811-40-0

Wydawnictwo WBP
60-819 Poznań, ul. Prusa 3, tel. 47 20 11
Wydanie I. Ark. wyd. 8,5. Ark. druk. 8,0+1 il.

Od autora

Niniejszy przewodnik ma na celu zapoznanie czytelników z regionem niedużym, ale znanym wśród turystów i krajoznawców. W zdumiewający sposób zachował on jednolitość kulturową – mimo zmian politycznych i administracyjnych, mimo podzielenia terenu między kilka powiatów i województw, mimo wreszcie pozostawania w obrębie dużo większej Wielkopolski – Pałuczanie nie opuściło poczucie wspólnej przeszłości historycznej i odrębności regionalnej. Publikacja niniejsza pragnie w popularny sposób przyczynić się do utrwalenia tych więzi i przekazania ich kolejnym pokoleniom.

Oprócz ciekawych dziejów i dorobku kulturalnego Pałuki oferują także tereny atrakcyjne dla odbywania wycieczek. Szeroko znane w kraju i poza jego granicami są wykopaliska w Biskupinie. Chętnie odwiedzane są też inne miejscowości leżące na Szlaku Piastowskim. Poza nim, w bok od głównych dróg, jest jednak wiele innych godnych uwagi obiektów i na nie ta publikacja pragnie przede wszystkim zwrócić uwagę.

Na Pałukach zachowało się wiele pamiątek z przeszłości, a ślady historii spotyka się tu na każdym kroku. Wartościowe zabytki obejrzeć można nie tylko w miastach (Gołańcz, Kcynia, Łabiszyn, Wągrowiec, Żnin), ale również w małych wioskach (Grocholin, Lubostroń, Tarnowo Pałuckie, Wenećja). Pofalowany krajobraz dodaje wędrowaniu atrakcyjności, a malownicze jeziora, których jest tutaj ok. 140, zapewniają przyjemny wypoczynek w okresie letnim. W ciągu całego roku można korzystać z lasów, które też są godne uwagi, choć nie jest ich zbyt dużo.

Pałuki są regionem ze wszech miar godnym szczegółowego poznania, a przewodnik ten ma ułatwić zapoznanie się z jego walorami.

Poznań, we wrześniu 1996 r.

CZĘŚĆ OGÓLNA

Położenie

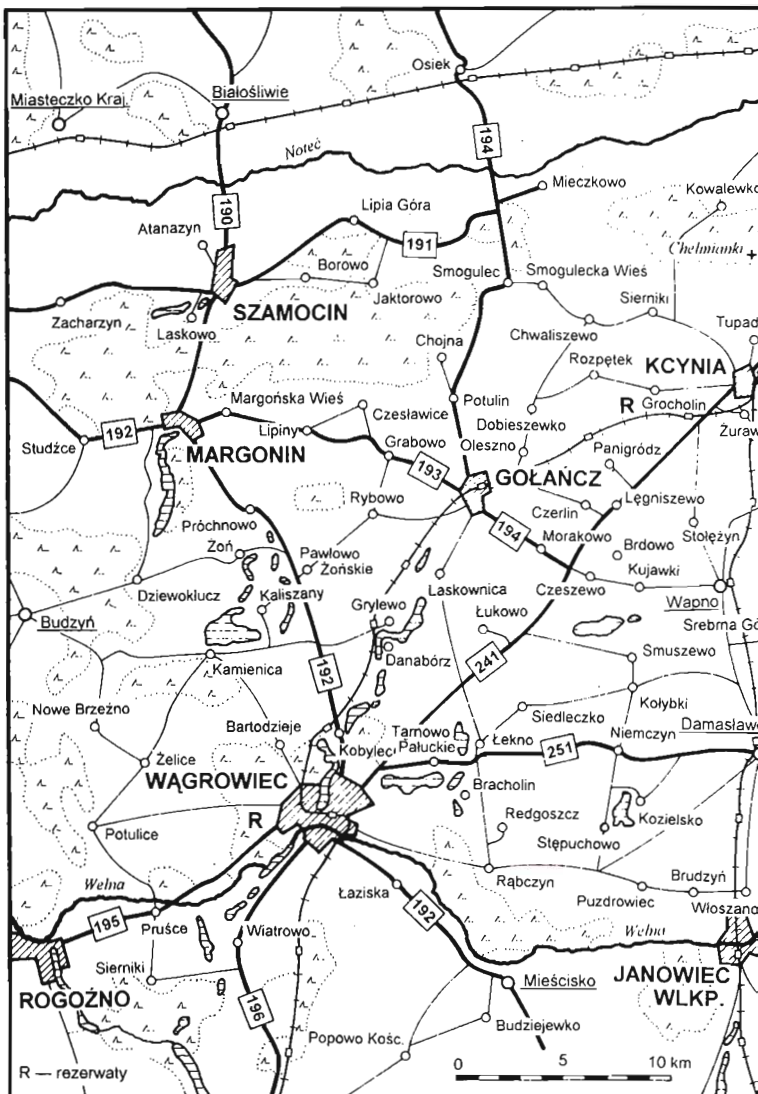
Pałuki są małym regionem historyczno-etnograficznym. Leżą w płn.-wsch. części Wielkopolski historycznej; czasami uważa się je też za obszar przejściowy między Wielkopolską a Kujawami i Pomorzem. Ich powierzchnia wynosi ok. 2 tys. km². Nazwa wywodzi się od wyrazu *luk* (*lęk*), oznaczającego nizinę trawiastą między gruntami ornymi, albo też od *pałąkowatego* kształtu wzniesień, będącego charakterystycznym elementem krajobrazu tego regionu.

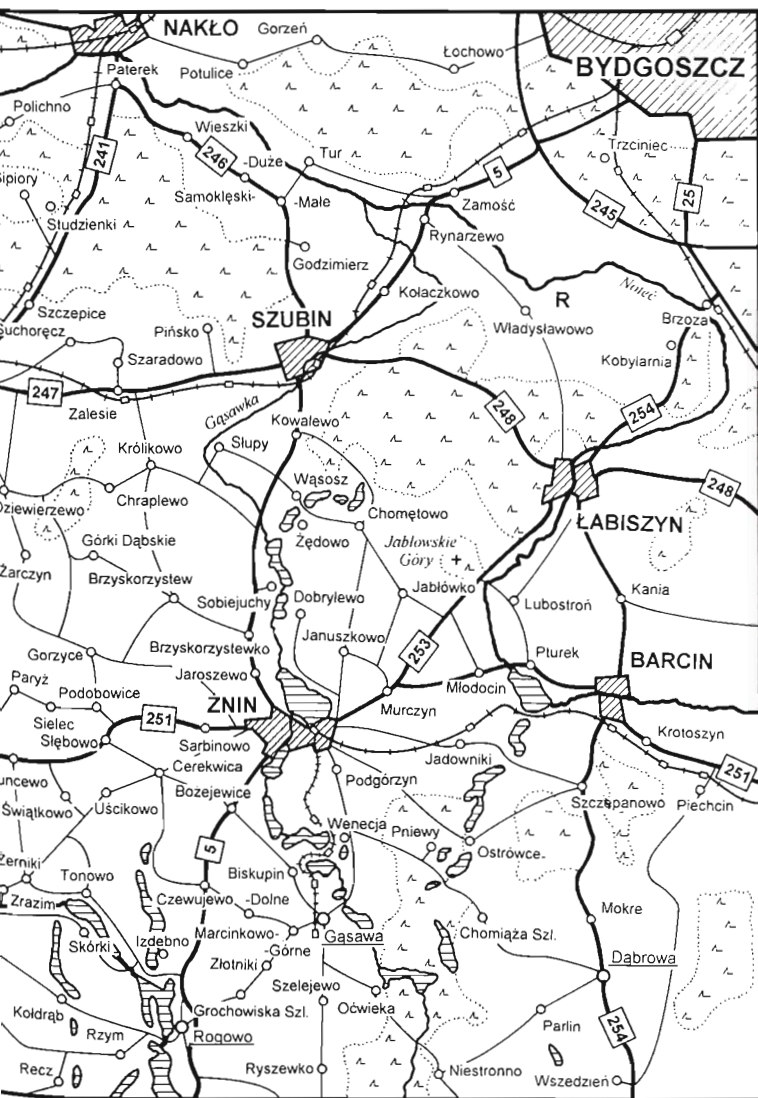
Granice Pałuk na płn. i wsch. biegną Notecią, na pld.wsch. – doliną Foluskiej Strugi, na pld. – Welną. Granica zach. przebiega przez Rogoźno i Margonin, choć czasem wyznacza się ją też na linii Wągrowiec-Jez. Kaliszańskie-Smogulec. W przewodniku opisano cały obszar Pałuk, a także – w nieco skróconej formie – miejscowości położone na ich obrzeżu, będące punktami wyjściowymi dla wycieczek.

Środowisko naturalne

Krajobraz Pałuk został ukształtowany w wyniku ostatniego zlodowacenia i ok. 12 tys. lat działania różnych czynników po ustąpieniu lodowca. Pod względem geograficznym opisywany teren wchodzi w skład 4 dużych mezoregionów (wg podziału prof. J. Kondrackiego).

Część Pałuk na zach. od Łekna, Wapna i Kcyni położona jest na obszarze Pojezierza Chodzieskiego – wysoczyzny morenowej o poziomie „niższym”, powstałej w czasie ostatniego zlodowacenia na terenie istniejącej tu przedtem niziny. Jest to dość płaski i monotonny obszar, wyniesiony 80-95 m n.p.m., przeważnie użytkowany rolniczo. Na tym terenie występują liczne jeziora, różnej wielkości i pochodzenia.

Największe jeziora rynnowe zgrupowane są w rynnach gołaniecko-wągrowieckiej i koło Margonina, natomiast na wsch. od Wągrowca oraz między Wągrowcem a Margoninem znajdują się owalne jeziora typu wytopiskowego. W rejonie Wągrowca i Rogoźna przebiega równoleżnikowo niezbyt wielka Pradolina Wełny.

Płd. i wsch. część opisywanego terenu wchodzi w skład Pojezierza Gnieźnieńskiego. Jest to również wysoczyzna morenowa, ale o poziomie „wyższym” – wyniesionym 100-110 m n.p.m. Związane jest to z położeniem na Wale Kujawsko-Pomorskim – pokrytym warstwą utworów polodowcowych różnej grubości podłużnym wyniesieniem, spiętrzoną w tym samym okresie co Karpaty (ponad 60 mln lat temu). Właśnie w tym wale znajdują się pokłady wapienia na wsch. od Barcina oraz wysady solne w Wapnie i na wsch. od Damasławka.

Dzisiejszy krajobraz tego terenu to przede wszystkim falista morena denną. Wśród niej spotyka się zagłębienia powstałe wskutek wytopienia odosobnionych brył lodowca, dziś zajęte przez torfowiska lub maleńkie jeziorka (tzw. oczka). W płn. części tego Pojezierza leżą pojedyncze pagórki, pozostałość starszego pasma moreny czołowej (najwyższe są Chełmianki, zwane także Korfantówką – 162 m n.p.m.). Wzgórza są oddzielone między sobą równinami i sprawiają wrażenie, jakby były „nałożone” na płaską morenę denną.

Dalej na płd. wysoczyzna ponacinana jest systemem długich rynien jeziornych, często o zawiłym przebiegu. W nich położona jest większość pałuckich jezior. Akweny te nie zawsze są przydatne do kąpieli, często nawet ich brzegi nie są dostępne, niemniej jest kilkanaście malowniczych jezior o atrakcyjnej oprawie leśnej, nad którymi powstały ośrodki wypoczynkowe.

Wąski pas Pałuk położony nad Notecią wchodzi w skład Doliny Środkowej Noteci, natomiast część płn.-wsch. (na płn. od Łabiszyna i na wsch. od Szubina) leży w Kotlinie Toruńsko-Bydgoskiej. Obie te jednostki geograficzne należą do Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej – rozległej i płaskiej równiny, utworzonej w czasie odpływu na zach. wód roztopowych z ostatniego zlodowacenia. Bezpośrednio po ustąpieniu lodowca wytworzyły się gdzieśgdzie z lotnych piasków pola wydmore (największe leży między Łabiszynem a Szubinem). W dolinie Noteci leży najniższy punkt opisywanego terenu – 50 m n.p.m. I na tym terenie występują jeziora (Bagno,

	Powierz- chnia ha	Długość m	Szero- kość m	Głęb- kość maks. m	Wysokość m n.p.m.
Duże Żnińskie	432	3250	1865	11,1	78
Kaliszańskie	297	2925	1715	29,6	88
Rogowskie	285	3340	1380	14,3	94
Zioło	249	3500	1190	17,9	94
Wolickie	244	2450	1350	15,4	75
Margonińskie	215	5400	650	19,8	80
Wolskie	185	4500	675	28,2	94
Tonowskie	160	3900	750	7,5	93
Ostrowieckie	160	4200	860	28,6	75
Czeszewskie	148	2600	820	8,3	90
Rgielsko Zach.	147	3170	700	17,6	85
Durowskie	144	4340	540	14,6	78
Oćwieckie	142	2900	1080	42,5	82
Małe Żnińskie	135	2040	1050	5,3	79
Weneckie	132	2800	1075	20,3	80
Rogoźno	126	5100	350	5,8	70
Grylewskie	119	4800	350	6,5	80
Sobiejuśkie	118	2660	620	10,9	78
Biskupińskie	117	1725	885	13,7	80
Stępuchowo	113	2005	850	8,9	95
Chomińskie	102	2680	600	34,3	80
Gąsawskie	99	2065	805	10,5	80
Koldrąbskie	92	4400	300	16,0	95
Leknińskie	85	1930	760	2,8	85
Kierzkowskie	77	2100	530	23,0	75
Lęgowskie	68	2885	385	5,0	78
Kobyleckie	66	2025	520	14,3	76
Żędowskie	65	1550	550	29,5	78
Skarbienickie	64	2065	455	9,6	79
Foluskie	62	1705	450	28,4	76

Meszno, Borowno, Smerzyńskie), ale są one nieliczne, małe i o ciekawym pochodzeniu – powstały w zagłębieniach zakonserwowanych przez zamrożone wody polodowcowe.

Główne **rzeki** – Noteć i Wełna – płyną obrzeżem Pałuk. Z lewych dopływów Noteci można wymienić Foluską Strugę, Gąsawkę i Kcynkę (Smogulecką Strugę). Najważniejsze z dopływów Wełny to Nielba, Gołaniecka Struga i Rudka. Wsch. skraj Pałuk poprzecinany jest kanałami, wchodzącymi w skład wielkiego systemu kanałów noteckich.

O różnicowaniu pochodzenia i form **jezior** wspomniano już powyżej, a o poszczególnych akwenach wspomina się przy opisach miejscowości. W tabeli zestawiono dane o największych jeziorach regionu.

Tutejsze **gleby** są średniej jakości. Na obszarze wysoczyzny morenowej dominują gleby pseudobielicowe (płowe), poprzedzielane enklawami gleb brunatnych czy bielicowych. Większy obszar takich lepszych gleb typu pszenno-buraczanego rozciąga się między Łeknem a Żninem; przyczynił się on do powstania cukrowni w Żninie. Pozostały obszar zaliczono do kompleksu żytniego bardzo dobrego, przydatnego pod uprawę, co stało się przyczyną rozwoju rolnictwa i niewielkiej ilości lasów na Pałukach. Zalesienia dominują jedynie w pln.-wsch. części regionu, gdzie występują słabe gleby bielicowe i wydmy – należące do kompleksu żytnio-tubinowego. Rozwijana od wieków kultura rolna owocuje dobrymi wynikami, mimo że region zalicza się do obszarów o najmniejszych opadach w kraju.

Ochrona przyrody

Intensywne użytkowanie rolnicze, a także procesy urbanizacyjne doprowadziły do znacznego przekształcenia środowiska naturalnego. Objawia się to przede wszystkim monokulturowymi zbiorowiskami polnymi i leśnymi, występującymi na znacznych obszarach.

Skupiskami wysokiej zieleni wśród krajobrazu rolniczego są parki wiejskie. Na terenie objętym przewodnikiem znajduje się ok. 90 parków, z których niewiele zachowało się w zadowalającym stanie. Największym i zarazem najładniejszym jest park pałacowy w Lubostroniu; oprócz niego na uwagę zasługują też m.in. parki w Grocholinie, Margońskiej Wsi, Pińsku, Reczu, Zalesiu.

Przed wszystkim w parkach, ale także na polach i w lasach występują dość liczne drzewa pomnikowe. Najgrubsze z nich to dąb w Reczu i platan w Grocholinie. Na uwagę zasługują też wielkie głązy narzutowe w Atanazynie i Brudzyńniu, koło Lubostronia, Oleszna, Próchnowa i Szczepanowa.

Najwyższą zastosowaną tu formą ochrony szczególnie cennych obiektów przyrodniczych są rezerваты przyrody. Na opisywanym terenie znajdują się 4 rezerваты, wszystkie leśne:

„**Dębina**” (30,39 ha), położony w lesie 3 km na zach. od Wągrowca. Chroni jedyną w Wielkopolsce dobrze zachowaną dąbrowę o cechach zbliżonych do naturalnych lasów grądo-

wych i łęgowych. Dominują tu dorodne dęby w wieku 240-300 lat i wys. do 40 m, a domieszkę stanowią graby i inne drzewa liściaste. W runie stwierdzono chronione gatunki roślin zielnych. Najciekawszy dąb „Korfanty” (o obw. 380 cm) rośnie tuż obok rezerwatu, po jego wsch. stronie.

„Dziki Ostrów” (74,69 ha) położony jest na lewym brzegu Noteci 1 km na płd. od wsi Brzoza. Obejmuje enklawę leśną na pagórku wydмовym, otoczonym torfiastymi łąkami nadnoteckimi. Rośnie tu las mieszany o charakterze świetlistej dąbrowy z rzadkimi ciepłolubnymi gatunkami roślin, a także fragmenty boru sosnowego i – na obrzeżu – łągu olszowego.

„Grocholin” (12,10 ha) leży 1,5 km na płd.zach. od wsi Grocholin. Obejmuje fragment lasu łęgowego jesionowo-wiązowego o charakterze naturalnym, z przewagą wiązków polnych. Na uwagę zasługuje bogate runo wczesnowiosenne – rozwijające się, gdy drzewa jeszcze nie mają liści. Rośnie tu też chroniony wawrzynek wilczelyko, a na wsch. skraju dorodne dęby o obw. do 470 cm.

„Ostrów koło Pszczółczyna” (16,80 ha) znajduje się w dolinie Noteci, 8 km na płn. od Łabiszyna, na lewym brzegu Górnego Kanału Noteckiego. Ochroną objęto odosobniony fragment wilgotnego lasu liściastego w wieku 90-100 lat o 2 typach drzewostanu: grąd niski dębowo-grabowy z dużym udziałem lip szerokolistnych, a także z jesionami, klonami, wiązami i jaworami, oraz niewielkie powierzchnie łągu olszowo-jesionowego. W runie rzadkie rośliny zielne: żywiec cebulkowy (jedyne stanowisko w Wielkopolsce), czosnek niedźwiedzi, wawrzynek wilczelyko, bluszcz pospolity.

Z dziejów

Najstarsze ślady osadnictwa na tym terenie pochodzą ze schyłku paleolitu (8 tys. lat p.n.e.). Liczne znaleziska archeologiczne świadczą o gęstym od dawna zasiedleniu terenu. Szczególną sławę zyskały wielkie grody z okresu halsztackiego kultury łużyckiej (800-400 lat p.n.e.); najbardziej znany jest Biskupin, ale podobne osady przebadano w Izdebnie, Smuszewie i – największą – w Sobiejuchach.

Od VII-VIII w. n.e. opisywany teren wchodził w skład Wielkopolski i wraz z nią znalazł się w X w. w składzie państwa

polskiego. Musiała już wtedy istnieć nazwa *Pałuki*, skoro od nazwy ziemi przyjął ją ród Pałuków. Ród ten, który miał się wywodzić od Sobieborza – brata św. Wojciecha, otrzymał tu wielkie dobra. W dokumentach pierwszy pojawił się Zbylut Pałuka, fundator klasztoru w Łeknie w poł. XII w., natomiast najstawniejszym przedstawicielem rodu był Sędziwój z Szubina, wojewoda kaliski i starosta wielkopolski, zmarły w 1405 r. Inni piastowali godności biskupie i arcybiskupie; przez 100 lat w posiadaniu Pałuków było starostwo nakielskie. W XII i XIII w. istniało zawołanie rodowe: *Pałuki*. W końcu XIV w. ród był już podupadły i wkrótce połączył się z rodem Starżów o podobnym herbie (Topór).

Centralnym ośrodkiem Pałuk było początkowo Łekno – gród kasztelański, wzmiankowany w 1136 r. Siedzibami kasztelanów były również Rogoźno i Żoń, a zapewne także Żnin. Inną formą organizacji mieszkańców były tzw. opola: w Kcyni, Łeknie, Zrazimiu, Żninie, Żoniu i być może innych miejscowościach. Od XIII w. powstawały miasta – pierwsza Kcynia (w 1262 r.), potem Żnin i Rynarzewo. Ogółem w różnych okresach istniało tu 20 miast, z których tylko 9 zachowało prawa miejskie do dziś.

W 1 poł. XII w. część dóbr rodu Pałuków (klucz żniński) nadano arcybiskupom gnieźnieńskim; ich szczegółowy zasięg znamy z bulli papieża Innocentego II z 1136 r. Znaczne posiadłości zgromadzili też cystersi z Łekna-Wągrowca – do poł. XV w. było to 30 wsi. Kilka osad w rejonie Żnina i Gąsawy należało do benedyktynów (później kanoników regularnych) z Trzemeszna.

Region ten, jako pograniczny, był w XI-XIII w. widownią walk z Pomorzanami, a w 1 poł. XIV w. – z Krzyżakami, którzy m.in. w 1331 r. spustoszyli Żnin i 29 wsi arcybiskupich. Od tego czasu istniał aż do rozbiorów powiat kcyński, prawie dokładnie pokrywający się z dzisiejszymi Pałukami; powiat ten wchodził w skład woj. kaliskiego (od 1768 r. – gnieźnieńskiego). Potem nadeszły czasy spokojne, sprzyjające rozwojowi rolnictwa, rzemiosła i handlu. Pomyślny okres przerwał „potop” szwedzki i późniejsze wojny.

Pałuki leżały poza obszarem utraconym w I rozbiórce Polski, jednak w latach 1773-74, w czasie tzw. uzurpacji pruskich, wojska króla pruskiego Fryderyka II wkroczyły bezprawnie na znaczną część tego terenu. Ostatecznie region ten Prusacy zajęli w 1793 r. na wiele lat, z krótką przerwą

w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego. Polacy jednak nigdy nie pogodzili się z utratą niepodległości. W powstaniu kościuszkowskim we wrześniu 1794 r. gen. J.H. Dąbrowski w drodze na Bydgoszcz biwakował pod Gąsawą i pobił Prusaków pod Łabiszynem. W okresie wiosny ludów 1848 r. działania niepodległościowe objęły Gąsawę, Kcynię, Rogowo, Szubin, Wągrowiec i Żnin. Wielu mieszkańców tego terenu walczyło w powstaniach listopadowym i styczniowym na terenie zaboru rosyjskiego. W końcu XIX w. polskość broniły liczne organizacje o charakterze narodowym. Lata 1906-07 zapisały się powszechną walką dzieci o język polski w szkole.

Wolność przyniosło powstanie wielkopolskie 1918-19 r. Po zajęciu Wągrowca, Gołańczy i Kcyni powstańcy dwukrotnie zdobywali Żnin, a następnie walczyli o Szubin, Łabiszyn i linię Noteci (żołnierze walczyli o Rynarzewo). W okresie międzywojennym na ważny ośrodek gospodarczy i kulturalny awansował Żnin (Targi Pałuckie w latach 1932-38, szeroka działalność wydawnicza). Po 1919 r. Pałuki wchodziły w skład woj. poznańskiego, które utożsamiano z Wielkopolską. W wyniku reformy administracyjnej w 1938 r. powiat szubiński przeszedł do woj. pomorskiego.

Okupacja hitlerowska pozostawiła po sobie groby poległych, miejsca straceń i baraki obozów jenieckich. Liczba miejsc pamięci narodowej z tego okresu na opisywanym terenie jest bardzo duża. Wyparcie hitlerowców przez Armię Czerwoną nastąpiło bez większych zniszczeń w styczniu 1945 r.

Po 1945 r. Pałuki dzieliły okresy wzlotów i upadków z innymi częściami Wielkopolski. Nie nastąpiły tu wielkie inwestycje, w związku z czym nie doszło też do znaczniejszego zdeprawowania środowiska. Stworzono lub rozbudowano szereg zakładów przemysłowych (przeważnie w miastach), natomiast w rolnictwie obok gospodarstw indywidualnych istniały intensywnie dotowane sektory państwowe i spółdzielcze. Powiat szubiński przeszedł do nowo utworzonego woj. bydgoskiego, a w 1950 r. dołączono do niego powiat żniński.

W wyniku kolejnej reformy administracyjnej i likwidacji powiatów Pałuki od 1975 r. wchodzi w skład 3 województw: część zach. – pilskiego, wsch. – bydgoskiego, a skrawki pld. – poznańskiego. Mimo takiego podziału region wykazuje zadziwiającą jedność, czego przejawem są m.in. wspólne imprezy kulturalne czy turystyczne, jak „Lato na Pałukach”

czy „Jesień na Pałukach”. Na największe miasto tego terenu wyrósł Wągrowiec, a o miano stolicy Pałuk konkurują z nim Kcynia i Żnin.

Dzień dzisiejszy

Najważniejszą dziedziną gospodarki na Pałukach jest wysoko postawione **rolnictwo**. Stosunkowo dużą powierzchnię zajmują grunty państwowe, obecnie administrowane lub przekazywane w dzierżawę przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa. Ośrodkami większych gospodarstw są Chwaliszewo, Kołaczkowo, Lubostroń, Niemczyn, Potulin, Zalesie i Złotniki, w Sobiejuchach istnieje specjalistyczne gospodarstwo Pałuckiej Hodowli Roślin.

Przemysł tutejszy oparty jest głównie na surowcach rolnych (cukrownia w Żninie, zakłady ziemniaczane i młyny w Wągrowcu, wytwórnia pasz w Janowcu Wlkp., zakłady mięsne w Janowcu i Wągrowcu) i leśnych (fabryki mebli w Janowcu, Łabiszynie, Margoninie, Rogowie, Szamocinie i Wągrowcu). Większe zakłady metalowe istnieją w Gołańczy, Wągrowcu i Żninie. Z inwestycji niedawnych lat należy wymienić fermę trzody chlewnej koło Szamocina, wielki elewator zbożowy w Gołańczy, Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego „Paterek” i fabrykę „Pepsi” w Żninie. W rejonie Barcina z opisywanym terenem graniczy zagłębie wapienne z cementownią. Kopalnia soli w Wapnie jest już nieczynna, ale na zagospodarowanie czeka wysad solny o głębokości ponad 3 km między Uścikowem, Świątkowem i Junczewem.

Jest to też ciekawy **region etnograficzny**. *Mężczyźni na Pałukach nosili czarne buty z cholewami i wpuszczone w nie spodnie w kolorze czarnym lub ciemnogrnatowym, a odświętnie i białe. Biała lub kolorowa, ale jednobarwna koszula, a na szyi zamiast krawata kolorowa chusta. Na to długa, lecz krótsza niż w innych częściach Wielkopolski sukmana z odwijanym kołnierzem i klapami. Sukmana była zapinana na 2 rzędy guzików. Na głowie czarny kapelus z szerokim rondem. [...] Strój kobiety zależny był pod względem barwy i nakrycia głowy od wieku. Oprócz chusteczek mężatki nosiły koronkowe płaskie czepce wiązane po bokach, z bardzo długimi, sięgającymi poza kolana końcami. Typowy element*

zdobniczy to stylizowane kwiaty. Ponadto bluzka ze ściągniętym w okolicy nadgarstka rękawem i długim, marszczonym mankietem. Pod szyją koronkowa kryza, haftowany stanik i długa spódnica.* Charakterystyczne są hafty białe na białym lub szarym płótnie. Zachowały się dawne zabawy: „Miotlarz” – taniec z miotłą, „Przepiórka”, „Pasterz”. Stwierdzono pewne odrębności w drewnianym budownictwie ludowym konstrukcji sumikowo-łątkowej. Różnice w stosunku do reszty Wielkopolski wykazuje też tutejsza gwara.

Turystyka i wypoczynek są na Pałukach dobrze rozwinięte. Biskupin i inne miejscowości na Szlaku Piastowskim odwiedzają liczne wycieczki, przede wszystkim szkolne. Szlaki znakowane ułatwiają penetrację najciekawszych okolic, dobre drogi sprzyjają rowerzystom i turystom motorowym, ciągi jezior zaś mogą być wykorzystywane przez wodniaków. Centrum turystycznym Pałuk jest Żnin. Dobrze zagospodarowane ośrodki wypoczynkowe powstały w Margoninie, Wąsoszu i nad Jez. Durowskim w Wągrowcu; oprócz tego istnieje szereg obiektów wczasowych o charakterze mniej lub bardziej zamkniętym.

* J. Księski, *Pałuki*. Gdynia 1966, s. 12-13.

WAŻNIEJSZE MIEJSCOWOŚCI

BARCIN – Miasto (8600 mieszk.) po wsch. stronie Pałuk, nad Notecią. Zakład obuwia „Polbut”, cegielnia silikatowa, mleczarnia, młyn. W herbie biała rozeta na czerwonym tle.

Pierwsza wzmianka z 1461 r., choć być może wymieniony w 1343 r. *Alberti de ...cini* pochodził z Barcina. Prawa miejskie z 1541 r., potwierdzone w 1764 r. W powstaniu kościuszkowskim w 1794 r. bitwa z wojskiem pruskim. Po 1970 r. znaczny rozwój miasta jako zaplecza dla pobliskiego zagłębia wapiennego.

Ośrodkiem starej części miasta jest kwadratowy rynek (pl. 1 Maja), położony na lewym brzegu Noteci. Na stojącej przy nim szkole z 1893 r. **tablica** (1958) z nazwiskami 3 osób rozstrzelanych 20 IX 1939 r. Na wsch. od rynku neoromański **kościół** św. Jakuba z lat 1901 - 03 (arch. Przyłuski). Wewnątrz wyposażenie neogotyckie; w ołtarzu gł. wczesnobarokowy obraz Matki Boskiej z 1 poł. XVII w. Na ścianie zewnętrznej epitafium ks. Aleksandra Nowickiego (1878 - 1940), zamęczonego w obozie w Oranienburgu. Na domu przy ul. 4 Stycznia 27 **tablicą** upamiętniono miejsce przygotowań do powstania wlkp.

Na prawym brzegu Noteci znajduje się wysokie **wzgórze**, na którym wg legendy miał głosić kazanie św. Wojciech. Przy ul. Dąbrowieckiej 2 późnoklasycystyczny **dwór** z poł. XIX w., przebud. w 1872 r. – parterowy z piętrowym ryzalitem od płn. i późniejszymi przybudówkami po bokach. Obok **spichrz** kamienno-ceglany. Na **cmentarzu** przy ul. Marchlewskiego grób poległego powstańca wlkp. i pomnik z 1979 r. ku czci ofiar faszyzmu.

Nowsza część Barcina to osiedle bloków mieszkalnych, zbud. na płd. od centrum, w rejonie stacji PKP. Przeznaczono je dla zatrudnionych w pobliskich kamieniołomach wapienia, powstałych w 1860 r. na wsch. od miasta (już poza właściwym obszarem Pałuk). Eksploatuje się w nich metodą odkrywkową bardzo czysty kamień ze skał pochodzenia jurajskiego – jako materiał budowlany oraz surowiec dla zakładów chemicz-

nych. W 1972 r. uruchomiono cementownię „Kujawy”, produkującą cement portlandzki.

W tej części Barcina od 1988 r. budowany jest **kościół** św. Maksymiliana Kolbego (arch. J. Tomaszewski). Powstała tu też nowoczesna siedziba władz samorządowych.

■ Stacja PKP na linii Inowrocław–Żnin, ul. Dworcowa 2, tel. (52) 83 23 05. Przystanki PKS (główny przy ul. Dąbrowieckiej). Restauracja „Staromiejska”, pl. 1 Maja 16, tel. 83 21 93. Urząd Miasta i Gminy, ul. Artylerzystów 9, tel. 83 22 18. Poczty (nr kodu 88-190): ul. Artylerzystów 9a, tel. 83 23 44; ul. Św. Wojciecha 7, tel. 83 24 44. Policja, ul. Artylerzystów 9, tel. 83 20 21. Ośrodek zdrowia, ul. Mogileńska 5, tel. 83 22 92. Apteki: pl. 1 Maja 13, tel. 83 23 19; ul. Mogileńska 5, tel. 83 21 09; ul. Połna 6, tel. 83 31 65. Stacje benzynowe: ul. Mogileńska, tel. 83 21 92; szosa w kierunku Bydgoszczy, tel. 83 21 54. Stacja obsługi samochodów, ul. Św. Wojciecha 1, tel. 83 20 80.

BISKUPIN – Wieś w gminie Gąsawa, 7 km na płd. od Żnina, na zach. brzegu Jez. Biskupińskiego. W bulli papieża Innocentego II z 1136 r. wymieniono wieś *Stari Biskupici* i nazwiska 26 tutejszych chłopów – poddanych arcybiskupów gnieźnieńskich. We wsi bezstylowy **dwór** z XIX/XX w., kryty dachem mansardowym z naczółkami (obecnie biuro muzeum), a obok folwark użytkowany przez RSP.

Biskupin zasłynął na cały świat z **osady przedhistorycznej**, odkrytej w 1933 r. przez tutejszego nauczyciela Walentego Szwajcera na dawnej wyspie na jeziorze. Badania prowadzili tu wybitni archeolodzy Józef Kostrzewski (1885-1969) i Zdzisław Rajewski (1907-74). Odkopano tu osadę obronną z początku epoki żelaza, zamieszkałą przez ludność kultury łużyckiej. Obszar ok. 2 ha otoczony był drewniano-ziemnym wałem o obw. 463 m, wzmocnionym falochronem i drewnianą osłoną dla obrońców. Połączenie z lądem zapewniał biegnący do bramy most. Wewnątrz wałów powstała ulica okrężna oraz 11 ulic poprzecznych, przy których zbud. domostwa – ok. 100 domów o konstrukcji sumikowo-łatkowej, w rzędach połączonych wspólnymi ścianami szczytowymi. Bogate znaleziska w obrębie osady pozwoliły na szczegółowe odtworzenie zajęć ok. 1000-1200 tutejszych mieszkańców. Badania dendrochronologiczne dokładnie określiły czas powstania grodu: było to w latach 747-722 p.n.e., przy czym najwięcej drzew ścięto zimą 738/737 r.

Na miejscu osady od VII w. n.e. istniało osiedle nieobronne, a następnie gródek plemienny, przez pewien czas może czoło opola. W X w. stał się on grodem książęcym, ale wkrótce

upadł w związku z rozwojem pobliskiego Żnina. Wobec obniżenia się poziomu wody w jeziorze dawna wyspa stała się półwyspem. Na wysoczyźnie na płd. od jeziora odkryto natomiast znacznie starszy *kraal* (zagrodę dla zwierząt, może o charakterze kultowym), datowany na lata 1700 - 1600 p.n.e.

Po przeprowadzeniu badań zorganizowano w 1950 r. na tym terenie **rezerwat archeologiczny** – oddział Muzeum Archeologicznego z Warszawy, obejmujący łącznie 23 ha. Obejrzeć w nim można rekonstrukcję mostu, bramy, odcinka wału i kilku chat wraz z wyposażeniem oraz (w pawilonie muzealnym) stałą wystawę historyczną. Obok znajdują się zagrody dla koników polskich, kóz i owiec wrzosówek, podobnych do hodowanych przez dawnych mieszkańców osady. Na teren muzeum w 1974 r. przeniesiono ze wsi Biskupin drewnianą **chałupę** pałucką z 2 poł. XVIII lub 1 poł. XIX w., krytą strzechą, ze zrekonstruowanym podcieniem; umieszczono w niej ekspozycję etnograficzną. Atrakcji dopełnia pływający po jeziorze stateczek „Diabeł Wenecki”. Od 1995 r. na terenie muzeum organizowane są we wrześniu festyny, prezentujące życie dawnych mieszkańców Biskupina.

Wycieczki: szlaki 5, 7 i 8.

■ Przystanek kolei wąskotorowej Żnin–Gąsawa (pociągi kursują od 15 kwietnia do końca września). Przystanki PKS (we wsi i przy muzeum) z połączeniami do Gąsawy i Żnina. Muzeum Archeologiczne, tel. (534) 250 25. Sezonowe schronisko młodzieżowe, tel. 250 26. Bar „Pod Skorupą” na parkingu przy muzeum, tel. 243 93. Poczta (sezonowa, nr kodu 88-409).

BRDOWO – Osada w gminie Gołańcz, położona 8 km na wsch. od miasta. Założona ok. 1865 r. przez Karola Libelta (patrz s. 25).

Eklektyczny **dwór** z końca XIX w., z dachem mansardowym i niesymetrycznie ustawioną wieżą. Na nim tabliczka upamiętnia fakt, że w latach 1868-75 (w poprzednio stojącej tu budowli) mieszkał tu i zmarł K. Libelt. Wokół resztki parku (0,8 ha), z dębem o obw. 340 cm, który ma nieproporcjonalnie małą koronę.

■ Najbliższy przystanek PKS w Czeszewie (2 km na płd.zach.).

BRUDZYŃ – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 3 km na płn.zach. od Janowca, przy drodze do Wągrowca. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1412 r. jako *Brodzino*. W XIX w. należał do Moszczeńskich.

Bezstylowy **dwór** z pocz. XX w., z piętrowymi ryzalitami szczytowymi po bokach. Obok **park krajobrazowy** (4,28 ha) z białodrzewami o obw. 390 i 410 cm, dębami do 350 cm, lipami do 310 cm, jesionami do 340 cm i klonem 350 cm oraz gładem o obw. 570 cm. W obrębie przyległego folwarku **magazyn zbożowy** z pocz. XX w.

W lesie 3 km na płd. od Brudzynia znajduje się **pomnik** (1969) na miejscu rozstrzelania w 1939 r. przez hitlerowców ok. 150 więźniów (dojście z osady Dziekczyń przez most na Wełnie i 500 m drogą na płd.).

■ Przystanek PKS na linii Żnin – Janowiec – Mirkowice.

BRZYSKORZYSTEW – Wieś w gminie Żnin, położona 8 km na płn.zach. od miasta.

Pierwsza wzmianka z 1136 r. (*Bezkorist*). Dość dziwnie brzmiąca nazwa wsi może wywodzić się albo od mieszkańców wsi, którzy *bez korzyści* (łupu) wrócili z wyprawy wojennej, albo też od jeńców przywiezionych z takiej wyprawy, choć staropolskie *korzyść* oznaczało też rękojeść sochy. Wieś należała do dóbr rodu Pałuków, nadanych w XII w. arcybiskupom gnieźnieńskim, potem pewne prawa do niej mieli też benedyktyni z Trzemeszna, a od XV w. była w rękach prywatnych.

Szachulcowy **kościół** św. Katarzyny zbud. w latach 1826-28 i częściowo zmieniono w 1 poł. XX w. Wewnątrz m.in. neobarokowy ołtarz gł. z poł. XIX w. i malutka grupa pasyjna na belce tęczowej. Przy kościele 2 stare kaplice grobowe, a obok na skrzyżowaniu figura Chrystusa (1928), ustawiona w 10-lecie odzyskania niepodległości. Przy drodze w kierunku Retkowa **pomnik** (1969) na miejscu rozstrzelania przez hitlerowców na pocz. września 1939 r. 3 mieszkańców wsi i nieznanego żołnierza polskiego. Ich grób znajduje się na cmentarzu (na płd. od wsi), na lewo od gł. alejki.

W odl. 1,5 km na płn.wsch. od wsi leży morenowa Góra Anny (121 m n.p.m.) o spłaszczonych, częściowo zalesionych stokach.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Żnina.

BRZYSKORZYSTEWKO – Wieś w gminie Żnin, 5 km na płn. od Żnina, po zach. stronie szosy nr 5, na krawędzi rynny jezior żnińskich. Duże osiedle mieszkaniowe pracowników Pałuckiej Hodowli Roślin.

Prawdopodobnie jest to miejscowość o najdłuższej w Polsce jednowyrazowej nazwie. Pierwsza wzmianka z 1450 r. (*Przeskorysth-wa Mniejsza*).

Późnoklasycystyczny **dwór** z ok. 1873 r. – parterowy, z bocznymi skrzydłami nierównej wielkości i tarasem od strony ogrodowej. Od płn. przylega doń ładny **park** (3,44 ha), rozplanowany na stoku doliny Rawki (lewego dopływu Gąsawki), z fontanną i pomnikowymi drzewami.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna, Kcyni i Mogilna.

CEREKWICA – Duża wieś w gminie Żnin, 6 km na pld.zach. od miasta, przy szosie do Janowca Wlkp.

Nazwa wsi pochodzi od kościoła, zał. być może w XI lub XII w. Pierwsza wzmianka historyczna z 1265 r. W XIII w. wieś była własnością rodu Opalów, a w XIV-XVI w. – Leszczyców.

Wczesnogotycki **kościół** św. Mikołaja z końca XIII lub pocz. XIV w., przebud. w 1 poł. XVI w. i ok. 1850 r. Wyposażenie wnętrza z poł. XIX w. Przy kościele kamienny nagrobek Kozłowskich z 2 poł. XIX w. i szachulcowa plebania z 1840 r. Naprzeciwko wznosi się neorenesansowy **pałac** Rogalińskich z niesymetrycznie ustawioną 8-boczną wieżą, zbud. w 1876 r. (arch. Wiktor Stabrowski), przebud. w 1973 r. Z otaczającego **parku** (2,28 ha) zachowało się tylko zadrzewienie na obwodzie.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Janowca, Wągrowca i Żnina.

CHOJNA – Wieś w gminie Golańcz, 6 km na płn. od miasta, po zach. stronie szosy do Wyrzyska. Zabudowania zajmują stok bezleśnego wzgórza morenowego 121 m n.p.m.

Pierwsza wzmianka z 1364 r. Przez długie lata wieś wchodziła w skład dóbr smoguleckich.

Szachulcowy **kościół** św. Małgorzaty zbud. w 1776 r. z fundacji starosty waleckiego Macieja Mielżyńskiego. Wyposażenie wnętrza późnobarokowe z XVIII w. Przy kościele stare drzewa, m.in. lipa o obw. 470 cm. Przy szkole rośnie lipa o obw. 350 cm, a naprzeciwko druga 370 cm. W najwyższej części wsi **pomnik** z kamieni polnych (1978) ku czci 11 ofiar II wojny światowej. Pochodzący stąd wiatrak koźlak znajduje się w skansenie w Osieku nad Notecią.

■ Przystanek PKS na linii Wągrowiec–Smogulec.

CHOMĘTOWO – Wieś w gminie Szubin, 10 km na płn.wsch. od Żnina, po pld. stronie Jez. Gąbińskiego (48 ha, głęb. 18,5 m).

Wzmiankowana w 1136 r. jako *Chomantowo*, włość arcybiskupów gnieźnieńskich z 8 kmieciami. Od XIV w. gniazdo rodu Chomętowskich.

Kościół św. Piotra i Pawła z wieżą o widocznym z dala ażurowym hełmie, zbud. w latach 1957-65 (arch. Aleksander Holas) z wykorzystaniem murów budowli z 1911 r., która spłonęła 18/19 XI 1939 r. Wewnątrz polichromia Stefana, Pawła i Jana Mitków z 1975 r., na zewnątrz epitafium ks. Jana Kleina (1885-1940) zamordowanego w obozie w Sachsenhausen.

W płn.-wsch. części wsi późnoklasycystyczny **dwór** z 1 poł. XIX w., o dachu naczółkowym krytym dziś eternitem. Otaczają go zarośnięte pozostałości **parku** z lipą szerokolistną o obw. 460 cm. Na stojącym pośrodku cmentarza starym słupie **tabliczka** 85-lecia tutejszej Straży Pożarnej (1996).

■ Przystanek PKS na linii Bydgoszcz–Szubin–Żnin. Bar „Pszczółka”. Poczta (nr kodu 89-204), tel. (52) 84 50 90. Ośrodek zdrowia, tel. 84 50 17.

CHOMIĄŻA SZLACHECKA – Wieś w gminie Gąsawa, położona 14 km na pld.wsch. od Żnina, nad rynnowym Jez. Chomiąskim. W okolicy ośrodki wczasowe i budownictwo letniskowe.

Jest znana od 1147 r. Pierwotnie była jedną z siedzib rodu Nałęczów. Syn Chwała z Chomiąży to słynny Mikołaj Nałęcz z Wenecji (patrz s. 91), który przed 1357 r. ufundował tutejszy kościół.

Obecny **kościół** św. Jana Chrzciciela, stojący na wzgórzu nad jeziorem (dawnym grodzisku?), pochodzi z 1831 r. Jest to klasycystyczno-neogotycka budowla z wieżą o baniastym hełmie. Wewnątrz wyposażenie neogotyckie z ok. 1900 r. oraz barokowe rzeźby św. Stanisława i Wojciecha. Na zewnątrz tablica ku czci zamordowanego w Dachau ks. Bernarda Pawlickiego (1908-43). Przy kościele 3 grobowce powstałe w latach 1833-55, a na pld. od niego późnoklasycystyczna **plebania** z 1 poł. XIX w., w której ogrodzie rośnie okazały dąb o obw. 4 m.

Nad brzegiem jeziora znajduje się także późnoklasycystyczny **dwór** Sulerzyskich, zbud. w poł. XIX w., parterowy z facjatką. Obok pozostałości **parku** (4,62 ha). Przy gł. skrzyżowaniu wsi stoi **figura** św. Jana Nepomucena z pocz. XX w.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Mogilna i Żnina.

CHRAPLEWO – Wieś w gminie Szubin, 9 km na płd.wsch. od Kcyni, przy drodze do Królikowa. Pierwsza wzmianka z 1389 r.

Piętrowy **dwór** klasycystyczny z pocz. XIX w., z portykiem jońskim i parterowym skrzydłem z pocz. XX w. Wokół **park** (2,22 ha) ze stawem i urozmaiconym drzewostanem, m.in. dębami o obw. 440 i 380 cm oraz lipami do 360 cm. Zespół **czworaków**, wśród których jeden z wejściami pod daszkami, wspartymi na kolumnkach.

■ Przystanek PKS na linii Bydgoszcz–Szubin–Dziewierzewo.

CHWALISZEWO – Wieś w gminie Kcynia, 8 km na płn.zach. od miasta, przy szosie do Wyrzyska. Wymieniona po raz pierwszy w 1301 r. jako *Falissew*.

Na wzniesieniu ładnie odnowiony **pałac** neoklasycystyczny, z 4-kolumnowym portykiem jońskim od zach., ryzalitem z tarasem od wsch. i bocznymi skrzydłami piętrowymi. Otacza go **park** (6,0 ha) z wydłużonym stawem oraz pięknym drzewostanem, w którym na uwagę zasługują żywotniki olbrzymie (tuje) o obw. do 300 cm. W sąsiedztwie obszerny folwark oraz osiedle bloków mieszkalnych.

W okolicach Słupowa (1,5 km na płd.zach. od Chwaliszewa) jest 6 pagórków, pod którymi pogrzebano zamordowanego właściciela wsi, jego karetę i 4 konie. Gdy żył morderca, duch zabitego pokazywał się w rocznicę śmierci (12 lipca). Teraz tego dnia pagórki poruszają się i słychać rzenie koni. Kto się tam zbliży, tego zasypie piasek.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy, Chodzieży, Nakła i Wyrzyska. Ośrodek zdrowia, tel. (52) 84 71 04.

CZERLIN – Wieś w gminie Gołańcz, 6 km na wsch. od miasta. Pierwotnie własność rodu Pałuków, nadana w 1153 r. klasztorowi w Łeknie.

Pozostałości **zespołu dworskiego**: bezstylowy dwór z 2 poł. XIX w., oficyna z 1 poł. XIX w. kryta dachem naczółkowym, park (3,3 ha) z 3 stawami, resztki zabudowań folwarcznych oraz ceglane słupy bram od wsch. i zach. Naprzeciwko szkoły (przy drodze do Gołańczy) **głaz-pomnik** 4 ofiar II wojny światowej (1980).

■ Przystanki PKS z połączeniami m.in. do Kcyni i Wągrowca.

CZESŁAWICE – Wieś w gminie Gołańcz, 7 km na płn.zach. od miasta. W dokumencie z 1403 r. wymieniona jest *Secesława de Czasławice*.

W obrębie obszernego **folwarku** na uwagę zasługują spichrz z XIX/XX w. i gorzelnia z 1888 r. Obok bezstyłowy **dwór** z 2 poł. XIX w., z podjazdem od wsch., wystawką w dachu i wieżyczką na kalenicy. Za nim **park krajobrazowy** (7,15 ha), ze stawem, kopcem z resztkami lodowni i starymi drzewami, m.in. dębem o obw. 430 cm. Na polu po płd. stronie parku **grodzisko** stożkowate o średnicy 30 m. Na płn. skraju wsi na budynku szkoły z 1901 r. **tablica** upamiętniająca miejsce stacjonowania gołanieckiej kompanii powstańców wlkp. Naprzeciwko **głaz-pomnik** (1979) ku czci 4 ofiar II wojny światowej z Czesławic i pobliskiego przysiółka Jeleń.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Chodzieży i Gołańcz.

CZESZEWO – Duża wieś w gminie Gołańcz, 7 km na płd.wsch. od miasta, 1 km na wsch. od skrzyżowania szos Wągrowiec – Nakło i Gołańcz – Wapno, w pobliżu płn. brzegu Jez. Czeszewskiego.

Ongiś wieś rodu Pałuków. W dokumencie z 1355 r. wymieniony jest *Naczeslaus heres [pan] de Czeschewo*.

W latach 1850-68 mieszkał tu Karol Libelt (1807-75). Urodził się w Poznaniu. Był wybitnym filozofem, starającym się pogodzić różne prądy i kierunki umysłowe. Zasłużył się też jako działacz narodowy i społeczny. Uczestniczył w przygotowaniach do powstań w latach 1846 i 1848, potem działał na rzecz pracy organicznej. W latach 1859-70 posłował do sejmu pruskiego, w którym m.in. przewodniczył kołu polskiemu. Gdy w powstaniu styczniowym stracił syna – również Karola – w bitwie pod Brdowem (na Kujawach), założony przez siebie folwark nazwał *Brdowo* (patrz s. 20), opuścił Czeszewo i mieszkał tam aż do śmierci.

Późnogotycki **kościół** św. Andrzeja z ok. 1500 r., przebud., z neogotycką wieżą z 1909 r., której hełm wzorowano na kościele klarysek w Bydgoszczy. Wewnątrz ołtarz gł. z 1 poł. XVII w., z obrazem adoracji Trójcy Św. przez króla Władysława IV i innych dostojników. Po prawej obraz Matki Boskiej Gostyńskiej z 1 poł. XVII w., a po lewej krucyfiks z XVII/XVIII w. oraz epitafium Karola Libelta (pochowanego w podziemiach kościoła) i symboliczny nagrobek jego syna. Na zewnątrz kościoła dawna kropielnica z czerwonego granitu oraz tablica ku czci ks. Stanisława Piszczygłowy (1878-1942), zamordowanego w Dachau. Na ścianie płd. epitafium zasłużonej dla sprawy narodowej rodziny Szumanów, za prezbiterium grób Pantaleona Szumana (1782-1849), teścia Karola Libelta.

Piętrowy eklektyczny **dwór**, zbud. w latach 1859-60 (proj. Wiktor Stabrowski), dziś zaniedbany. Na zewnątrz tablica ku czci K. Libelta. Dwór otacza zdewastowany **park** (1,3 ha) z resztkami alei kasztanowców (drzewa o obw. do 370 cm), dorodnymi jesionami i stawem. Przy wejściu do parku **głaz-pomnik** (1974) ku czci 12 ofiar II wojny światowej.

Naprzeciw kościoła, na domu nr 34 stojącym na miejscu dawnej szkoły, **tablica** (1982) upamiętniająca pierwsze w ptn. Wielkopolsce kółko rolnicze, utworzone 14 IV 1867 r. z inicjatywy K. Libelta. Dom nr 27 (pocztą) to dawny **zajazd**, zbud. w 1912 r. **Pomnik** przed domem nr 19 ustawiono na miejscu, gdzie 31 XII 1918 r. uformował się oddział powstańców wlkp.

■ Przystanek PKS na liniach Piła–Damasławek i Wągrowiec–Wapno. Pocztą (nr kodu 62-121), tel. (67) 61 58 35. Stacja benzynowa (przy szosie do Golańczy), tel. 61 54 36.

CZEWUJEWO – Wieś w gminie Rogowo, położona 9 km na pld. od Żnina, przy szosie nr 5.

Nazwa wsi pochodzi od średniowiecznego rodu Czewojów. W pierwszej wzmiance z 1426 r. arcybiskup Wojciech Jastrzębiec przekazał dziesięcinę ze wsi Czawiewo na utrzymanie zakrystii katedry gnieźnieńskiej.

Po zach. stronie szosy **kaplica** poewangelicka z 1890 r., obecnie kościół parafialny św. Wawrzyńca. Na pld.-wsch. skraju wsi **grodzisko stożkowate** o wys. 10 m, porośnięte krzewami.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna i Żnina.

DAMASŁAWEK – Duża wieś gminna 15 km na zach. od Żnina, przy skrzyżowaniu szos Wągrowiec–Inowrocław i Gniezno–Kcynia. Młeczarnia (zał. w 1888 r. przez polskich rolników), młyn.

Pld. część wsi to dawny *Domasław* (nazwa od staropolskiego imienia). W dokumencie z 1396 r. wymieniony jest *Andreas Domasław-szky*. *Mały Domasław*, znany od 1464 r., leżał w sąsiedztwie dzisiejszego skrzyżowania szos. Obecnie obie osady łączy się.

Mimo iż Damasławek nie miał praw miejskich, jego centrum stanowi prostokątny Rynek o zwartej zabudowie, przy którym przysadzisty budynek Urzędu Gminy z ok. 1915 r., a pośrodku **pomnik** ku czci 111 ofiar II wojny światowej z terenu gminy (1985, proj. Karol Dziadko). Bezstylowy **kościół** św. Stanisława z 1923 r. Witraże dla niego wykonano w 1978 r. w poznańskiej pracowni Stanisława Powalisza. Przy kościele

plebania, przebud. ok. 1920 r. z późnoklasycystycznego dworku Daleszyńskich z 1 poł. XIX w., oraz resztki **parku** (4,2 ha). Na cmentarzu, położonym po płd. stronie wsi, niedaleko kostnicy **grób** 5 osób zamordowanych we wrześniu 1939 r.

■ Stacja PKP na linii Gniezno–Nakło, ul. Kolejowa 11, tel. (67) 61 30 04. Przystanek PKS na Rynku z połączeniami m.in. do Gniezna, Kcyni, Pity, Wągrowca i Żnina. Restauracja „Pałucka”, Rynek 1, tel. 61 30 38. Bar, Rynek 7, tel. 61 31 66. Dom kultury, ul. Żnińska 9, tel. 61 30 90. Urząd Gminy, Rynek 8, tel. 61 36 11. Poczta (nr kodu 62-110), ul. Kolejowa 7, tel. 61 30 49. Policja, ul. Kcyńska 22, tel. 61 30 15. Ośrodek zdrowia (tel. 61 30 98) i apteka (tel. 61 30 06), ul. Długa 1. Stacja benzynowa i warsztat naprawy pojazdów w Starężynie (2 km w kierunku Wągrowca).

DANABÓRZ – Osada w gminie Wągrowiec, 9 km na półn. od miasta, na wsch. brzegu Jez. Grylewskiego (patrz s. 34).

Dawna nazwa *Domabórz*. Wymieniony po raz pierwszy w 1153 r. (*Domabore*) w spisie osad płacących dziesięcinę klasztorowi w Łeknie. Później gniazdo rodu Danaborskich.

Na nizinie między wysoką skarpą doliny a brzegiem jeziora potężne **grodzisko** stożkowate o średnicy ok. 80 m i wys. 17 m ponad poziom wody. Jest ono miejscem grodu wczesno-średniowiecznego, co potwierdziły wykopaliska. Ze szczytu stożka ładny widok na wąską rynną jeziora i Grylewo na przeciwległym brzegu.

Ponad doliną jeziora, między folwarkiem a niewielkim parkiem, stoi niewielki **dwór**, zapewne z 1 poł. XIX w. Po zach. stronie parku ślady rozsypiska cegieł i kamieni po gotyckim **zamku** Danaborskich, zbud. w XIV lub XV w.

■ Najbliższa stacja PKP w Grylewie (3 km na zach.); najbliższy przystanek PKS w Starym Brzeźnie (5 km na płd.wsch.).

DOBIESZEWKO – Wieś w gminie Kcynia, 5 km na półn. od Gołańczy. Znajduje się u stóp odosobnionego wzgórza morenowego 143 m n.p.m. W 1365 r. należała do Wincentego z Iwna.

W latach 1853-64 jej właścicielem był Kazimierz Kantak (1824-86), działacz narodowy i społeczny, poseł na sejm pruski. Jego zasługi dla Tatr uczczono tablicą w Dolinie Kościeliskiej. Kantak przebadał okolice wsi pod względem archeologicznym; odkrył m.in. cmentarzysko kultury łużyckiej, z którego eksponaty przekazał Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu.

Dwór z XIX w., z 2 szczytowymi ryzalitami, między którymi balkon na 2 słupkach. Obok pozostałości **parku** (1,0 ha),

a także stare zabudowania folwarczne. Przy drodze do Potulina i na stokach wzgórza na zach. od wsi 4 żelbetowe schrony z 1939 r. (patrz s. 31).

■ Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Wągrowca.

DZIEWIERZEWO – Wieś w gminie Kcynia, 6 km na płd. od miasta, przy szosie do Żnina. Tutejszy kościół ufundowano być może w XII lub XIII w.

Neogotycki **kościół** poewangelicki św. Jakuba z 1895 r. Obok teren dawnego cmentarza ewangelickiego z resztkami nagrobków.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Żnina. Poczta (nr kodu 89-243), tel. (52) 84 10 40. Stacja benzynowa, tel. 84 12 85.

GĄSAWA – Duża wieś gminna 9 km na płd. od Żnina, na zach. brzegu Jez. Gąsawskiego. Tartak, ośrodek usługowy dla rolniczej okolicy. Drużyna LKS Gąsawa gra w I lidze hokeja na trawie.

Nazwa wywodzi się od przepływającej przez jezioro Gąsawki, a ta z kolei – od gęsi. Pierwsza wzmianka z 1145 r. dotyczy nadania przez Nałęczów osady Gassava benedyktynom z Trzemeszna. W 1227 r. miejsce zjazdu książąt piastowskich (patrz s. 52). W 1388 r. osada otrzymała magdeburskie prawa miejskie; miastem była do 1934 r. W XVII w., w okresie zarazy, przeniosła się tu na pewien czas poznańska Akademia Lubrańskiego. W 1794 r. stanęły tu na biwaku oddziały gen. Dąbrowskiego idące na Bydgoszcz. W płn. części Gąsawy odkryto cmentarzysko, na którym chowano mieszkańców grodu biskupińskiego.

Zachował się układ dawnego miasta z prostokątnym Rynkiem. Przy nim okazałe **domy** nr 19 i 19a z ok. 1883 r. W pierzei płn. drewniany **kościół** św. Mikołaja, zbud. w 1674 r. staraniem opata Kazimierza Brzechwy, z murowaną kolistą kaplicą św. Antoniego z 1817 r. Wyposażenie wnętrza późno-barokowe z 1 poł. XVIII w., polichromia Władysława i Kazimierza Drapiewskich z 1948 r., na belce tęczowej późnogotycka grupa pasyjna z 1 poł. XVI w., po prawej manierystyczna chrzcielnica z pocz. XVII w., po lewej wczesnobarokowa ambona z poł. XVII w. Przy kościele drewniana dzwonnica z XVIII/XIX w., kamienna figura Matki Boskiej z 1866 r. i plebania z ok. 1815 r.

Przy szosie w kierunku Rogowa **stacja** kolei wąskotorowej, na której w sezonie kończą bieg pociągi wycieczkowe ze Żnina. Na położonym tuż obok **cmentarzu** pochowano

2 poległych powstańców wlkp. oraz 17 osób rozstrzelanych w 1939 r. w lesie koło Balczewa. Pośrodku cmentarza stoi neoklasyczna **kaplica** Matki Boskiej Bolesnej z 1927 r.

Przy drodze do Biskupina znajduje się Jez. Święte (6 ha). W tym miejscu miało być kiedyś wielkie miasto. Pewnej zimy spadły obfite śniegi, a gdy stopniały, została zalana część miasta wraz z kościołem, w którym schronili się sami grzesznicy. Sieci często zahaczają o wieżę tego kościoła i odczepiają się, gdy rybacy zaczną kłąć. Według innej wersji kościół zapadł się, gdy hulacy przenieśli pijatykę w noc wigilijną z karczmy do kościoła. Dno jeziora opada łagodnie, ale potem zaczyna się podobno straszna głębia. W nocie grudniowe słychać tu dźwięk dzwonów i szept modlitw, w Wigilię zaś dochodzi z odmętów szyderczy chichot szatana.

Wycieczki: szlak 10.

■ Stacja kolei wąskotorowej ze Żnina (czynnej od 15 kwietnia do 30 września), ul. Leszka Białego 29, tel. (534) 250 23. Przystanek PKS na Rynku, z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna, Mogilna i Poznania. Pole biwakowe LOK, ul. Żnińska 10a, tel. 251 90. Restauracja „Prasiowiańska”, ul. Żnińska 3, tel. 250 70. Bar „Uniwersalny”, ul. Trzemeszeńska 12, tel. 250 27. Dom kultury, ul. Żnińska 19a, tel. 250 52. Urząd Gminy, ul. Żnińska 8, tel. 250 10. Poczta (nr kodu 88-410), Rynek 3, tel. 251 00. Policja, ul. Żnińska 19, tel. 250 07. Ośrodek zdrowia, ul. Półwiejska 1, tel. 250 28. Apteka, Rynek 3, tel. 250 42. Stacja benzynowa, ul. Trzemeszeńska 39, tel. 250 78.

GOŁAŃCZ – Miasto (3400 mieszk.) w zach. części Pałuk, nad jez. Smolary (2 ha). Ośrodek usługowo-handlowy, tartak, zakład urządzeń komunalnych, mleczarnia, młyn, Zespół Szkół Rolniczych. W herbie na niebieskim tle brama miejska z łacińskim napisem: *Brama zawsze otwarta*.

W 1222 r. wieś książęcą *Golanch* wymieniono wśród osad płacących dziesięcinę klasztorowi w Łeknie. Od końca XIII do poł. XV w. posiadłość Pałuków Gołanieckich. Data nadania praw miejskich nie jest znana, a od 1399 r. Gołańcz nazywano raz miastem, raz wsią. W XVIII w. potwierdzenie praw i rozwój sukiennictwa.

Ośrodkiem miasta jest czworoboczny Rynek z **pomnikiem** poległych i pomordowanych w latach 1918-19 i 1939-45 oraz z **tablicą** (na domu nr 25) wskazującą siedzibę Rady Robotniczo-Żołnierskiej z okresu powstania wlkp. **Zabudowa** kalenicowa Rynku i przyległych ulic pochodzi z końca XIX i 1 poł. XX w.

Przy ul. Klasztornej gotycki **kościół pobernardyński** NMP Anielskiej, zapewne z XV/XVI w., przebud. w stylu barokowym w latach 1695-1701, jednonawowy z bocznymi kaplicami tworzącymi plan krzyża. Wyposażenie wnętrza skromne, z pocz. XVIII w. W 1775 r. w podziemiach pochowano

XV w. podwyższonej i otoczonej murem. Po spaleniu w czasach „potopu” odbudowany, ale w XVIII w. popadł w ruinę, choć był częściowo zamieszkały do poł. XIX w. Pozostałości są pokryte dachem; w planach jest restauracja budowli.

Na pocz. maja 1656 r. chłopska załoga zamku wstrzymała pochód wojsk szwedzkich ścigających oddział Stefana Czarnieckiego. Do obrony zachęcił podobno przykład starościanki Hanki, która nie chciała wpaść w ręce wroga i rzuciła się do jeziora. Zamek został zdobyty przez Szwedów za cenę dużych strat, w odwet czego został spalony, a ok. 200 obrońców wymordowano. Odtąd podobno co noc o północy pojawia się tu czarno ubrany starosta szukający córki. Ona jednak, przybrana liliami wodnymi, pokazuje się tylko w noc świętojańską. Według innej wersji starościanka zabiła się, gdyż nie chciała poślubić oficera szwedzkiego.

Na lewym brzegu wypływającej z jeziora Gołanieckiej Strugi (w tym miejscu skanalizowanej) **kościół** św. Wawrzyńca z lat 1931 - 34 (arch. Stefan Cybichowski), podpalony 22 I 1945 r. przez hitlerowców i uratowany przez miejscowych strażaków. Wewnątrz 2 ołtarze barokowe z pocz. XVIII w. i polichromia Stanisława Wróblewskiego z lat 1951 - 53. Na zewnątrz epitafia ks. Edwarda Mrotka (1883 - 1942), zamordowanego w obozie w Dachau, oraz Maksymiliana Mielżyńskiego (1738 - 99), działacza politycznego z okresu Sejmu Czteroletniego, mecenasa sztuki i architektury.

Naprzeciwko kościoła **plebania** z końca XIX w., w której ogrodzie rośnie dąb o obw. 350 cm. W rozwidleniu ulic Libelta i Lipowej **głaz** (1981) z nazwiskami 81 ofiar faszyzmu z terenu miasta i gminy. Dalej przy ul. Lipowej położony jest **cmentarz**, na którym znajduje się płyta (1981) ku czci 196 ofiar II wojny światowej.

Rynna Gołanieckiej Strugi i leżące w niej jeziora stanowią naturalną przeszkodę, która w 1939 r. posłużyła do wybudowania linii obronnej na wypadek wojny z Niemcami. W okresie od marca do sierpnia 1939 r. wzmocniono istniejące warunki obronne poprzez budowę umocnień ziemnych, rowów przeciwpancernych i zasieków oraz zaminowanie mostków. Między Wągrowcem a Gołańczą zbud. 16 żelbetowych schronów bojowych (2 w rejonie Wągrowca, 1 pod Bukowcem, 1 na wysokości płn. krańca Jez. Grylewskiego, 4 w okolicach Podjeziorza, 4 na płd.zach. od Gołańczy i 4 na zach. od Dobieszewka). Podobne schrony powstały też na linii jezior żnińskich (np. jeden zachował się koło Dobrylewa). Umocnienia te nie odegrały żadnej roli w wojnie obronnej w 1939 r., a w porównaniu z innymi fortyfikacjami z okresu II wojny światowej wypadają skromnie, jednak stanowią ciekawy przykład polskiej sztuki inżynierskiej.

Po płn. stronie torów kolejowych znajdują się pozostałości dawnego majątku **Smolary**, z dworkiem z końca XIX w., krytym dachem naczółkowym, z wystawką na osi i nowszym skrzydłem od wsch. Na zach. od miasta w latach 1986-91 zbud. wielki **elewator** zbożowy o pojemności 50 tys. ton.

■ Stacja PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz, ul. Składowa 4, tel. (67) 61 59 19. Obok niej gł. przystanek PKS z połączeniami m.in. do Damasławka, Kcyni, Piły i Wągrowca. Restauracja „Podzamcze”, Rynek 15, tel. 61 50 15. Bar „Szóstka”, ul. Walki Młodych 18. Dom kultury, ul. Kowalika 1, tel. 61 50 77. Urząd Miasta i Gminy, ul. Kowalika, tel. 61 59 11. Poczta (nr kodu 62-130), ul. Klasztorna 16, tel. 61 50 50. Policja, ul. Klasztorna 12, tel. 61 59 05. Ośrodek zdrowia, ul. Libelta 10, tel. 61 50 40. Apteki: ul. Libelta 10, tel. 61 50 61; Rynek 6, tel. 61 59 04. Stacja benzynowa, ul. Libelta 18, tel. 61 52 28. Warsztat naprawy pojazdów, ul. Smolary 12, tel. 61 59 70.

GORZYCE – Wieś w gminie Żnin, 10 km na płn.zach. od miasta, przy szosie do Kcyni. Leży na stokach wzgórza morenowego 133 m n.p.m.

Gorice z 8 kmieciami wzmiankowano w 1136 r. wśród dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Kościół istniał tu już w XII lub XIII w.

Obecny późnoklasycystyczny **kościół** Wszystkich Świętych i św. Rocha z 1834 r. powiększono w 1873 r., a w 1937 r. uzupełniono o widoczną z dala wieżę. Wnętrze odnowione z użyciem drewna; po lewej eklektyczna drewniana chrzcielnica, pod chórem marmurowe tablice ku czci 84 ofiar I i 25 ofiar II wojny światowej. Z zewnątrz na szczycie prezbiterium ludowa grupa *Ukrzyżowanie*. Obok kościoła kaplica św. Antoniego z 1913 r. i wzgórze zwane „starym cmentarzem”, przypominające grodzisko, z figurą Matki Boskiej na szczycie.

Na szkole **tablica** ku czci 6 mieszkańców Gorzyc i Dochanowa, zamęczonych w hitlerowskich obozach koncentracyjnych.

■ Przystanek PKS na liniach Żnin–Retkowo i Kcynia. Poczta (nr kodu 88-405), tel. (534) 247 40.

GÓRKI DĄBSKIE – Wieś w gminie Kcynia, 10 km na pld.wsch. od miasta.

W 1235 r. książę Władysław Laskonogi zamienił wieś z kapitułą gnieźnieńską na Dziekanowice; dzieliła się ona wtedy na 3 części: *Spadowo*, *Bartoviche* i *Wroblovo*. W XV w. należała do Dryjów, a w XVI w. – do Dołęgów.

Na niewielkim wzniesieniu **pałac** neogotycki, zbud. ok. 1870 r. dla Eustachego Rogalińskiego, zwieńczony attyką ze sterczynami, z kwadratową wieżą z boku. Po jego płn. stronie

pozostałości **parku** krajobrazowego (1,77 ha), z 2 stawami. Stojącą tu figurę św. Rocha z 2 poł. XIX w. przeniesiono w 1993 r. do skansenu nad jez. Łednica.

Przy szosie do Żnina, 2 km na wsch. od wsi, **pomnik** (1968) ku czci 3 Polaków, rozstrzelanych tu przez hitlerowców. W odl. 2,5 km na płd.zach. od wsi, 700 m od drogi Górki Zagajne–Nowiny, **grodzisko pierścieniowate** – niewysoki okrągły kopiec, będący pod uprawą.

■ Przystanek PKS na linii Żnin–Dziewierzewo–Kcynia.

GROCHOLIN – Wieś w gminie Kcynia, nad Kcynką, 4 km na zach. od Kcyni.

Pierwsza wzmianka z 1384 r. (*Grocholyno*). Była gniazdem rodu Grocholskich, w XVI–XVII w. należała do arcybiskupów gnieźnieńskich, a potem do Baranowskich i Skórzewskich. Na pocz. stycznia 1657 r. gościła tu królowa Ludwika Maria, która nie mogła dotrzeć do Gdańska do króla Jana Kazimierza z powodu toczącej się wojny polsko-szwedzkiej.

Pałac późnoklasycystyczny zbud. dla Tresków po 1836 r. i później przekształcony z częściowym zatarciem cech stylowych. Przy nim dawny **dwór** obronny, późnogotycko-renesansowy z pocz. XVII w. z manierystycznym portalem, restaurowany po zrujnowaniu w 1836 r., ostatnio odremontowany. Obok **park krajobrazowy** (8,30 ha) z ciągiem stawów zasilanych wodami Kcynki. Rośnie tu wiele drzew pomnikowych, m.in. platan o obw. u dołu 750 cm, białodrzewy do 660 cm, jesion 420 cm, buk odmiany purpurowej 290 cm, jest też sztuczny kopiec.

W lesie 1,5 km na płd.zach. od wsi leży **rezerwat** „Grocholín”. Wśród łąk 2 km na płd. od Grocholína zachowało się **grodzisko** pierścieniowate typu dolinnego, o wale wys. 3 m i średnicy wewnętrznej kotlinki 30 m.

■ Przystanek PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz (2,5 km na płd.wsch.). Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Wągrowca.

GROCHOWISKA SZLACHECKIE – Wieś w gminie Rogowo, 13 km na płd. od Żnina, przy szosie Gąsawa–Rogowo. Pierwsza wzmianka z 1399 r.

Klasycystyczny **pałac** Korytowskich z 4-kolumnowym portykiem korynckim z herbem Mora od frontu i dachem naczółkowym, zbud. w końcu XVIII w. Z tyłu w XIX w. dodano 2 ryzality. Obok pozostałości **parku krajobrazowego**

(2,70 ha). Od strony szosy zachowały się okrągłe słupki starej bramy i odcinek muru kamiennego. W zach. części wsi ferma dla 360 krów (1976).

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna, Mogilna i Żnina.

GRYLEWO – Wieś w gminie Wągrowiec, na zach. wysokim brzegu Jez. Grylewskiego, 10 km na półn. od Wągrowca.

W 1213 r. książę Władysław Odonic nadał *Grilevo* cystersom z Łekna, którzy w 1328 r. przekazali je Pałukom Grylewskim w zamian za zrzeczenie się praw do Durowa.

Dwór późnobarokowy zbud. w końcu XVIII w. Grabowscy. Ma dach mansardowy i 3-osiovy piętrowy ryzalit od frontu. Przy nim **park krajobrazowy** (6,4 ha) na stoku doliny jeziora, z alejami lipową, grabową i kasztanowcową oraz dębami o obw. do 520 cm. Naprzeciw wjazdu do parku obszerny **folwark** z gorzelnią i 3-kondygnacyjnym spichrzem.

Ponad jeziorem góruje wieża neogotyckiego **kościoła** św. Katarzyny z lat 1861-66 (proj. Wiktor Stabrowski). Wewnątrz w prawym ołtarzu bocznym 2 rzeźby świętych z XVII/XVIII w., a w lewym ołtarzu obraz Matki Boskiej z pocz. XVII w. Na ścianie zewn. epitafium zamęczonego w obozie w Dachau ks. Leona Taczaka (1884-1942), brata pierwszego dowódcy powstania wlkp. Obok kościoła nagrobek z 1812 r. w kształcie obelisku i plebania z poł. XIX w., kryta dachem naczółkowym.

Rynnowe **Jez. Grylewskie**, położone w ciągu Gołanieckiej Strugi, jest jednym z najciekawszych na Pałukach. Ma dolinę o stromych brzegach i krętym kształcie, przypominającym odwrócone S. Brzegi przeważnie porośnięte wąskim pasem zadrzewienia. Z krawędzi rynny ładne widoki na położone nad brzegiem wsie Danabórz i Grylewo.

■ Przystanek PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz.

IZDEBNO – Wieś w gminie Rogowo, 13 km na półd.zach. od Żnina, na wsch. brzegu wąskiego Jez. Wolskiego.

Było to gniazdo Porajów Izdzieńskich. Z 1386 r. znany jest Jasiek, pan *de Yzdebna*.

Na wzgórku po półd. stronie wsi krzyż i fragmenty **mur**u ceglano-kamiennego po późnogotyckim kościele z ok. 1580 r., który w poł. XIX w. popadł w ruinę. Przy drodze do Grochowsk **pomnik** (1965) Jana Białasa, rozstrzelanego w tym miejscu przez hitlerowców we wrześniu 1939 r.

Z drogi Rogowo – Żerniki na wysokości płd. krańca jeziora odchodzi dróżka na półwysep (dawną wyspę). Znajduje się na nim owalne **grodzisko pierścieniowate** o średnicach 225 × 125 m – pozostałość osady kultury łużyckiej podobnej do Biskupina (od którego jest odległe w linii prostej o 8,5 km). Później był tu gród wczesnośredniowieczny, a obecnie jest pastwisko. W 1974 r. na końcu półwyspu odkryto fundamenty wieży mieszkalno-obronnej z XIV w.

■ Przystanek PKS przy szosie na płd. od wsi, z połączeniami do Janowca Wlkp., Rogowa i Żnina.

JABŁÓWKO – Wieś w gminie Łabiszyn, 9 km na płn.wsch. od Żnina. Pierwsza wzmianka z 1416 r.

Bezstyłowy **kościół** poewangelicki NMP Różańcowej z 1901 r. Przy nim fragment starej **alei** lipowej z drzewami o obw. do 460 cm. Przy gł. skrzyżowaniu okazała dawna **karczma** z szachulcowym szczytem.

Na płn.wsch. od wsi znajdują się **Jabłowskie Góry** (153 m n.p.m.), zalesione pasmo pagórków morenowych, drugie co do wysokości na Pałukach.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Szubina i Żnina.

JAKTOROWO – Wieś w gminie Szamocin, 8 km na wsch. od miasta, na płn. skraju rozległego kompleksu leśnego.

Była to włość rodu Pałuków, którą kupił kasztelan ujski Bogusław i w 1288 r. osadził na niemieckim prawie wiejskim. Już w 1364 r. istniał tu kościół.

Szachulcowy **kościół** św. Anny, z wieżą o barokowym hełmie, powstał w latach 1763-76 z fundacji Jakuba Łakińskiego. Wyposażenie wnętrza barokowe z XVII-XVIII w. Na zewnątrz tablica ku czci ks. Wacława Janke (1904-39), rozstrzelanego przez hitlerowców w Brzozogaju koło Gniezna. Wokół kościoła lipy o obw. do 330 cm. Na **cmentarzu** (na płd.-wsch. skraju wsi) grób 3 poległych powstańców wlkp., a także kaplica Św. Krzyża z lat 1989-90, wzniesiona jako upamiętnienie sprowadzenia prochów ks. W. Jankego.

W zach. części wsi wśród pozostałości zdewastowanego parku (8,26 ha) kilkanaście pomnikowych **dębów** o obw. do 660 cm. Do 1978 r. stał tu klasycystyczny dwór Lipskich. Obok folwark z gorzelnią z końca XIX w.

Przy szosie do Szamocina, 2 km na zach. od wsi, nad zarastającym Jez. Jaktorowskim (4 ha), leży osada

Jaktorówko. W niej ładnie odnowiony pałacyk myśliwski z ok. 1900 r., kryty dachem mansardowym z szachulcową wystawką, a także zagospodarowany parkowo teren łączący się z lasem (16,6 ha).

■ Przystanek PKS na linii z Chodzieży. Przy szosie Szamocin–Wyrzysk (2 km na pñ.) przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Piły i Wyrzyska.

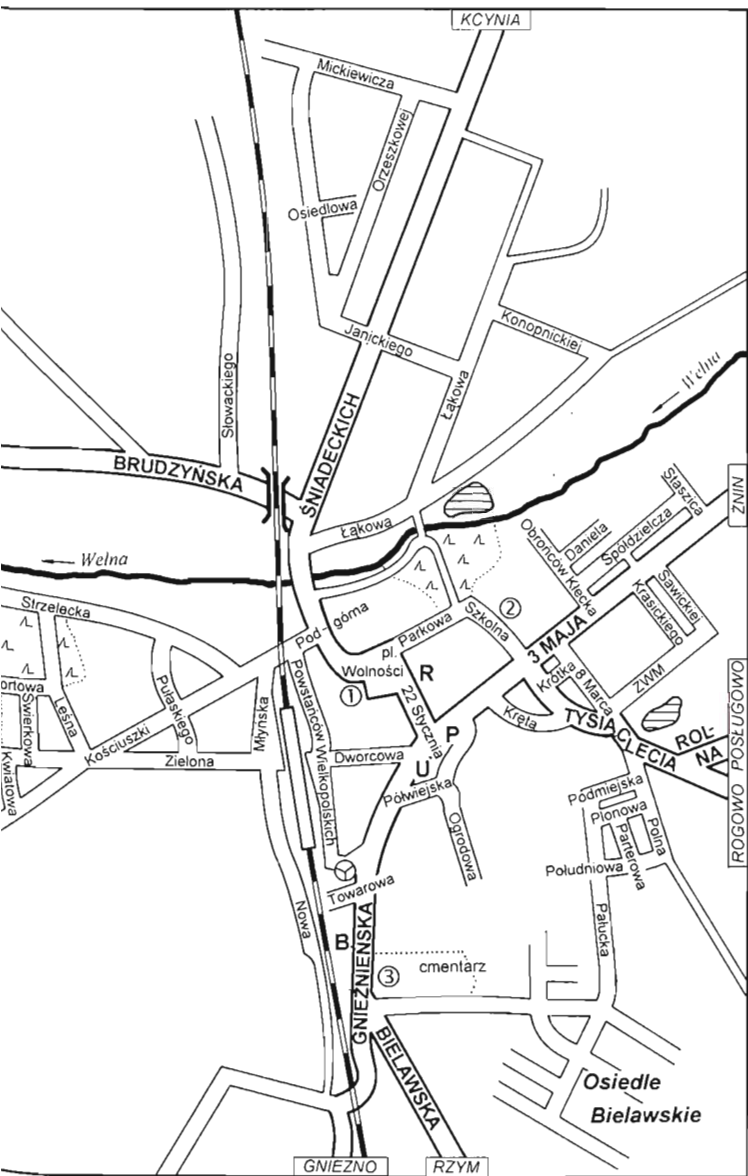
JANOWIEC WIELKOPOLSKI – Miasto (4300 mieszk.) na pñd. skraju Pałuk, nad Wełną. Zakłady mięsne, wytwórnia pasz, młyn, spółdzielnia stolarska. W herbie na niebieskim tle Temida – bogini sprawiedliwości.

Pierwotnie była to osada *Janow Młyn*, która w 1295 r. otrzymała przywilej lokacyjny od księcia Przemysła II (nie wiadomo, czy dotyczyło to praw miejskich). Miastem prywatnym Leszczyców Janowskich został zapewne na pocz. XV w. Zawsze było to niewielkie miasteczko rolnicze, które ożywiło się po uruchomieniu w 1887 r. linii kolejowej.

Ośrodkiem miasta jest duży rynek (pl. Wolności) o zróżnicowanej zabudowie, głównie z pocz. XX w. Pośrodku **pomnik** Walki i Męczeństwa z 1970 r. (proj. Tadeusz Małachowski i Jan Sowa). W zach. pierzei rynku późnoklasycystyczny **kościół** św. Mikołaja z 1840 r., w latach 1922-24 powiększony o transept, wieżę i apsydę. Wewnątrz ołtarz z 2 poł. XVII w. w lewej nawie i ambona z ok. 1730 r. Przy kościele rosną lipy o obw. do 350 cm.

Wśród zabudowy o charakterze małomiasteczkowej kilka **domów** z pocz. XX w. o dekoracji secesyjnej i eklektycznej. Przy ul. Szkolnej eklektyczny **pałac** z 2 poł. XIX w. (obecnie szkoła), a przy nim park (5,64 ha). Przed budynkiem poczty **pomnik** powstańców wkp. (1989), na ratuszu (ul. Gnieźnieńska 3) **tablica** 700-lecia Janowca (1995). Pomordowanych w latach 1939-40 przez hitlerowców uczczono tablicami przy ulicach Długiej 1, Powstańców Wkp. 20, 22 Stycznia 14 i Śniadeckich 12 oraz pomnikiem w lasku przy ul. Strzeleckiej. U zbiegu ulic Gnieźnieńskiej i Bielawskiej **cmentarz** z szachulcową kaplicą św. Barbary z 1853 r., grobem ofiar II wojny światowej i mogiłą poległego powstańca wkp.

Zasłużone osoby upamiętniono tablicami pamiątkowymi: na ratuszu – Wiktora Łuczaka (1885-1941), zamordowanego przez hitlerowców burmistrza z lat 1919-39; na Banku Spółdzielczym (pl. Wolności 6) – Wiktora Kierzka (1915-93), działacza ludowego i spółdzielczego, żołnierza Batalionów Chłopskich; na aptece (pl. Wolności 20) – Jana Szatowskiego (1907-88), jednego z dowódców AK na Wołyniu.

Plan Janowca Wielkopolskiego

1 – Kościół parafialny, 2 – pałac, 3 – kaplica św. Barbary, B – stacja benzynowa,
P – poczta, R – restauracja, U – Urząd Miasta i Gminy

Z Janowcem ściśle związane są dzieje **Włoszanowa**, położonego 1,5 km na płn. od miasta. W pierwszej wzmiance z 1273 r. wymieniony jest *Voicziecho de Vlosynow*. Pozostałości zespołu dworskiego: bezstylowy dwór z 2 poł. XIX w., spichrz z poł. XIX w., stare zabudowania folwarczne. Kolonia domów robotników rolnych, o dachach naczółkowych lub 4-spadowych. Przy szosie do Kcyni pozostałości alei lipowej, z drzewami o obw. do 370 cm.

Wycieczki: szlak 17.

■ Stacja PKP na linii Gniezno–Nakło, ul. Powstańców Wlkp. 1, tel. (534) 230 76. Główny przystanek PKS przy ul. Gnieźnieńskiej 14. Restauracja „Słowianka”, pl. Wolności 15, tel. 231 22. Bar, ul. Żnińska 3. Urząd Miasta i Gminy, ul. Gnieźnieńska 3, tel. 230 05. Poczta (nr kodu 88-430), ul. Gnieźnieńska 1, tel. 230 99. Policja, ul. Szkolna 7, tel. 230 07. Ośrodek zdrowia, ul. Gnieźnieńska 4, tel. 230 70. Apteki: ul. Gnieźnieńska 4, tel. 230 70; pl. Wolności 20, tel. 230 64. Stacje benzynowe: ul. Bielawska 6, tel. 230 97; ul. Gnieźnieńska 22, tel. 231 08.

JANUSZKOWO – Wieś w gminie Żnin, 4 km na płn.wsch. od miasta. Komes *lanus* z rodu Ogończyków w 1145 r. darował *lanusovo* klasztorowi w Trzemesznie.

Przy gł. skrzyżowaniu znajduje się **pomnik** (1952, proj. Paweł Triebler) ku czci Klemensa Janickiego (1516-43), syna tutejszego chłopą, wybitnego poety renesansowego piszącego po łacinie. Obok w 1988 r. ustawiono drewnianą figurę poety (rzeźb. Mariusz Niewolski).

■ Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy i Żnina.

JUNCEWO – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 13 km na zach. od Żnina, przy szosie do Wągrowca.

W aktach procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r. zapisana jest wieś arcybiskupów gnieźnieńskich *lancewo* (nazwa być może od pierwszego sołtysa, Jańca).

Wśród zabudowy zachowało się trochę starych domów z pocz. XX w. Na gł. skrzyżowaniu wolno stojąca **tablica** (1984) ku czci powstańców wlkp. z kompanii juncewskiej. Pseudoromański **kościół** św. Małgorzaty z lat 1885-86, z wyposażeniem neobarokowym. Przy nim plebania z pocz. XX w., 3 krzewiaste cisy oraz stare kaplice grobowe Bułakowskich i Guttrych. Na tej ostatniej kaplicy **tablica** (1986) upamiętniająca pochowanego w niej Aleksandra Guttrego (1813-91), urodzonego w pobliskiej wsi Paryż polskiego działacza narodowego i gospodarczego, uczestnika powstań w latach 1830, 1848 i 1863.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Janowca Wlkp., Wągrowca i Żnina.

KAMIENICA – Wieś w gminie Wągrowiec, 10 km na półn.zach. od miasta, przy szosie do Budzynia, nad Jez. Kaliszańskim. Była to znana od 1222 r. wieś książęca, płacąca dziesięcinę cystersom wągrowieckim.

Bezstyłowy **kościół** św. Andrzeja Boboli z lat 1938-39 (od 1957 r. parafialny). Na płd. od wsi duża ferma bydła (1974 - 76).

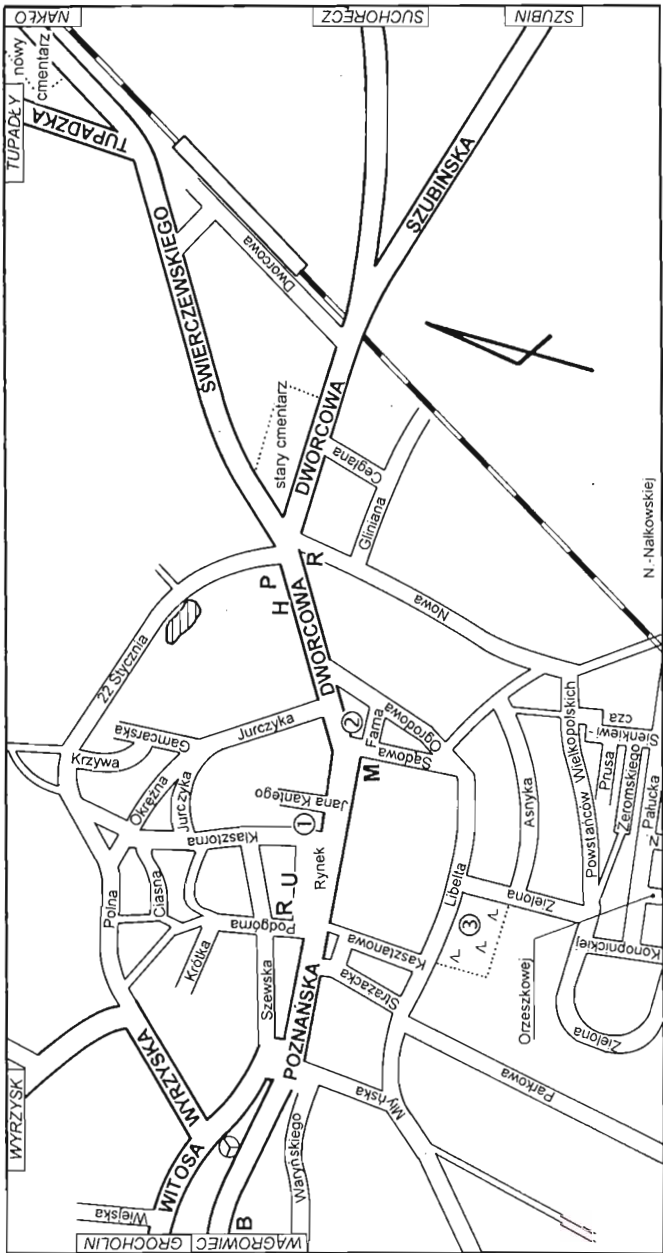
Jez. Kaliszańskie jest owalnym akwenem typu wytopiskowego, o brzegach niskich, bezleśnych i otoczonych wąskim pasem trzcin. Stwarza to doskonale warunki do uprawiania żeglarstwa, a ze względu na wiejące wiatry w sierpniu odbywają się tu festyny latawcowe. W dość czystej wodzie widać przybrzeżną płycznę i zaczynającą się nieco dalej głębię. Na zach. brzegu ośrodki wypoczynkowe; najliczniej uczęszczane kąpielisko niestrzeżone po wsch. stronie, przy drodze Kaliszany–Kaliszanki.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Chodzieży i Wągrowca.

KCYNIA – Miasto (4700 mieszk.) w centrum Pałuk, zlokalizowane na wzgórzu morenowym 136 m n.p.m. Zakłady drzewne, cegielnia, ośrodek usługowy dla rolnictwa. W herbie biały orzeł królewski na czerwonym polu.

W dawnych czasach czoło opola oraz ważny gród książęcy i królewski, wymieniony jako *Kczina* w dokumencie z 1086 r. (znanym z XV-wiecznej kopii). Tutejszy kościół ufundował zapewne w końcu XI w. książę Władysław Herman. Miasto lokowane w 1262 r. jako trzecie w Wielkopolsce, prawa ponowione w 1441 r. po wielkim pożarze. Od XIV w. do rozbiorów stolica powiatu i siedziba starosty królewskiego. Oddział Stefana Czarnieckiego 1 VI 1656 r. poniósł pod miastem poważne straty w potyczce ze Szwedami, ale nie został rozbity, gdyż umiejętnie wycofał się w dolinę Noteci (wspomina o tym Henryk Sienkiewicz w tomie I *Potopu*). Od tego czasu do 2 poł. XIX w. stagnacja gospodarcza miasta. Konfederaci barscy 29 I 1770 r. zostali pod miastem pokonani przez oddziały rosyjskie gen. Czertoryżskiego. W powstaniu Wiosny Ludów na pocz. maja 1848 r. nie powiodła się próba zajęcia Kcyni przez polskich partyzantów. Na początku okupacji hitlerowskiej 17 IX 1939 r. masakra tutejszych Żydów w wyniku prowokacyjnego spalenia synagogi.

Kcynia reprezentuje rzadko występujący na nizinach typ miasta wyżynnego. Centralnym punktem jest wydłużony prostokątny Rynek, usytuowany na grzbiecie wzniesienia. Wśród zabudowy z 1 poł. XX w. starsze są późnobarokowe **domy** nr 7 i 14 (na tym drugim tablica upamiętniająca burmistrza, rozstrzelanego przez hitlerowców).

Plan Kcyni

- 1 – Zespół pokarmelicki, 2 – kościół tary, 3 – kościół tary, B – dworek; B – stacja benzynowa, H – noclegi, M – izba regionalna, P – pocztka, R – restauracja, U – Urząd Miasta i Gminy

W płn. pierzei Rynku późnobarokowy **zespół pokarmeli-cki** z lat 1778-80, obejmujący 3-nawowy kościół Wniebo-
wzięcia NMP z 2 wieżami, jedno skrzydło dawnego klasztoru
i krużganek odpustowy, zwany kalwarią. W kościele wyposa-
żenie barokowo-klasycystyczne z ok. 1787 r. W ołtarzu gł.
późnogotycki krucyfiks z 1 poł. XVI w., w nawie ławy rokokowe
z 2 poł. XVIII w. Polichromia neobarokowa z 1964 r. W kruż-
ganku polichromia z pocz. XIX w., być może pędzla Antoniego
Smuglewicza. Na dziedzińcu krużgankowym kamienna figura
św. Jana Nepomucena z 2 poł. XVIII w. Na murze zewn. tablice
upamiętniające Józefa Kruczka – pierwszą ofiarę okupacji
hitlerowskiej z terenu miasta (1969) i 5 oficerów zamor-
dowanych w Katyniu (1995).

W czasie pożaru miasta (1778?) spłonął również klasztor. Ojcowie
karmelici ogłosili zbiórkę na cele odbudowy. Pewna dziewczyna
z Kcyni była bardzo biedna, ale ofiarowała to, co miała najpiękniej-
szego: włosy, które ścięła i zawiesiła na cierniowej koronie Chrystusa
w ołtarzu głównym. Stał się cud – włosy zaczęły odrastać, co
spowodowało przybywanie licznych pielgrzymek, hojne ofiary i szybką
odbudowę klasztoru. Włosy zachowały się do dziś, ale przestały
odrastać, gdy miejscowy organista zaczął je sprzedawać jako lekarst-
wo na różne dolegliwości.

Rynek od wsch. zamyka stojący niżej **kościół parafialny**
św. Michała, zbud. w 1631 r. jako ostatnia budowla gotycka
w Wielkopolsce. W ołtarzu gł. 4 rzeźby wczesnobarokowe
z poł. XVII w., po lewej chrzcielnica barokowo-klasycystyczna
z XVIII/XIX w., w oknach prezbiterium 2 witraże Stanisława
Powalisza z 1963 r. Przed kościołem duża stara kropielnica,
wykonana z granitowego głazu.

W panoramie miasta oprócz wież kościelnych wyróżnia się
gmach dawnego seminarium nauczycielskiego zbud. w la-
tach 1860-65 (wyszło z niego wielu znakomitych pedagogów,
głównie Polaków). Od 1939 r. mieści się w nim zakład
poprawczy.

Przy ul. Libelta 16, na tzw. Wójtostwie, klasycystyczny
dworek z 1 poł. XIX w., przekształcony w XIX/XX w. i po
1967 r. Otacza go **park** (1,4 ha) z kilkoma pomnikowymi
drzewami. Przy ul. Podgórnej 3 budynek **młyna** z XIX/XX w.
Na **starym cmentarzu** przy ul. Dworcowej zbiorowy grób
ofiar II wojny światowej oraz kaplica św. Barbary z 1865 r. Na
ścianie budynku dworca PKP upamiętniono jego zdobycie
1 I 1919 r. przez powstańców wlkp. Zbiorowe groby 34
poległych powstańców i 48 ofiar II wojny światowej, a także 86

żołnierzy radzieckich znajdują się na **nowym cmentarzu** przy ul. Świerczewskiego.

Tablicami upamiętniono też zasłużone osoby pochodzące ze Żnina: na domu przy ul. Szewskiej 25 prof. Jana Czochralskiego (1885-1953) – krystalografa i chemika-metalurga; na aptecę przy Rynku 8 wybitnych lekarzy Ismara Boasa (1858-1938) – twórcę gastroenterologii europejskiej, Bolesława Wicherkiewicza (1847-1915) – pioniera okulistyki polskiej oraz Józefa Wizę (1905-76) – mikrobiologa i współtwórcę Szarych Szeregów; na domu przy ul. Ogrodowej 3 kapucyna Stanisława Klawittera (o. Efraima Marię; 1894-1970) – malarza, rzeźbiarza i grafika, projektanta m.in. 7 witraży w kościele poklasztornym.

Miasto jest dziś centralnym ośrodkiem folkloru pałuckiego. Wielkie zasługi ma w tym Klara Prillowa (1907-91), która mieszkała i działała w Kcyni przez 61 lat. Zbierała rzeźby, stroje, ozdoby, teksty i pieśni ludowe, zorganizowała kapelę regionalną, zespół taneczny i otwartą w 1962 r. **izbę muzealną** (obecnie mieszczącą się w budynku biblioteki przy Rynku 2). Sama rzeźbiła figurki w glinie.

■ Stacja PKP na liniach Wągrowiec–Bydgoszcz i Gniezno–Nakło, ul. Dworcowa 17, tel. (52) 84 72 18. Dworzec autobusowy PKS, ul. Poznańska 36. Noclegi, ul. Dworcowa 8, tel. 84 71 71. Restauracje: „Pałuki”, ul. Nowa; „U Rumcajsa”, ul. Poznańska (stadion), tel. 84 76 44; „Wrzos”, Rynek 21, tel. 84 75 34. Bary: „U Kazika”, Rynek 14, tel. 84 75 56; „Uniwersalny”, ul. Poznańska 47; „Wojmax”, Rynek 16, tel. 84 16 87. Dom kultury, ul. Libelta 26, tel. 84 72 36. Kino „Orzeł”, ul. Dworcowa 37, tel. 84 71 31. Pałucka Izba Muzealna, Rynek 2, tel. 84 73 86. Urząd Miasta i Gminy, Rynek 23, tel. 84 72 43. Poczta (nr kodu 89-240), ul. Dworcowa 9, tel. 84 76 17. Policja, ul. Zielona 5, tel. 84 71 07. Ośrodek zdrowia, ul. Libelta 28, tel. 84 71 69. Apteka, Rynek 8, tel. 84 73 17. Stacja benzynowa, ul. Poznańska 23, tel. 84 74 56.

KOBYLEC – Wieś w gminie Wągrowiec, 5 km na płn. od miasta, przy szosie do Chodzieży. Składnica drewna, łuszczarnia nasion roślin leśnych.

W 1211 r. zanotowano nieznaną dziś osadę *Slosin* nad jez. Kobylec. Wieś Kobylec należała do cystersów z Wągrowca od 1360 r., w zamian za przekazanie rodowi Pałuków wsi Chawłodno i Oleszno.

W związku z położeniem nad Jez. Kobyleckim (dawniej Bielskim) wieś nabrała w ostatnim czasie charakteru miejscowości wczasowej. Na zach. brzegu jeziora **grodzisko** stożkowate o średnicy podstawy 64 m – miejsce grodu wczesnohistorycznego, a potem cmentarza dla ofiar cholery. W jego sąsiedztwie kąpielisko, a obok ośrodki wypoczynkowe i osiedle domów letniskowych. Przy szosie od strony Wągrowca

typowy **gościniec** wielkopolski (1974 proj. Jerzy Buszkiewicz i Jan Kopydłowski).

Wycieczki: szlaki 2 i 3.

■ Przystanek PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz. Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Gniezna, Piły i Poznania. Końcowy przystanek miejskiej linii autobusowej z Wągrowca. Gościniec „Tarlisko”, tel. (67) 62 00 08. Hotel i bar „Azyli”, tel. 62 11 07.

KOŁDRĄB – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 6 km na płd.wsch. od miasta, przy szosie do Rogowa, na wysokim zach. brzegu Jez. Kołdrąbskiego.

We wczesnym średniowieczu istniał tu gród, po którym pozostało ciekawe grodzisko (patrz szlak **16**). W pierwszej wzmiance z 1326 r. wymieniony jest *Benyamin de Coldramb*, zapewne herbu Zaremba. W 2 poł. XIX w. wieś należała do Leszczyców, właścicieli Pakości i Janowca. Tutejszy majątek został w 1912 r. rozparcelowany przez pruską Komisję Kolonizacyjną.

Ponad jeziorem góruje neogotycki **kościół** św. Jana Chrzciciela z lat 1891-95, z 8-boczną wieżą zwieńczoną ostrosłupem i neogotyckim wyposażeniem wnętrza. W pobliżu plebania z lat po I wojnie światowej, kryta dachem naczółkowym, i podobny do niej dom nr 2. Na płn. od kościoła piętrowy **pałac** neogotycki z lat ok. 1870-80, z prostokątnym 3-kondygnacyjnym skrzydłem i 8-boczną wieżą po bokach (obecnie dom dziecka). Otacza go **park krajobrazowy** (2,7 ha). Przy szosie w kierunku Rogowa **cmentarz** z pomnikiem 54 poległych w latach 1914-20 na grobie 2 powstańców wlkp. i mogiłą 4 braci Schulzów, zamordowanych przez hitlerowców.

Wycieczki: szlak 17.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Janowca Wlkp., Rogowa i Żnina. Kemping „Wielkopolska” nad jeziorem (sezonowy).

KOŁYBKI – Wieś w gminie Damasławek, 14 km na płn.wsch. od Wągrowca. Pierwsza wzmianka z 1370 r.

Na niewielkim pagórku **pałac** neorenesansowy z ok. 1890 r., z niesymetrycznymi przybudówkami po bokach. Stoi on w **parku krajobrazowym** (5,9 ha), na którego płd. skraju zachował się szpaler grabowy. Obok nowa mieszalnia pasz.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Gołańczy i Wągrowca.

KOZIELSKO – Wieś w gminie Damasławek, 15 km na wsch. od Wągrowca, na płn.-wsch. brzegu Jez. Stępuchowskiego.

Cose/sz było wzmiankowane w 1243 r. Należało pierwotnie do rodu Pałuków. Kościół istniał tutaj już przed 1432 r. Jan Długosz opisywał wyorywane tu popielnice, które uważał za twory przyrody.

Na niewielkim pagórku neogotycki **kościół** św. Józefa z lat 1869 - 74 (arch. Wiktor Stabrowski). Wewnątrz bogato dekorowany strop drewniany i polichromia Wiktora Gosienieckiego z 1937 r. Obok późnobarokowa plebania z końca XVIII w. i neogotycka kaplica św. Antoniego. Spod kościoła rozciąga się ładny widok na jezioro i leżące za nim Stępuchowo.

■ Najbliższe przystanki PKS w Niemczynie lub Stępuchowie (2 km).

KROTOSZYN – Wieś w gminie Barcin, 2 km na pld.wsch. od miasta, przy szosie do Inowrocławia. Jest znana od 1361 r.

Dwór piętrowy, zapewne z końca XVIII w., przebud. w XIX/XX w., kryty dachem 4-spadowym, z nowszymi przybudówkami. Otacza go **park krajobrazowy** (4,09 ha) z ładnymi drzewami, m.in. aleją grabową, i starym murem wokół.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Inowrocławia, Wągrowca i Żnina.

KRÓLIKOWO – Duża wieś w gminie Szubin, 10 km na pld.zach. od miasta, na krawędzi wysoczyzny górującej ponad doliną Gąsawki. Wzmiankowana w 1259 r. jako *Crocelewo*, własność rodu Pałuków.

Po dawnym zespole dworskim zachował się **dwór** z XIX w. na niedużym wzniesieniu, przebud., a także zaniedbany **park** (1,0 ha) ze starą bramą wjazdową o ciekawym kształcie. Przy gł. drodze rząd dawnych czworaków. Po pld. stronie parku pozostałości ceglano-kamiennych zabudowań folwarcznych z 1872 r. Na dawnej szkole **tablica** (1969) ku czci 2 mieszkańców wsi, rozstrzelanych we wrześniu 1939 r.

Przy drodze do Turzyna, na ptn.-zach. krańcu wsi, rośnie **dąb** o obw. 670 cm. Wśród łąk 2,5 km na ptn.wsch. od wsi okrągłe **grodzisko** pierścieniowe o obw. 250 m, porośnięte kępą drzew i otoczone fosą.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Kcyni i Szubina. Bar „Pod Bażantem”. Poczta (nr kodu 89 - 207), tel. (52) 84 78 29. Ośrodek zdrowia, tel. 84 78 02. Stacja benzynowa, tel. 84 78 33.

KUJAWKI – Wieś w gminie Gołańcz, 9 km na pld.wsch. od miasta.

Krótką aleją lipową prowadzi do dworu (przebudowanego, bez wartości zabytkowej). Na nim **2 tablice**: ku czci 6 ofiar

II wojny światowej oraz Karola Libelta, który mieszkał tu w latach 1835-40 jako dzierżawca majątku swego teścia, Pantaleona Szumana. Przy szosie, koło stawu, **lipa** drobnolistna o obw. 520 cm.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Damasławka, Piły i Wągrowca.

LASKOWNICA – Wieś w gminie Gołańcz, 4 km na pld.zach. od miasta, nad Gołaniecką Strugą i Jez. Laskownickim (Podjezierskim; 19 ha, głęb. 7,4 m).

Jest znana od 1353 r. Przed 1459 r. rozdzieliła się na Laskownicę Wielką (na wsch. brzegu rynny jeziornej, należącą do parafii Łekno) i Małą (na zach. brzegu, w parafii Grylewo).

W Laskownicy Małej **dwór** z XIX w., przebud. Przed nim lipa o obw. 470 cm, a z tyłu **park** (3,2 ha). Na ptn. od wsi w kępie drzew **grodzisko stożkowe** o średnicy 50 m, otoczone rowem, używane dawniej na cmentarz protestancki. Przy zabudowaniach kolejowych rosną topole o obw. do 470 cm.

Przy skrzyżowaniu dróg asfaltowych w Laskownicy Wielkiej **głaz-pomnik** (1980) ku czci 4 ofiar II wojny światowej.

Wycieczki: szlaki 1 i 2.

■ Przystanek PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz. Przystanek PKS na linii Wągrowiec–Gołańcz (przy szosie we wsch. części Laskownicy Wielkiej).

LASKOWO – Wieś w gminie Szamocin, 2 km na pld.zach. od miasta, między jeziorami Laskowskim (53 ha, głęb. 4,8 m; z powodu przewężenia uważanym niekiedy za 2 jeziora: Laskowskie Duże i Małe) i Karpiówka (5 ha). Pierwsza wzmianka z 1381 r. Dawna nazwa *Lestkowo*, od staropolskiego *Lestka* (Leszka).

Na zach. brzegu jez. Karpiówka **grodzisko stożkowe** o obw. 200 m, wznoszące się do 10 m ponad taflę wody, porośnięte sosnami i gęstymi krzewami. Dawniej było używane jako cmentarz ewangelicki. Przy budynku szkoły rośnie **lipa** drobnolistna o obw. 340 cm.

■ Najbliższe połączenia komunikacyjne w Szamocinie (2 km).

ŁĘGNISZEWO – Wieś w gminie Gołańcz, 7 km na wsch. od miasta, przy szosie Wągrowiec–Nakło. Pierwsza wzmianka z 1282 r. (*Legenisco*).

Szosa obsadzona jest tu starą aleją lipową. Dom nr 7 to dawna **kuźnia** z końca XIX w., z szachulcowym szczytem (do

1987 r. miała też drewniany podcień). Na dawnej szkole (w części wsi po wsch. stronie szosy) **tablica** (1970) z nazwiskami 7 osób poległych w latach 1939-45.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Kcyni, Nakła i Wągrowca.

LUBOSTRÓŃ – Duża wieś w gminie Łabiszyn, 6 km na pld.zach. od miasta, na prawym brzegu Noteci.

Pierwotnie było to *Piłatowo*, wchodzące w skład dóbr łabiszyńskich. W pierwszej wzmiance z 1369 r. wymieniony jest Bogusław z Piłatowa. Wieś często zmieniała właścicieli, a najdłużej pozostawała w rękach Skórzewskich (1764-1939). Obecną nazwę wprowadzono w 1800 r. w związku z budową rezydencji (w *miejsku ustronnym, lecz lubym*). Gościło tu wiele znanych osób, m.in. Stefan Garczyński, Wincenty Pol, Emilia Sczaniecka, a być może także Adam Mickiewicz.

Lubostroń jest znany z **zespołu pałacowego**, zbud. w latach 1795-1800 wg proj. Stanisława Zawadzkiego, wybitnego architekta warszawskiego. Pałac klasycystyczny, częściowo wzorowany na warszawskiej Królikarni, ma zwartą bryłę, poprzedzoną 8-kolumnowym portykiem jońskim, na którym widnieje łaciński napis *Sobie, przyjaciółom i potomnym 1800*. Wewnątrz zachowany w dużej mierze wystrój z lat 1800-06: sztukaterie Michała Ceptowskiego, malowidła Antoniego Smuglewicza, stare posadzki i świeczniki. Pośrodku 3-kondygnacyjna okrągła sala, bogato dekorowana, m.in. marmoryzowanymi kolumnami, stiukowym fryzem figuralnym i 4 płaskorzeźbami o tematyce związanej z historią regionu. Ponad tą salą kopuła na wysokim tamburze, zwieńczona w końcu XIX w. brązową figurą Atlasa dłuta Władysława Marcinkowskiego. Z innych pomieszczeń najciekawsza jest kolistą biblioteka w narożniku pld.-zach. Dawniej w pałacu znajdowały się bogate zbiory dzieł sztuki i rzemiosła, zrabowane przez hitlerowców. W latach 1945-76 mieścił się tu ośrodek wczasowy FWP, a obecnie, po remoncie zakończonym w 1996 r., jest tu ekspozycja zabytkowych wnętrz i hotel ośrodka turystycznego.

Obok oficyna (tzw. stary pałac) z końca XVIII w., również odnowiona na cele hotelowe, a po przeciwnej stronie podjazdu klasycystyczna stajnia i wozownia z pocz. XIX w., obecnie mieszcząca restaurację. Wjazd na teren zespołu prowadzi między wysokimi obeliskami z ok. 1800 r., obok których znajdują się 2 niewielkie granitowe słupy z datą 1676, pochodzące z dawnej bramy. Podobne słupy zachowały się przy wjeździe do parku od strony pld.

Park pałacowy (37,0 ha) rozplanował ok. 1800 r. ogrodnik Teichert. Jest to rozległe założenie krajobrazowe o urozmaiconym drzewostanie, łączące się z przyległym terenem leśnym. Rosną w nim okazałe buki (o obw. 380 i 440 cm), lipy do 300 cm i platany. Znajdują się tu także pozostałości oranżerii z końca XIX w., fundamenty spalonego budynku biblioteki oraz drewniana chata myśliwska.

W sąsiedztwie zespołu pałacowego rosną 3 pomnikowe **aleje**. Przy szosie do Pturka zachowało się kilkadziesiąt starych drzew różnych gatunków, głównie lip. Przy drodze będącej przedłużeniem osi zespołu w kierunku wsch. rośnie ok. 250 modrzewi o obw. do 230 cm. Aleja starych lip (o obw. do 490 cm) wychodzi z parku w kierunku płd., w stronę dawnej leśniczówki. W pobliżu tej drogi leżą w lesie 2 głązy narzutowe o obw. 1150 i 520 cm.

Na płn. od pałacu, na nieco niższym terenie, leżą zabudowania wsi. Wśród nich obszerny zespół **budynków folwarcznych** z 2 poł. XIX w., neogotyckich z nietynkowanych cegieł. Na płn. skraju wsi w latach 1986-96 wzniesiono nowoczesny **kościół** bł. Urszuli Ledóchowskiej (arch. Zdzisław Ambrożek).

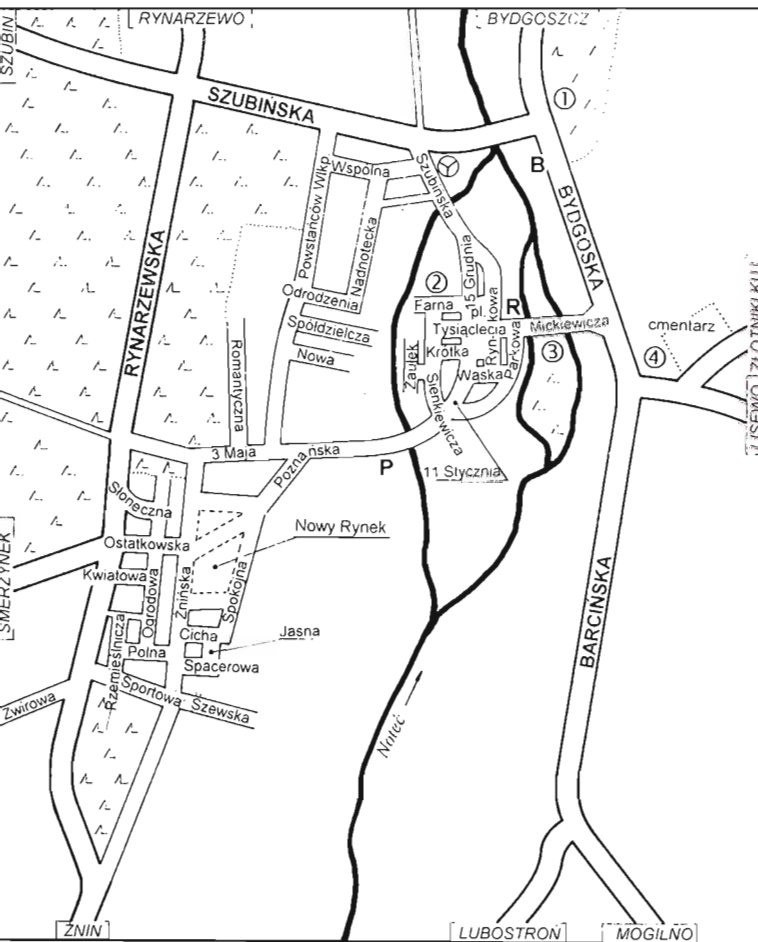
Wycieczki: szlaki 11 i 12.

■ Przystanki PKS (we wsi i przy bramie pałacowej) z połączeniami m.in. do Barcina, Bydgoszczy, Szubina i Żnina. Hotel i restauracja „Pałacowa”, tel. (52) 84 48 24.

ŁABISZYN – Miasto (4400 mieszk.) nad Notecią, na wsch. skraju Pałuk. Zakłady Bydgoskich Fabryk Mebli, bydgoskiego „Stomila” i spółdzielni elektronicznej „Elton”. W herbie prawa dłoń na niebieskim tle.

Powstał zapewne jako gród polski w czasie walk z Pomorzanami. Był własnością prywatną i często zmieniał właścicieli. W dokumencie z 1247 r. wymieniony jest *Desiderius de Labisin*. Prawa miejskie sprzed 1369 r., potwierdzone w 1678 r. W XV-XVI w. wywodziło się stąd kilku znanych naukowców: rektorami Akademii Krakowskiej byli Maciej, Andrzej i Jan z Łabiszyna, a matematyk Mikołaj z Łabiszyna to nauczyciel Mikołaja Kopernika. W 1772 r. lokowano nowe miasto na płd.zach. od starego. W 1794 r. potyczka wojsk gen. Jana Henryka Dąbrowskiego z Prusakami. Pluton piechoty usiłował 6/7 IX 1939 r. bronić miasta przed wojskami hitlerowskimi.

Między ramionami Noteci leży owalny teren miasta średniowiecznego, składającego się z prostokątnego rynku (pl. Tysiąclecia) i siatki przyległych ulic. **Zabudowa** o charakterze małomiasteczkowym głównie z XIX/XX w.; na uwagę zasługuje dom secesyjny z ok. 1900 r. przy pl. Tysiąclecia 11.

Plan Łabiszyna

1 – Pomnik powstańców wlkp., 2 – kościół NMP, 3 – dwór, 4 – klasztor poreformacki; B – stacja benzynowa, P – poczta, R – restauracja

Na rynku **głaz-pomnik** (1994) 625-lecia praw miejskich i 200-lecia powstania kościuszkowskiego. Ofiary hitlerowskich rozstrzeliwań upamiętniono **tablicami** przy pl. Tysiąclecia 4 i ul. Poznańskiej 10.

Przy ul. Farnej, na płn.zach. od rynku, prezbiterium późno-romańskiego **kościół** NMP sprzed 1300 r., znacznie przebud. w XVI lub pocz. XVII w., obecnie kaplica przy klasztorze Elżbietanek z 1895 r. Przy zabudowaniach lipa o obw. 400 cm i dąb 310 cm.

Między prawym ramieniem Noteci a kanałem młyńskim, być może na miejscu dawnego zamku, zbud. w 1 poł. XIX w. parterowy **dwór**, kryty dachem naczółkowym. Przy nim oficyna o takim samym dachu oraz pozostałości małego parku z lipą o obw. 490 cm i dębami do 420 cm. W pobliżu (ul. Mickiewicza 10) szachulcowy **spichrz** z 1 poł. XIX w.

Na prawym brzegu Noteci barokowy **zespół poreformacki** z lat 1687-90 (arch. Piotr Fontana), zmieniony w latach 1720-36. Kościół św. Mikołaja w 1911 r. powiększono wg proj. Franciszka Dźwikowskiego o przedłużenie prezbiterium i 2 kaplice. Wewnątrz polichromia Stefana Derbicha z 1963 r. i chrzcielnica rokokowa z 2 poł. XVIII w. (w lewej kaplicy). Obok kościoła czworoboczny klasztor, kwadratowa dzwonnica z XVIII lub pocz. XIX w. (gruntownie przebud. w XX w.), późnobarokowa figura św. Jana Nepomucena oraz dąb o obw. 610 cm (wg tradycji posadzony 3 XI 1410 r. przez króla Władysława Jagiełłę).

Gdy w 1655 r. nocował w klasztorze król szwedzki Karol Gustaw, zauważył na obrazie kuszenia Pana Jezusa postać diabła ubranego – jak to zwykle przedstawiano – po niemiecku. Oburzył się i kazał swemu nadwornemu malarzowi „przebrać” czarta w strój polski, co jednak w pośpiechu nie wyszło dobrze; m.in. spod karabeli wyzierała niemiecka szpada.

Za klasztorem znajduje się **cmentarz**. Pochowano na nim m.in. powstańców z lat 1848 i 1863, Kazimierza Mielęckiego (1837-63) – dowódcę jednego z oddziałów w powstaniu styczniowym, 5 poległych powstańców wlkp. oraz ofiary terroru hitlerowskiego. W lasku przy szosie do Bydgoszczy **pomnik** powstańców wlkp. (1981, proj. Józef Makowski).

Po nowym mieście na lewym brzegu Noteci pozostał wielki **plac** (ok. 180 × 250 m) nazwany Nowym Rynkiem, przecięty po przekątnej szosą do Żnina. Zabudowany jest dość luźno domami pochodzącymi częściowo z XIX w. Pośrodku stał dawniej zbór ewangelicki.

Prowadząca na płn.zach. szosa do Szubina przecina rozległy kompleks prawie jednolitych borów sosnowych, porastających obszar wydm śródlądowych. Występują tu obficie grzyby i jagody. Najwyższy punkt tego terenu to **Dębowa**

Góra (114 m n.p.m.), położona 2,5 km na zach. od szosy (6 km od Łabiszyna). Przy drodze do Klotyldowa, 4 km na zach. od miasta, leży zarastające jez. Borowno (21 ha).

Wycieczki: szlaki 12, 13 i 14.

■ Dworzec autobusowy PKS, ul. Szubińska 30, tel. (52) 84 40 40. Restauracja „Laube”, ul. Mickiewicza 1, tel. 84 40 67. Dom kultury, ul. Parkowa 1, tel. 84 41 10. Urząd Miasta i Gminy, pl. Tysiąclecia 1, tel. 84 40 52. Poczta (nr kodu 89-210), ul. Poznańska 3, tel. 84 42 00. Policja, ul. Poznańska 24, tel. 84 40 07. Ośrodek zdrowia, ul. Powstańców Wlkp. 19, tel. 84 40 33. Apteki: ul. Powstańców Wlkp. 19, tel. 84 40 05; ul. Szubińska 6, tel. 84 44 65. Stacja benzynowa, ul. Bydgoska 19, tel. 84 44 57.

ŁAZISKA – Wieś w gminie Wągrowiec, 5 km na płd.wsch. od miasta, przy szosie do Gniezna.

Nazwa wsi pochodzi od *łazeków*, koczowniczej ludności trudniącej się wypalaniem lasów. Pierwsza wzmianka z 1222 r. (*Lazis*). W 1348 r. król Kazimierz Wielki przekazał wieś cystersom z Łekna.

Neorenesansowy **pałac-willa** z 1874 r. Otaczają go pozostałości **parku** (1,65 ha) z końca XIX w.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Gniezna, Piły i Wągrowca.

ŁEKNO – Duża wieś w gminie Wągrowiec, nad Jez. Łeknińskim, 8 km na płn.wsch. od Wągrowca, po płn. stronie szosy do Inowrocławia. Mleczarnia.

Nazwa od *łękni* (lilij wodnej) lub *łeku* czy *łegu* (bagnistej łąki). W średniowieczu gród kasztelański, otoczony posiadłościami rodu Pałuków. Pierwsza wzmianka z 1136 r. (*Lecna*). Przed 1153 r. Zbylut Pałuka z Panigrodza sprowadził tu cystersów z Altenbergu pod Kolonią; była to najstarsza fundacja możnowładcza w Wielkopolsce i pierwszy polski klasztor cysterski. W 1331 r. Łekno zniszczył zagon krzyżacki. W 1370 r. miejscowość otrzymała prawa miejskie, ale 13 lat później została spalona w czasie wojny domowej rodów wielkopolskich i zaczęła tracić znaczenie na rzecz Wągrowca, do którego na pocz. XV w. zakonnicy przenieśli swą siedzibę. Z powodu słabego rozwoju w 1888 r. utrata praw miejskich.

Pamiętką miejskiej przeszłości jest rynek (pl. Powstańców Wlkp.) i zwarta zabudowa wokół niego. Ponad wsch. brzegiem jeziora wznosi się późnogotycki **kościół** św. Piotra i Pawła o ładnej bryle, zbud. w poł. XVI w. Wewnątrz gotyckie sklepienia gwiaździste, barokowy ołtarz gł. z 1 poł. XVIII w., późnorenesansowe ołtarze boczne z 1 poł. XVII w., późnogotycka rzeźba *Rodzina Marii* (przeniesiona z Tarnowa Pałuckiego). Na lewej ścianie prezbiterium piaskowcowy nagrobek z końca XVI w. fundatora kościoła, kasztelana nakielskiego

Nikodema Łakińskiego i jego żony, a obok kamienna płyta nagrobna, zapewne Anny ze Złotnik Gałczyńskiej (zm. 1621). Przed biblioteką przy ul. Podgórnej **głaz-pomnik** (1978) ku czci poległych w latach 1919 i 1939-45.

Płd.-zach. część Łekna to dawne przedmieście Polskie Prawo, z nie użytkowanym neogotyckim **kościołem** ewangelickim z końca XIX w. Przy nim wiedzie droga do dawnej **pastorówki** z XIX w., przy której rosną 2 lipy o obw. po 360 cm. Obok na łące owalne **grodzisko** stożkowate o wys. 4 m i obw. 100 m.

Po przeciwnej stronie jeziora (dojazd od Tarnowa Pałuckiego) leży tzw. **Klasztor** – miejsce dawnej siedziby cystersów, dziś niewysoki pagórek. Prowadzone od 1982 r. badania przyniosły odkrycie wałów grodu wczesnopiastowskiego, fundamentów przedromańskiego kościoła-rotundy z poł. XI w. i wzniesionego na nim w 2 fazach (ok. 1153 r. i XIII/XIV w.) romańskiego kościoła klasztornego. Wokół odkopano cmentarzysko z XIII-XVII w.

Cystersi, przeważnie Niemcy, zarządzili w swych posiadłościach twardą ręką. Podobno pewnego wieczoru niezadowoleni mieszkańcy, wykorzystując pobyt wszystkich zakonników w Łeknie, zepsuli most przez jezioro i podpalili zabudowania klasztorne. Biegący na ratunek cystersi nie zauważyli wyrwy w moście i potopili się w jeziorze. Jeden z nich zdążył przekląć Łekno aż do dziesiątego pokolenia. Do dziś słychać podobno w głębinach bicie dzwonów i jęki pokutujących mnichów. Klątwa jakby działała do dziś – Łekno jest małe, utraciło prawa miejskie, zlikwidowano nawet w 1976 r. istniejącą tu gminę.

Gdy klasztor się spalił, 3 dzwony z niego wpadły podobno do jeziora. Wiele lat później pewna Zuzanna myła w wodzie włosy i nagle coś ją schwyciło, więc zawołała: *Któż u diabła ciągnie mnie za włosy?* Były to dzwony, które chciały wydostać się z odmętów, co Zuzanna uniemożliwiła, gdyż zamiast Boga wezwwała szatana.

Bracholin (3 km na płd. od Łekna), leżący nad jeziorami Rgielsko Wsch. (Bracholińskim; 54 ha, głęb. 2,6 m) i Rgielsko Płd. (19 ha, głęb. 1,6 m), był od 1216 r. własnością cysterską z nadania Świętosława Pałuki. Zachował się tu murowany korpus okrągłego wiatraka holenderskiego (wieżowego) z 2 poł. XIX w.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Inowrocławia, Piły, Wągrowca i Żnina. Bar „Piotruś”, ul. Pałucka 16, tel. (67) 61 60 29. Poczta (nr kodu 62-105), ul. Pocztowa 5, tel. 61 60 66. Ośrodek zdrowia, ul. Podgórna 2, tel. 61 60 14.

ŁUKOWO – Wieś w gminie Wągrowiec, 11 km na płn.wsch. od miasta. Pierwsza wzmianka z 1222 r.

Na niewielkim pagórku **dwór** eklektyczny z końca XIX w., z neorenesansowymi szczytami i niesymetrycznie umieszczoną

wieżą. Przy nim resztki **parku** (5,15 ha), ze stawem. W obniżeniu na ptn. od wsi kompleks **stawów** rybnych (120 ha).

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Gołańczy, Kcyni i Wągrowca przy szosie Wągrowiec–Nakło (1,5 km na pld.wsch.).

MARCINKOWO DOLNE – Wieś w gminie Gąsawa, 9 km na pld. od Żnina.

Piętrowy eklektyczny dwór z 2 poł. XIX w., przedłużony od zach. w 1902 r. Obok zaniedbany **park** (5,95 ha), z 2 stawami i dębem o obw. 550 cm. Nad większym ze stawów uszkodzona grupa figuralna 3 muz z medalionem Giacomo Pucciniego, wykonana w okresie międzywojennym przez Jakuba Juszczyka z Krakowa (stał tu również pomnik Fryderyka Chopina jego autorstwa, przeniesiony do Żnina).

Przed dworem obszerne podwórze folwarczne, po którego bokach mały dom nr 2 z pocz. XX w., zabudowania gospodarcze z XIX/XX w. i wieża nieczynnej elektrowni wiatrowej. Przy placu przed bramą wjazdową późnoklasycystyczna oficyna (nr 3) z poł. XIX w. i studnia z drewnianym daszkiem z pocz. XX w.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Żnina i Rogowa.

MARCINKOWO GÓRNE – Wieś w gminie Gąsawa, 10 km na pld. od Żnina, przy szosie Gąsawa–Rogowo, na krawędzi rynny jezior żnińskich (ładne widoki).

Pojawiła się na kartach historii w 1227 r. Odbył się wtedy w Gąsawie zjazd książąt w celu omówienia kwestii dziedziczenia. Ludzie niezadowolonych z układów książąt Władysława Odonica i Świętopelka pomorskiego napadli 24 XI 1227 r. na Gąsawę, zranili księcia Henryka Brodatego, a uciekającego księcia krakowskiego Leszka Białego (wg tradycji zaskoczonego w łaźni) zamordowali w okolicach Marcinkowa.

W XIV w. wieś należała do Nałęczów. Przed 1426 r. rozdzieliła się na Marcinkowo Dolne i Górne.

W **parku** (2,81 ha), rozplanowanym w końcu XIX w., **dwór** z 1 poł. XVIII w. z barokowymi szczytami. Wewnątrz m.in. w sali klubowej wielki intarsjowany obraz Edmunda Kapłońskiego z 1975 r. Obok 3 klasycystyczne oficyny z 1 poł. XIX w. oraz czworaki z poł. XIX w. o dachach 4-spadowych i wejściach w podcieniach.

Do parku prowadzi półkoliste wejście z bramą z 2 poł. XIX w. Przed nim wzniesiono w 1927 r. z fundacji Konstantego Godzimirskiego **pomnik** konny Leszka Białego, dłuta Jakuba Juszczyka. Po zniszczeniu w 1940 r. przez hitlerowców został

odtworzony przez Rudolfa Rogattego i odsłonięty 8 IX 1973 r. Oryginalnymi dziełami J. Juszczyka są rzeźby 2 wojów trzymających tarcze herbowe Ciołek i Nałęcz po bokach bramy.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna, Mogilna i Żnina.

MARGONIN – Miasto (2800 mieszk.) na zach. skraju Pałuk, przy szosie Chodzież–Wągrowiec, przy ptn. krańcu rynnowego Jez. Margonińskiego. Fabryka mebli, zakład metalowy, zaplecze usługowe dla rolniczej okolicy, ośrodek wypoczynkowy. W herbie mur miejski z bramą i 3 basztami.

Pierwsza wzmianka w dokumencie z 1364 r., rozgraniczającym diecezję poznańską i gnieźnieńską. Przed 1402 r. utworzono miasto, które było małe i w XVII w. spadło do roli wsi, więc w 1696 r. nastąpiła ponowna lokacja. W XVIII w. ośrodek sukiennictwa. W powstaniu wlkp. zdobyły 6 I 1919 r., ale potem utracony na rzecz Niemców i odzyskany postanowieniem traktatu wersalskiego.

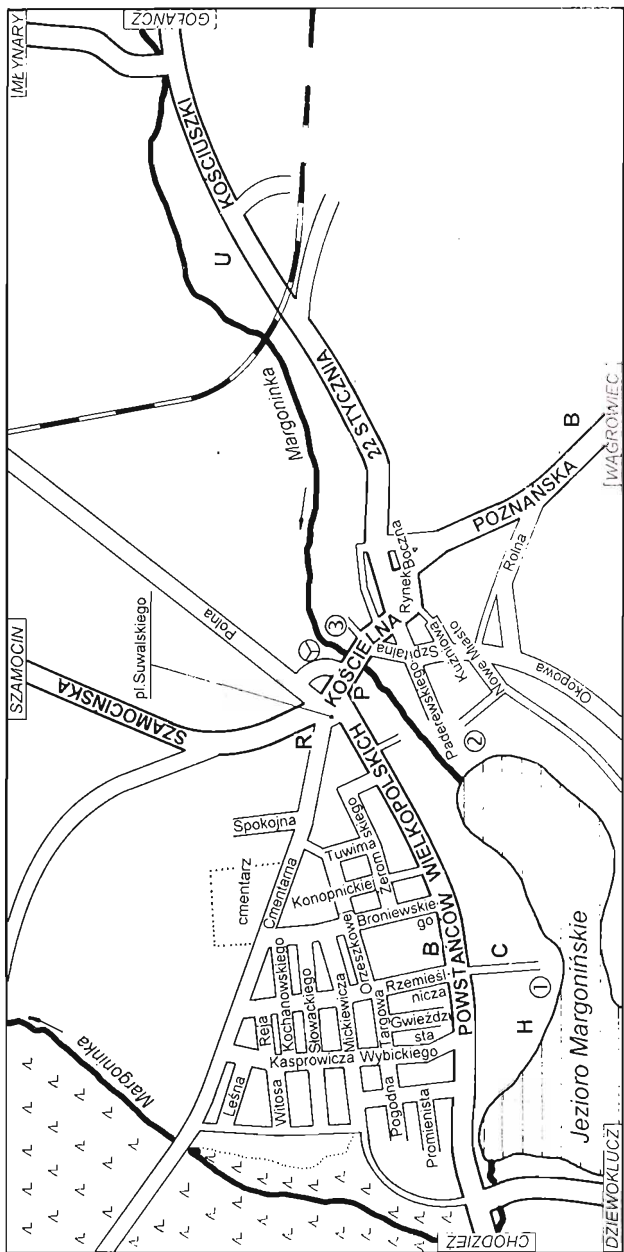
Prostokątny Rynek i przyległe ulice są zabudowane domami o charakterze małomiasteczkowym, z których najstarsze pochodzą z XVIII/XIX w. Pośrodku Rynku **pomnik** Żołnierza Polskiego (1982, proj. Jerzy Sobociński). Po zach. stronie centrum czworoboczne **grodzisko** stożkowate o średnicy 40 m i wys. 3 m, miejsce grodu wczesnohistorycznego i wzmiankowanego w 1469 r. *fortalicjum*, na którym później stał kościół ewangelicki.

Na ptn. od Rynku, zapewne na terenie osady przedlokacyjnej, późnobarokowy **kościół** św. Wojciecha, zbud. w latach 1753-55 na murach budowli z pocz. XVII w. Wewnątrz rokokowe wyposażenie z okresu budowy oraz tablica ku czci powstańców wlkp. Obok klasycystyczna dzwonnica z XVIII/XIX w. i plebania z 1 poł. XIX w., z dachem naczółkowym i gankiem na 2 parach kolumn.

Na pl. Suwalskiego, przy rozwidleniu wylotów do Chodzieży i Szamocina, **pomnik** powstańców wlkp. (1929). Stąd ul. Cmentarna z pozostałościami starej alei lipowej wiedzie do **cmentarza**, na którym pochowano m.in. 6 ofiar powstania. Rozdzielnia gazu (ul. Powstańców Wlkp. 15) zajmuje budynek **gazowni** z końca XIX w. Na skraju miasta od strony Chodzieży **ośrodek wypoczynkowy** z hotelem, domkami kempingowymi, boiskami sportowymi i kąpieliskiem.

Wycieczki: szlak 1.

■ Dworzec autobusowy PKS, ul. Kościelna, tel. (67) 84 61 57. Hotel, bar, sezonowy ośrodek wczasowy i kemping, ul. Powstańców Wlkp. 61, tel. 82 13 84. Restauracja „Wrzos”, ul. Cmentarna 2, tel. 84 60 29. Bary: „Beniamin”,

Plan Margonina

1 – Kąpielisko, 2 – grodzisko, 3 – kościół parafialny; B – stacja benzynowa, C – kemping, H – hotel, P – poczta, R – restauracja, U – Urząd Miasta i Gminy

ul. Kościelna 2; „Laguna”, ul. Powstańców Wlkp. 68; „U Macieja”, Rynek 16. Dom kultury, ul. Powstańców Wlkp. 13a. Urząd Miasta i Gminy, ul. Kościuszki 13, tel. 84 61 18. Poczta (nr kodu 64-830), ul. Powstańców Wlkp. 1, tel. 84 61 44. Policja, ul. Kościelna 14, tel. 84 69 97. Ośrodek zdrowia, ul. Polna 4, tel. 84 61 39. Apteka, Rynek 26, tel. 84 60 22. Stacje benzynowe: ul. Powstańców Wlkp. 68, tel. 84 60 25; ul. Poznańska 39, tel. 84 60 50. Warsztat naprawy pojazdów, ul. Poznańska 26, tel. 84 61 12.

MARGOŃSKA WIEŚ – Wieś w gminie Margonin, 2 km na wsch. od miasta, przy szosie do Gołańczy, częściowo włączona w granice Margonina. Pierwsza wzmianka z 1423 r. (*Margonskavesz*).

Parterowy dwór z 2 poł. XVIII w. obudowano w latach ok. 1842-52 skrzydłami **pałacu** i poszerzono w latach 1905-07 o skrzydło zach. oraz w 1937 r. o część mieszkalną dla personelu istniejącej tu szkoły leśnej. Po odnowieniu w latach 1982-87 mieści leśny ośrodek szkoleniowy. W jednym z pomieszczeń 15 X 1989 r. otwarto **izbę pamięci** Józefa Wybickiego (autor słów *Mazurka Dąbrowskiego* brał w kaplicy pałacowej 17 X 1773 r. ślub z Kunegundą Drwęską).

Pałac stoi w zał. ok. 1788 r. **parku krajobrazowym** (17,8 ha), z modrzewiem o obw. 410 cm, choiną kanadyjską 180 cm, dębem 460 cm i bukiem 540 cm. Przy wjeździe do parku stodoła murowano-szachulcowa z 1835 r. Przy szosie do Margonina dąb o obw. 480 cm, a na dawnym cmentarzu, tuż obok fabryki mebli, ponad 20 pomnikowych lip.

W okolicach wsi zachowało się kilka **alei lipowych**, posadzonych ok. 1765 r. z inicjatywy właściciela Franciszka Skórzewskiego. Najokazalsza rośnie przy szosie w kierunku Gołańczy – na dł. 1,5 km blisko 300 okazałych drzew o obw. do 620 cm, niekiedy podwójnych lub potrójnych.

Na płn.wsch. od wsi rozciąga się rozległy, urozmaicony **kompleks leśny**. Jest on miejscem zbioru grzybów, a także polowań, m.in. dewizowych. Przy leśniczówce Lipiny, 4 km od Margońskiej Wsi, znajduje się dom dla myśliwych.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Chodzieży, Damasławka, Gołańczy i Piły. Izba pamięci J. Wybickiego, tel. (67) 84 60 37.

MIEŚCISKO – Duża wieś gminna na lewym brzegu doliny Wełny, 12 km na pld.wsch. od Wągrowca, przy szosie do Gniezna.

Była to własność królewska, która w 1411 r. została wymieniona jako *Nowemastho*, a później też *Łyczane Miasto*. Była to nieduża

mieścina, w XVII w. właściwie wieś, która wobec braku perspektyw rozwojowych utraciła w 1934 r. prawa miejskie.

Wydłużony rynek (pl. Powstańców Wlkp.) przecięty jest po przekątnej szosą. Pośrodku **głaz-pomnik** ofiar II wojny światowej (1969). Przy płn.-zach. narożniku rynku bezstylowy **kościół** św. Michała z lat 1875 - 76, zbud. być może z wykorzystaniem murów poprzedniej świątyni. Obok plebania z ok. 1880 r. i kapliczka z 1845 r. Przy ul. Kościelnej 5 wydłużony **dom** sprzed 1900 r., kryty dachem naczółkowym (przebud. z obory). W rejonie ul. Kościuszki powstało nowoczesne **centrum gminne**, z ośrodkiem kultury imienia pisarza Czesława Chruszczewskiego (1922 - 82; tablica z 1987 r., proj. Tomasz Grabowski). We wsch. części wsi poczta z ok. 1900 r. (ul. Poczтовая 1), dawny posterunek policji z 1904 r. (ul. Janowiecka 4) i dawna kasa oszczędnościowa z 1912 r. (ul. Poczтовая 3).

Przy szosie do Wągrowca okazała **szkoła** z 1979 r., **cmentarz** z grobem 48 ofiar II wojny światowej i mogiłą rozstrzelanego w 1939 r. (na prawo od krzyża) oraz upamiętnione miejsce dawnego **cmentarza żydowskiego**.

Przy gajówce **Koźlanka**, leżącej na prawym brzegu Welny 1,5 km od Mieściska, już na terenie woj. pilskiego, rosną dęby o obw. 410 i 450 cm.

■ Przystanek PKS przy ul. Dworcowej, z połączeniami m.in. do Gniezna, Piły, Poznania i Wągrowca. Restauracja „Herbowa”, ul. Poczтовая 2, tel. (66) 27 80 20. Dom kultury, ul. Kościuszki 11, tel. 27 82 11. Urząd Gminy, pl. Powstańców Wlkp. 13, tel. 27 80 88. Poczta (nr kodu 62 - 290), ul. Poczтовая 1, tel. 27 80 19. Policja, ul. Janowiecka 2, tel. 27 80 03. Ośrodek zdrowia (tel. 27 80 74) i apteka (tel. 27 80 75), ul. Kościuszki 7. Stacja benzynowa, ul. Wągrowiecka, tel. 27 81 86. Warsztat naprawy pojazdów, ul. Wągrowiecka 15a, tel. 27 81 16.

MORAKOWO – Wieś w gminie Golańcz, 3 km na płd.wsch. od miasta. Od 1153 r. płaciła ona dziesięcinę cystersom z Łekna.

Przy gł. skrzyżowaniu **dom** nr 17 (sklep-magazyn) z pocz. XX w. Na szkole **tablica** (1970) z nazwiskami 7 zamordowanych przez hitlerowców działaczy chłopskich. Murowano-drewniany budynek **mleczarni** z końca XIX w. Naprzeciwko domu nr 26 rośnie jesion o obw. 350 cm.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Damasławka, Piły i Wągrowca.

NIEMCZYN – Wieś w gminie Damasławek, 14 km na wsch. od Wągrowca, przy szosie do Inowrocławia. Pierwotnie należała do rodu Pałuków; wzmiankowana w 1378 r. (*Nyemczino*).

Dwór z XVIII/XIX w., rozbud. ok. 1917 r. (obecnie szkoła, w latach 1983-88 uzupełniona o nowe skrzydło). W sąsiedztwie pozostałości parku (3,6 ha) z 1 poł. XIX w. Neogotycki **kościół** Wniebowzięcia NMP z 1894 r., z nietynkowanych cegieł. Dom nr 45 to dawna **kuźnia** z ok. 1890 r., o rzucie litery Y. Dom nr 44 ma drewniany szczyt i narożny podcień. Przy szosie **zajazd** z 2 poł. XIX w. (obecnie bar) oraz **pocztą** w kamiennym budynku z 1881 r.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Janowca Wlkp., Wągrowca i Żnina. Bary „Pokusa” i „Popularny”. Poczta (nr kodu 62-107), tel. (67) 61 45 90. Stacja benzynowa.

OLESZNO – Wieś w gminie Gołańcz, 3 km na płn.wsch. od miasta. W latach 1153-1360 należała do cystersów z Łekna, a potem była gniazdem rodu Grzymalitów Oleskich.

Wśród pozostałości zdewastowanego parku (6,65 ha), ze stawem, **dwór** z 1849 r., na kamiennej podmurówce. Przy gł. drodze **kamień** (1980) ku czci 5 ofiar terroru hitlerowskiego.

W lasku na pld. od wsi, po pld. stronie linii kolejowej Wągrowiec–Bydgoszcz, znajduje się, dość trudny do odnalezienia, **głaz narzutowy** zwany „Kamieniem w Borku Oleskim”. Ma dł. 430 cm, szer. 340 cm i wys. 150 cm nad ziemią.

Dawniej w tym miejscu znajdowała się podobno karczma. Pewnego roku zabawa podczas Podkoziołka przeciągnęła się na Środę Popielcową, a rozbawieni biesiadnicy ani myśleli ją skończyć. Za karę karczma wraz ze znajdującymi się w niej ludźmi skamieniała.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Wągrowca.

OSTRÓWCE – Osada w gminie Gąsawa, 10 km na pld.wsch. od Żnina, na pld. brzegu Jez. Ostrowieckiego. Ośrodki wczasowe, osiedle domków letniskowych.

Pierwotnie było to gniazdo rodu Ostrowskich. W pierwszej wzmiance z 1412 r. wspomniany jest pleban *Adalbert* ze wsi *Ostrożec*. Kościół parafialny istniał tu do pocz. XVII w. W 1911 r. doprowadzono z Podgórzyna odgałęzienie kolei wąskotorowej i wybud. port nad jeziorem, przez który przechodziło zboże i cukier z cukrowni żnińskiej (istniał do 1948 r.). Z uwagi na atrakcyjność Ostrowiec kursowały przed I wojną światową pociągi wycieczkowe ze Żnina, a popularnością cieszyła się tutejsza karczma. Połączenie kolejowe było czynne do 1969 r.; pozostałością po nim są stojące przy dawnej rampie przeładunkowej 3 wagony wąskotorowe, przerobione na domki letniskowe.

Pamiętką dawniejszego znaczenia tej małej miejscowości są położone w lesie na wzniesieniu po zach. stronie Foluskiej Strugi 3 równoległe **wały** o dł. ok. 50 m, przedzielone podłużnymi obniżeniami. Miały one w średniowieczu znaczenie obronne. Budynek dawnego **dworca** kolejowego zamieniono na ośrodek wczasowy.

Jez. Ostrowieckie to akwen znany z malowniczości, wydłużonego kształtu, rozciągnięty z płn. na pld., z dużą zatoką od zach. (koło Chomiąży Księżej). Linia brzegowa urozmaicona, brzegi przeważnie wysokie i zalesione. Przepływa przez nie Foluska Struga. Ośrodki wypoczynkowe na brzegach pld. i wsch. w Ostrówcach, Annowie i Wójcinie, liczne domki letniskowe. Na wsch. brzegu „Źródło św. Huberta” (patrz szlak **11**).

Wycieczki: szlaki 10 i 11.

■ Przystanek PKS na linii Żnin–Szczepanowo–Barcin.

PANIGRÓDZ – Duża wieś w gminie Gołańcz, 7 km na płn.wsch. od miasta, po zach. stronie szosy Wągrowiec–Nakło.

Była to posiadłość rodu Pałuków przy trakcie z Wągrowca do Kcyni, być może związana z grodem, po którym pozostało grodzisko na płn.wsch. od wsi (patrz Grocholin). Komes Zbylut z Panigrodza nadał ją w 1153 r. klasztorowi cystersów w Łeknie. W 1233 r. została osadzona na niemieckim prawie wiejskim.

Zabudowania rozłożyły się na niewielkim grzbiecie terenowym. Bezstylowy **kościół** św. Jana Chrzciciela z 1830 r., 3-nawowy, z zakrystią i kruchtą z 1913 r. Wewnątrz neorenesansowy ołtarz gł. z 1870 r. i polichromia Władysława Drapiewskiego z 1948 r. Naprzeciw kościoła nietynkowana plebania z XIX/XX w. Na szkole **tablica** (1979) z nazwiskami 23 ofiar terroru hitlerowskiego. W obrębie folwarku część zabudowań z pocz. XX w. i nowa ferma trzody chlewnej. Na cmentarzu (po zach. stronie wsi) **grób** 2 powstańców wlkp., poległych w 1919 r.

■ Przystanek PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz. Przystanek PKS (przy szosie) z połączeniami do Kcyni i Wągrowca. Poczta (nr kodu 62-131), tel. (67) 61 57 51.

PARYŻ – Nieduża wieś w gminie Żnin, 13 km na zach. od miasta.

Dawna nazwa *Parzysz*. W dokumencie z 1411 r. wymieniony jest *Dobegneus de Parzys*. Urodził się tu Aleksander Guttry (patrz s. 38).

Park krajobrazowy (1,71 ha), m.in. z platanem o obw. 380 cm. W nim **dwór** z XIX/XX w., po przebudowach bez większej wartości zabytkowej.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Damasławka i Żnina.

PATEREK – Duża wieś w gminie Nakło, przy pld. krawędzi Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, 2 km na pld. od Nakła.

W rozwidleniu szos do Szubina i Wągrowca **pomnik** powstańców wlkp. z 1922 r., po zniszczeniu przez hitlerowców zrekonstruowany w 1946 r. (inny pomnik, ustawiony na miejscu walk powstańczych, znajduje się przy szosie do Wągrowca koło Studzienek, 6 km od Paterka). Przy szosie do Szubina zbud. po 1986 r. **kościół** Matki Boskiej Bolesnej (arch. Henryk Gotz). Na pld. od wsi powstałe po 1975 r. Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego i budowane od 1985 r. osiedle mieszkaniowe dla jego pracowników.

Na początku okupacji hitlerowskiej Niemcy przywozili więźniów z Nakła do żwirowni w Paterku i rozstrzeliwali. Zginęło tu 218 osób. Na miejscu zbrodni **pomnik** (1961) – dojście 400 m drogą odchodzącą od szosy do Gromadna przy domu nr 134. Inny pomnik-kapliczka z nazwiskami 23 ofiar II wojny światowej znajduje się w Polichnie, 5 km na pld.zach. od Paterka.

■ Przystanek PKP na linii Gniezno–Nakło. Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Kcyni, Poznania, Szubina i Wyrzyska. Dom kultury, tel. (52) 85 41 89. Bar, tel. 85 11 87.

PIŃSKO – Wieś w gminie Szubin, 5 km na ptn.zach. od miasta, na pld. skraju dużego kompleksu leśnego.

Pierwotnie Pińsko leżało przy trakcie Kcynia–Szubin, obecnie przebiegającym dalej na pld. W 1213 r. książę Władysław Odonic nadał wieś cystersom z Łekna, którzy w 1371 r. zamienili ją z podkomorzym poznańskim Sędziwojem Pałuką na Kamieniec. Później była w składzie dóbr szubińskich. W XVII w. Opalińscy założyli tu warzelnię soli, która zapewne wykorzystywała słone źródła.

Pałac z poł. XIX w., przebud. w 1970 r. z zatarciem cech stylowych. Otacza go **park krajobrazowy** (9,3 ha) z dębem o obw. 470 cm i rozłożystymi lipami, niedawno poddany rewaloryzacji (m.in. odtworzono wydłużony staw z 3 wysepkami i mostki przez kanały).

■ Przystanek PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz i przystanek PKS (z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Chodzieży, Kcyni i Nakła), 2,5 km na pld. od wsi.

PNIEWY – Wieś w gminie Gąsawa, 9 km na płd.wsch. od miasta. W 1136 r. *Pnevo* należało do arcybiskupów gnieźnieńskich.

Zabudowania rozłożyły się na płn.-zach., wysokim brzegu malowniczego Jez. Pniewskiego (23 ha, głęb. 18,5 m, wyspa 0,05 ha). Po zespole dworskim pozostały resztki parku (3,03 ha). Nad jeziorem **kąpielisko** i ośrodek harcerski.

Wysepka na jeziorze wygląda tak, jakby pływała swobodnie po wodzie. Ma to być łódź pewnego złego człowieka, który – gdy jego ukochana z jeziora wyszła za porządnego szlachcica z Marcinkowa – podpalił zabudowania młodych małżonków. W czasie powrotu przez najgłębszą część jeziora łódka wrosła w dno, a złoczyńca, zamieniony w osikę, musiał przez lata patrzeć na spowodowaną przez siebie tragedię i przy najmniejszym podmuchu wiatru trząść się ze strachu.

W lesie 2 km na płn.zach. od wsi hitlerowcy 18 XII 1939 r. rozstrzelali 22 Polaków z Gąsawy i okolic. Miejsce straceń upamiętniono, a przy zakręcie szosy, 1 km na płd. od leśniczówki Balczewo, znajduje się **pomnik** (1969, proj. Tadeusz Małachowski i Jan Sowa).

■ Przystanek PKS (przy szosie Żnin–Szczepanowo) z połączeniami m.in. do Barcina i Żnina.

PODOBOWICE – Wieś w gminie Żnin, 9 km na zach. od miasta. Pierwsza wzmianka z 1420 r. (*Powodowicze*).

Park (1,68 ha) z XIX w., ze stawem, wypróchniałą lipą o obw. 380 cm i nowym budynkiem, w którym mieści się dom pomocy społecznej dla niewidomych.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Żnina. Bar „Uniwersalny”. Poczta (nr kodu 88-404), tel. (534) 248 30.

POTULICE – Wieś w gminie Wągrowiec, nad Rudką (prawym dopływem Welny), 7 km na płn. od Rogoźna.

Było to gniazdo rodu Potulickich herbu Grzymała. W pierwszej wzmiance z 1391 r. wymieniony jest *Nicolaus de Potulicz*. Później wieś należała do Grudzińskich, od 1611 r. – do Mycielskich, a w 1675 r. kupili ją za 40 tys. zł Biegańscy.

Obszerne założenie pałacowo-parkowe powstało na pocz. XIX w. staraniem Józefa Biegańskiego. Parterowy **dwór** uzupełniono w 2 poł. XIX w. 2 przybudówkami nierównej wielkości. Obok oficyna oraz zabudowania folwarczne i gorzelnia z poł. XIX w. Poniżej dworu **park krajobrazowy** (7,6 ha) z klasycystyczną świątynią grecką z pocz. XIX w., re-

sztkami kamienno-ceglanej groty i dębami o obw. do 580 cm. Przy drodze do dworu stara figura Matki Boskiej.

Z groty parkowej wychodzi o północy biało ubrana kobieta, spaceruje przez pewien czas i znika. Któryś z dziedziców używał podziemi jako miejsca kary śmierci głodowej, więc być może jest to potępiona dusza czekająca na wybawienie.

Drewniany **kościół** św. Katarzyny z 1728 r., kryty gontem, z wieżą o barokowym helmie. Wewnątrz rokokowy ołtarz gł. z ok. 1778 r., 2 ołtarze późnobarokowe z okresu budowy i kamienna chrzcielnica barokowa z 2 poł. XVII w. Od płn. przylega do kościoła murowana kaplica grobowa Biegańskich z ok. 1856 r. Obok plebania z 1 poł. XIX w., o dachu naczółkowym.

Wśród zabudowy wsi kilka szachulcowych **czworaków** z 1 poł. XIX w., krytych dachami naczółkowymi. Przy wylocie w kierunku Wągrowca potężne **topole** o obw. 650 i 690 cm. Na cmentarzu (na płd. od wsi) **groby** powstańców wlkp., poległych 6 II 1919 r. pod Radwankami. Przy drodze w kierunku Rogoźna **grusza** o obw. 410 cm. Na płn. od Potulic, na skraju lasu po prawej stronie szosy do Żelic, grupa pomnikowych **dębów** o obw. do 350 cm.

W lesie koło Potulic mieszka szatan. Kiedyś dwóch niezbyt trzeźwych robotników wracało do domu. Jeden naglił do pośpiechu, a drugi zwlekał, mówiąc że nawet diabła się nie boi. Wówczas stanął przed nimi pięknie ubrany człowiek i pogłaskał śmiałka po twarzy, zostawiając na policzku czarny, jakby wypalony znak.

■ Przystanek PKS na linii Wągrowiec–Nowe Brzeźno–Budzyń.

PRÓCHNOWO – Wieś w gminie Margonin, 5 km na płd.wsch. od miasta, przy szosie Chodzież–Wągrowiec.

Darowana w 1272 r. przez księcia Bolesława Pobożnego Henrykowi z Kłecka i osadzona na niemieckim prawie wiejskim. W czasie sporów o granice diecezji od 1364 r. należała do diecezji poznańskiej, a w XV/XVI w. przeszła do archidiecezji gnieźnieńskiej. W 2 poł. XIX w. był to jeden z 2 majątków w powiecie chodzieskim, które pozostały w rękach polskich (Skórzewskich).

Bezstylowy **pałac** z 2 poł. XIX w., później uzupełniony o niezharmonizowane z resztą dobudówki. Otoczony jest zaniedbanym **parkiem krajobrazowym** (8,21 ha) z 2 stawami i jesionem „Bliźniakiem” o obw. 590 cm. Obok **zabudowania folwarczne** z końca XIX w., zgrupowane wokół 2 podwórz, z 2 oficynami i okazałą gorzelnią z kamieni polnych.

W pld.-wsch. części wsi leży owalne Jez. Próchnowskie (8 ha, głęb. 5,2 m), nad którym rosną stare okazy lip.

Opodal szosy do Chodzieży, 2 km od Próchnowa, leży **głaz narzutowy** „Zakłeta Karczma” (patrz szlak 1).

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Gniezna, Piły i Wągrowca.

PRUŚCE – Wieś w gminie Rogoźno, 6 km na ptn.wsch. od miasta, przy szosie do Wągrowca.

Pierwsza wzmianka z 1329 r. (*Pruszyce*). Jej nazwa pochodzi, być może, od Prusów – jeńców, osadzonych tu w czasach piastowskich.

W pld. części wsi wznosi się bezstylowy **kościół** św. Stanisława z lat 1869-71. Wewnątrz na uwagę zasługują: chrzcielnica z 1874 r., nowe ołtarze boczne wykonane przez Jana Berdyszaka oraz polichromia Teodora Szukały z 1981 r. Obok **plebania**, zapewne z 1 poł. XIX w., z nowszą częścią od ptn. i narożnym podcieniem.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Piły, Poznania i Wągrowca. Bar „Oaza”.

PUZDROWIEC – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 5 km na ptn.zach. od miasta, przy szosie do Wągrowca.

Została założona w 1431 r. na *goliznach* wyciętego lasu kozielskiego. Mieszkał tu szlachcic-warchoł Stefan Pawłowski, który m.in. w czerwcu 1657 r. w towarzystwie kompanów uprowadził z odległych o 30 km Pobiedzisk 30 sztuk bydła, 2 kłaczki i 10 kóz.

Dwór z XIX/XX w., kryty dachem naczółkowym, z ozdobną wystawką na osi i niższymi przybudówkami. Obok zabudowania folwarku z tego samego okresu.

■ Przystanek PKS na linii Żnin–Janowiec–Mirkowice.

RĄBCZYN – Wieś w gminie Wągrowiec, 8 km na wsch. od miasta, przy drodze do Janowca Wlkp. Jest znana od 1414 r.; dawna nazwa *Rąkczyn*.

Zabudowania wsi powstały z dużym udziałem kamieni wyorywanych z pól. Przy szkole wiąź polny o obw. 350 cm oraz platany 400 i 310 cm. Naprzeciwko zachowała się drewniana dzwonnica wiejska. Po zespole folwarcznym pozostała dawna gorzelnia.

Niedaleko skraju lasu, 1,5 km na pld. od wsi, zachowane częściowo **grodzisko pierścieniowate** o średnicach 120×110 m i wys. wałów do 2 m. W jego sąsiedztwie znaleziono monety polskie i krzyżackie z XV w.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Janowca Wlkp. i Wągrowca. Poczta (nr kodu 62-106), tel. (67) 61 62 19.

RECZ – Wieś w gminie Rogowo, 8 km na pld.wsch. od Janowca Wlkp. Znajduje się po zach. stronie rynnowego Jez. Redeckiego (16 ha, głęb. 4,7 m), w części ptn. silnie zarośniętego, o wsch. brzegu zalesionym. Pierwsza wzmianka o wsi z 1401 r.

Eklektyczny **dwór** z XIX w. (obecnie ośrodek wypoczynkowy), z dachem naczółkowym i trójkątnym gankiem na 2 kolumnach, a także dobud. od wsch. 2 obszernymi skrzydłami. Przy dworze rozciąga się **park** (1,97 ha), rozplanowany nad brzegiem jeziora. Zachowało się w nim **grodzisko** stożkowe o średnicy 55 m, otoczone fosą (dziś suchą) i nikłymi śladami przedwala.

Naprzeciwko wjazdu do ośrodka rośnie **dąb** o obw. 760 cm, z wypróchniałą dziuplą, którą wypełniono ceglana plomba. Po ptn. stronie wsi zrujnowany **wiatrak** z 1937 r. – typu wieżowego, drewniany na ceglanej podmurówce i pobity blachą.

Wycieczki: szlaki 9 i 16.

■ Przystanki PKS we wsi i przy szosie 1 km na ptn., z połączeniami do Janowca Wlkp. i Rogowa. Ośrodek wypoczynkowy, tel. (534) 241 13.

REDGOSZCZ – Nieduża wieś w gminie Wągrowiec, 9 km na wsch. od Wągrowca, nad zarastającym Jez. Redgосkim (17 ha). Jest znana od 1216 r. (*Radgost*).

Pałac w stylu renesansu francuskiego (ostatnio ładnie odnowiony) powstał w 1886 r. dla Władysława Janty-Polczyńskiego. Ma boczne ryzality nierównej wysokości i dach kryty łupkiem. Obok zaniedbany **park** (2,4 ha), rozplanowany w 1876 r. w stylu romantycznym na miejscu wcześniejszego ogrodu francuskiego – z tarasami, alejami lipowymi i szpalerami grabowymi. Całość skomponowano wzdłuż osi symetrii o dł. 500 m, przechodzącej przez zatokę jeziora do świątyni greckiej, po której zachowały się ślady fundamentów w kępie drzew za wodą. Nie istnieją już: grotta, wiadukt przez wąwóz, pawilon chiński, rzeźby parkowe i zwierzyńiec.

W obrębie folwarku dawna **kuźnia** pośrodku podwórza, z wieżą z krenelażem i tynkowanymi płycinami. Przy gł. drodze 3 jednakowe **czworaki** kamienno-ceglane.

■ Najbliższy przystanek PKS w Rąbczynie (2 km na pld.zach.).

ROGOWO – Duża wieś gminna na pld. krańcu Pałuk, po zach. stronie szosy nr 5 Gniezno–Bydgoszcz. Zakład Mogileńskich Fabryk Mebli, mleczarnia, młyn, gorzelnia, duży

spichrz. Ośrodek hokeja na trawie. W pobliżu duże jeziora Ziło i Rogowskie, połączone Wełną.

Wymienione jako Rogow w 1311 r. (wzmianka z 1232 r. jest niepewna). Przed 1380 r. założenie miasta, którego właścicielami byli Grzymalici. Nie rozwinęło się ono i w 1580 r. utraciło prawa miejskie. Ponownie lokowane w 1672 r. przez Wojciecha Węgierskiego. Parafię założono tu przed 1404 r. Mieszkańcy brali czynny udział w powstaniu 1848 r.; jeszcze 26 II 1849 r. wypędzono stąd żandarmów pruskich. W 1934 r. ponowne odebranie praw miejskich.

Nie zachował się dawny układ urbanistyczny, a wydłużony rynek (pl. Powstańców Wlkp.) o zwartej zabudowie jest wynikiem XIX-wiecznej regulacji. Pośrodku kamienna figura św. Jana Nepomucena z 2 poł. XIX w. i pomnik z 1982 r. ku czci ofiar katastrof lotniczych. Przy ul. Maciaszczyka piętrowy **dwór** z ok. 1830 r. i pozostałości parku (1,0 ha). Niedaleko skrzyżowania ul. Przybrzeżnej z torem kolei wąskotorowej 2 pomniki osób rozstrzelanych przez hitlerowców we wrześniu 1939 r.

Na półwyspie „Śródka” nad Jez. Rogowskim, na wysokości pierwszego zakrętu szosy w lewo za mostem na Wełnie (przy domu nr 14), znajdowało się grodzisko, dziś o niezbyt czytelnym śladach. Nieco dalej wznosi się klasycystyczno-neogotycki **kościół** św. Doroty z lat 1828 - 31, z 2 wieżami. Wewnątrz ołtarz gł., prawy ołtarz boczny i chrzcielnica – manierystyczne z 1 poł. XVII w., bogato rzeźbiony ołtarz barokowy z ok. 1700 r. i polichromia Władysława Drapiewskiego z 1948 r. Na cmentarzu przykościelnym drewniana dzwonnica z XIX w., neoklasycyzy grobowiec Schedlin-Czarlińskich, grób 2 poległych powstańców wlkp., mogiła 4 ofiar Września 1939 r. oraz dąb o obw. 470 cm.

Z powodu zanieczyszczenia Jez. Rogowskie nadaje się w zasadzie tylko dla żeglarzy. Skromne kąpielisko urządzono na małym jeziorze (8 ha) po płd. stronie wsi.

Wycieczki: szlaki 8, 9 i 17.

■ Przystanek PKS na pl. Powstańców Wlkp., z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna, Janowca Wlkp., Mogilna i Poznania. Hotel, ul. Kościelna 8a, tel. (534) 241 88. Restauracja „Pod Wiosłami”, ul. Gnieźnieńska 9, tel. 240 98. Bar (parking przy szosie nr 5), tel. 242 89. Dom kultury, ul. Kościelna 4a, tel. 240 76. Urząd Gminy, ul. Kościelna 8, tel. 240 53. Poczta (nr kodu 88-420), ul. Kolejowa 5, tel. 240 49. Policja, ul. Kolejowa 19, tel. 240 07. Ośrodek zdrowia, ul. Kościuszki 8, tel. 240 12. Apteka, ul. Kolejowa 4, tel. 241 84. Stacja benzynowa przy obwodnicy szosy nr 5, tel. 241 32.

ROGOŹNO – Miasto (10 900 mieszk.) przy ujściu Małej Wełny do Wełny, w pobliżu płd.-zach. krańca Pałuk. Pozostałości wielkiej fabryki maszyn rolniczych „Rofama”, 2 fabryki

Atanazyn – głaz narzutowy „Zaczarowana Karoca”

Barcin – Wzgórze św. Wojciecha

*Brzyskorzystew – kościół
św. Katarzyny*

Bracholin – wiatrak

Brdowo – dwór

Danabórz – grodzisko

Fragment rezerwatu „Dębina”

*Gąsawka – pole
biwakowe nad
Jez. Oćwieckim*

Golańcz – elewator

*Golańcz – ruiny
zamku*

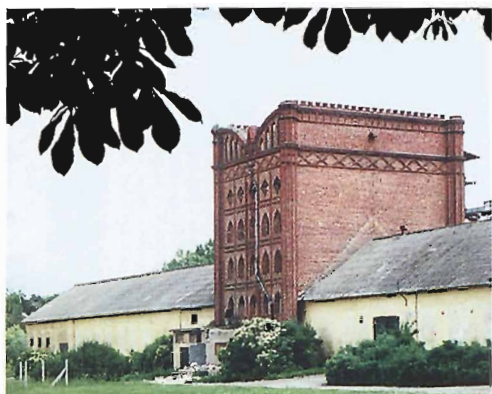
Grocholin – dawny dwór obronny

Kcynia – Rynek i kościół pokarmelicki

*Kobylec –
gościniec „Tarlisko”*

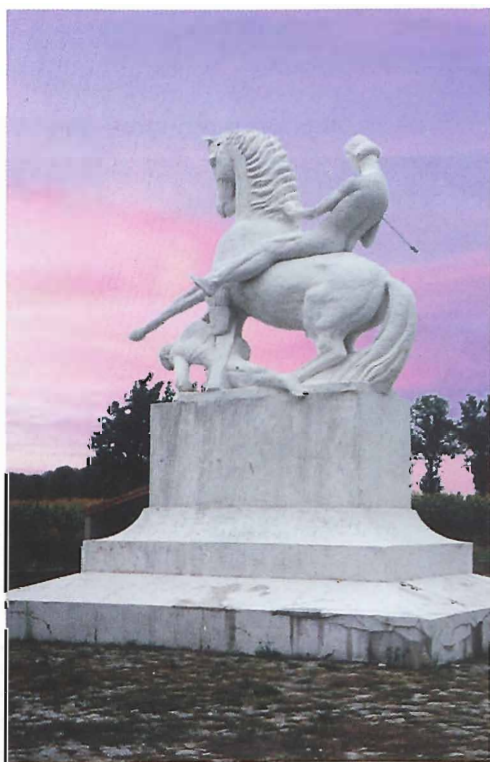
*Lubostroń –
spichrz folwarczny*

*Lubostroń –
pałac*

Łabiszyn – dąb Jagielly

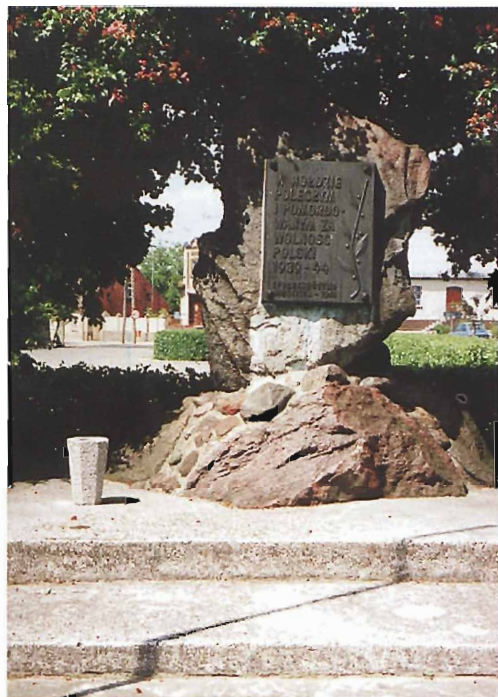
*Marcinkowo Górne –
pomnik
Leszka Białego*

Margonin – kościół św. Wojciecha

Aleja lipowa przy szosie Margonin–Golańcz

*Mieścisko –
pomnik ofiar
II wojny światowej*

Głaz narzutowy koło Oleszna

Głaz
„Zaklęta Karczma”
koło Próchnowa

Rozpętek – pałac

*Smogulec – kościół
św. Katarzyny*

Sobiejuchy – dwór

Srebrna Góra – dwór

*Szamocin – pomnik
Wolności*

Szubin – ruiny zamku

Wapno – dawna kopalnia soli

*Wągrowiec – kąpielisko
nad Jez. Durowskim*

*Grobowiec F. Łakińskiego
koło Wągrowca*

*Wągrowiec –
kościół św. Wojciecha*

Wenecja – ruiny zamku

*Widok z parkingu koło Gąsawy: Jez. Godawskie,
w głębi Jez. Biskupińskie*

*Žnin –
wieża ratuszowa*

Žnin – kościół farny

mebli, mlecznia, młyn. W herbie na czerwonym tle, pod koroną, klucz i pół orła.

Nazwa od rogoży – rośliny wodnej. Pierwsza wzmianka z 1248 r. dotyczy grodu kasztelańskiego. Przyległa osada otrzymała przed 1256 r. prawa miejskie, które potwierdzono w 1280 r. W rano 8 II 1256 r. na Przemysła II, od 7 miesięcy króla polskiego, napadł w Rogoźnie oddział Brandenburczyków i po krótkim pościgu zamordował (wg tradycji w okolicach Siernik). Później był tu ośrodek królewszczyń i siedziba starosty. W 1750 r. założono nowe miasto, które ze starym połączyło się po 44 latach. W powstaniu wlkp. walczyły 2 kompanie ochotników rogozińskich.

Układ urbanistyczny miasta rozciągnięty jest wzdłuż zach. brzegu rynnowego jez. Rogoźno. W dużej mierze zachowała się **zabudowa** małomiasteczkowa z 1 poł. XIX w., m.in. domki parterowe z wejściami ujętymi w 2 półkolumnienki.

Plac Powstańców Wlkp. (z **pomnikiem** powstańców, żołnierzy II wojny światowej i ofiar terroru hitlerowskiego) i przyległe uliczki to teren miasta średniowiecznego. Między nim a jeziorem znajdował się dawniej zamek. Obecnie wznosi się tu późnogotycki **kościół** św. Wita z 1526 r. Wewnątrz sklepienia gwiaździste i krzyżowo-żebrowe, 4 ołtarze późnobarokowe oraz mosiężna chrzcielnica gotycka z 1 poł. XV w.

Dalej na pld. leży obszar nowego miasta, rozplanowanego w formie 2 zbieżnych ulic (dziś Wielka i Mała Poznańska) oraz prostokątnego rynku (pl. Marcinkowskiego, z **pomnikiem** ofiar stalinizmu z 1990 r.). Na rynku sprzed poł. XIX w. pochodzą: dawny ratusz (z tablicą 700-lecia miasta i otwartym w 1983 r. **Muzeum Regionalnym**), dawna szkoła (nr 2) i dawny sąd (nr 9, z tablicą upamiętniającą złożenie w nim testamentu Karola Marcinkowskiego – lekarza i działacza narodowego z Poznania). Po zach. stronie późnoklasycystyczny **kościół** poewangelicki Św. Ducha z lat 1808-17, z pseudoromańską fasadą z 1839 r., przy którym stoi drewniana dzwonnica z 1796 r.

W czasie pewnego jarmarku wybuchł na nowym mieście pożar, i to od razu w trzech miejscach. Akurat przyjechał tu rządca z sąsiedniej wsi, który „zamówił” ogień. Pożar przygasł, ale płomienie zaczęły ścigać owego rządcę. Aby się ratować, rzucił się do jeziora i utonął, gdyż zaplątał się w uprzęż, miasto jednak ocalało.

Jez. Rogoźno ma podobno swego ducha – nimfę wodną. Ma ona długie połyskujące włosy, przepasane wiankiem z wodnych lilii, i białe powłóczyście szaty. Co roku żąda przynajmniej jednej ludzkiej ofiary.

Na pld. skraju miasta znajduje się teren dawnego cmentarza ewangelickiego i kąpielisko nad jeziorem. Nieco dalej na

skraju lasu upamiętniono miejsce rozstrzelania we wrześniu 1939 r. przez hitlerowców 11 osób z Rogoźna. Kąpielisko i ośrodek rekreacyjny znajduje się też na wsch. brzegu jeziora.

Od 2 poł. XIX w. miasto rozwijało się w kierunku zach., w stronę oddalonej o 2 km stacji kolejowej. Na prawym brzegu Wełny, na wysokości zabudowań „Rofamy”, **grodzisko** podkowiaste – miejsce grodu datowanego na VIII-IX w., później zwane „Żydowską Górą” z racji urządzonego na nim cmentarza żydowskiego.

Na **cmentarzu**, położonym przy szosie do Wągrowca, groby rozstrzelanych przez hitlerowców oraz mogiła 18 poległych powstańców wlkp., ocieniona parasolową sosną o obw. 280 cm. Osobno pochowano majora Antoniego Biskupskiego (1890-1930), organizatora powstania na terenie miasta.

Po płd. stronie osady Marlewo, 3 km na wsch. od Rogoźna, rośnie okazały **dąb** o obw. 440 cm, który otrzymał imię Przemysła II w czasie obchodów 700 rocznicy śmierci króla.

Wycieczki: szlak 4.

■ Stacja PKP na linii Poznań–Piła, ul. Dworcowa, tel. (67) 61 70 03. Przystanki PKS (główny na pl. Marcinkowskiego). Miejska linia autobusowa do dworca PKP. Restauracja „Przemysławka”, pl. Powstańców Wlkp. 12, tel. 61 70 57. Bary: ul. II Armii Wojska Polskiego 4; ul. Lipowa 8, tel. 61 70 09; ul. Przemysława. Rogozińskie Centrum Kultury, ul. Kościuszki 37, tel. 61 70 43. Muzeum Regionalne, pl. Marcinkowskiego 1, tel. 61 80 78. Urząd Miasta i Gminy, ul. Nowa 2, tel. 61 80 82. Poczta (nr kodu 64-610), ul. Wielka Poznańska 2, tel. 61 71 87. Policja, ul. Krzyżaniaka 4, tel. 61 75 17. Pogotowie ratunkowe, ul. Parkowa 7, tel. 61 70 99. Ośrodek zdrowia, ul. II Armii 4a, tel. 61 80 32. Apteki: pl. Powstańców Wlkp. 10, tel. 61 70 95; ul. Wielka Poznańska 1, tel. 61 70 09. Stacja benzynowa, ul. Cmentarna. Ośrodek rekreacyjno-sportowy, ul. Za Jeziorem 40, tel. 61 83 66.

ROZPĘTEK – Wieś w gminie Kcynia, 8 km na zach. od miasta. Pierwsza wzmianka z 1248 r. (*Rospanche*).

Późnoklasycystyczny **pałac** Meyerów, zbud. w latach 1884-85 wg wzorów berlińskich. Do okazałego korpusu gł. przylegają dobudówki: wsch. z wieżą i zach. z 3-bocznym występem, a z tyłu taras na kolumnach jońskich. Pałac otaczają pozostałości **parku** (5,8 ha), z lipą o obw. 430 cm i dębem 340 cm.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Kcyni i Wągrowca.

RYBOWO – Wieś w gminie Gołańcz, 5 km na zach. od miasta, nad Jez. Rybowskim (8 ha). Należała do rodu Pałuków; pierwsza wzmianka z 1399 r.

Ponad jeziorem zrujnowany **dwór** z końca XVIII w., przebud. w XIX w. Otaczają go resztki parku (3,25 ha), wśród których zwracają uwagę okazałe kasztanowce. Obok stara brama i nietynkowana oficyna (nr 36) z poł. XIX w., a także ruiny zabudowań folwarcznych. Przy gł. skrzyżowaniu ładny dom (dawny zajazd?), kryty mansardowym dachem naczółkowym. Na szkole **tablica** (1979) z nazwiskami 20 ofiar II wojny światowej. Na domu nr 23 (dawnym czworaku z 1901 r.) tablicą upamiętniono miejsce stacjonowania sztabu Armii Czerwonej w styczniu 1945 r.

Przy dawnej szkole w **Grabowie** (2 km na płn. od wsi) dąb o obw. 320 cm i głaz-pomnik (1980) ku czci 5 ofiar II wojny światowej.

■ Przystanek PKS na linii Wągrowiec–Gołańcz–Kcynia.

RYNARZEWO – Duża wieś w gminie Szubin, 8 km na płn.wsch. od miasta, przy szosie nr 5, w pobliżu ujścia Gąsawki do Noteci.

Wzmiankowane w 1299 r. w przywileju na założenie prywatnego miasta Pałuków Rynarzewskich. Kościół zbud. tu przed 1430 r. Miasteczko nie rozwinęło się zbyt, do czego przyczyniły się częste zmiany właścicieli. W czasie powstania kościuszkowskiego został tu 14 IX 1794 r. pobity oddział polski idący na Bydgoszcz. W powstaniu wlkp. od 13 I do 19 II 1919 r. ciężkie walki, a Polacy dwukrotnie zdobywali linię Noteci. W 1934 r. Rynarzewo utraciło prawa miejskie.

Po dawnym mieście pozostała zwarta zabudowa Rynku i przyległych ulic. Pośrodku Rynku neogotycki, nietynkowany **kościół poewangelicki** św. Stanisława z ok. 1843 r. Na osi ul. Szkolnej neobarokowy **kościół parafialny** św. Katarzyny z 1913 r. (arch. Stefan Cybichowski), z takim samym wyposażeniem oraz epitafium ks. Leona Sroki (1893-1940), zamordowanego w obozie w Sztuthofie. Przy kościele jesion o obw. 380 cm. Na **cmentarzu** (po płd. stronie Rynarzewa) groby 16 poległych powstańców wlkp. i 17 osób zamordowanych w 1939 r. oraz mogiła 3 nieznanych osób rozstrzelanych w 1944 r. przez hitlerowców w lesie koło Zamościa.

Na prawym brzegu Noteci leży dawne przedmieście **Zamość**, obecnie oddzielna wieś. Przy szosie w kierunku Bydgoszczy pomnik w pobliżu miejsca zdobycia 18 II 1919 r. przez powstańców wlkp. niemieckiego pociągu pancernego (1969, proj. Rudolf Rogatty).

W odl. 5 km na płd.wsch. od wsi, po obu stronach drogi do Wielkiego Sosnowca, leżą otoczone lasem owalne jeziora

Bagno (27 ha) i Meszno (31 ha). Reprezentują one rzadki typ jezior kongelacyjnych – powstałych w zagłębieniach zakonserwowanych przez zamrożone wody polodowcowe.

Wycieczki: szlak 15.

■ Stacja PKP na linii Wągrowiec–Bydgoszcz (na terenie Zamościa), tel. (52) 84 55 02. Przystanki PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Chodzieży, Gniezna, Mogilna, Nakła, Poznania, Wągrowca i Żnina. Restauracja: „Pod Raczkim”, Rynek 6, tel. 84 55 09. Dom kultury i bar „Michalek”, ul. Bydgoska 5, tel. 84 55 97. Poczta (nr kodu 89-203), Rynek 23, tel. 84 56 32. Ośrodek zdrowia, ul. Strażacka 7, tel. 84 55 19. Apteka, Rynek 3, tel. 84 55 06.

SAMOKŁĘSKI DUŻE – Wieś w gminie Szubin, 8 km na płn. od miasta, przy szosie do Nakła.

Pierwsza wzmianka w dokumencie z 1337 r., w którym król Kazimierz Wielki zezwolił na budowę mostu przez Noteć, łączącego *Samokłoski* i Tur; wówczas była to wieś rodu Pałuków.

Neogotycki **kościół** św. Bartłomieja z lat 1888-92. Od zewnątrz na prezbiterium ludowa rzeźba Ukrzyżowanego z XVIII/XIX w. Wyposażenie wnętrza neogotyckie. W ołtarzu gł. barokowy obraz Matki Boskiej z 2 poł. XVII w., w prezbiterium 3 witraże projektu Stefana Matejki z Krakowa.

Późnoklasycystyczny **pałac** o zwartej bryle zbud. dla rodziny von Poll po poł. XIX w. wg wzorów berlińskich, przekształcony w końcu XIX w. i po 1945 r. Wewnątrz hol i kolistą klatka schodowa oświetlona od góry. Pałac otaczają pozostałości **parku** (1,5 ha), z 2 stawami.

Przy szosie do Nakła w odl. 4 km leżą **Wieszki** (notowane jako *Vyeschky* już w 1308 r.) z wysokim spichrzem o formach klasycystycznych. Na płn. od tej wsi (1,5 km) znajduje się w dolinie Noteci osada **Chobielin Młyn** (Chobielinek). Zachował się tu wielki młyn wodny z poł. XIX w., u dołu z cegieł, u góry o konstrukcji szachulcowej, z widocznymi 2 komorami na koła podsiębierne i kamienno-drewnianym jazem. Obok parterowy dwór późnoklasycystyczny sprzed poł. XIX w.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Kcyni, Nakła, Szubina i Wyrzyska. Stacja benzynowa.

SARBINOWO – Wieś w gminie Żnin, 4 km na zach. od miasta, przy szosie do Wągrowca. Była to posiadłość arcybiskupów gnieźnieńskich, znana od 1357 r.

Bezstylowy **dwór** z pocz. XX w., z daszkiem nad wejściem wspartym na 6 słupkach. Przy nim ślady **parku** (1,90 ha). Na

zach. krańcu wsi typowa pruska **szkoła** z XIX/XX w. Drewniany **dom** nr 5 o konstrukcji zrębowej. We wsch. części wsi **kapliczka** z rzeźbami ludowymi.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Inowrocławia, Wągrowca i Żnina.

SIELEC – Wieś w gminie Żnin, 11 km na zach. od Żnina.

Wzmiankowany w 1136 r. jako *Silche* w bulli papieża Innocentego II, wymieniającej posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich. Przed 1357 r. przeszedł w ręce rodu Prawdziców. Pierwotna nazwa być może *Silcz*, a później także *Siedlec*.

Park krajobrazowy (5,04 ha), w którym rosną m.in. 4 pomnikowe lipy o obw. do 550 cm, wiązy do 400 cm i jesiony do 420 cm. W nim piętrowy **dwór** klasycystyczny z 1 poł. XIX w., o dachu 4-spadowym. Obok obszerny folwark; przy wjeździe do niego dom zarządcy z piętrowym ryzalitem i drewnianym rzeźbionym gankiem 5-bocznym. Na zach. krańcu wsi **kaplica** z 1920 r., a blisko niej wiąz szypułkowy o obw. 360 cm.

Na polu w kępie drzew 700 m na płn. od wsi (dojście aleją lipową od bloków mieszkalnych) **grodzisko stożkowe** o średnicy ok. 50 m, zwane „Włodarski Żal”.

■ Przystanek PKS na linii Żnin–Wapno–Kcynia.

SIERNIKI – Wieś w gminie Kcynia, 5 km na płn.zach. od miasta, przy szosie do Wyrzyska. Pierwsza wzmianka z 1398 r.

Późnoklasycystyczny **dwór** Mieczkowskich z 1876 r. (arch. Wiktor Stabrowski), składający się z piętrowego korpusu, parterowego skrzydła od wsch. i kwadratowej wieży. Otacza go **park** (1,27 ha) z 2 poł. XIX w., ze stawkiem oraz lipami o obw. do 380 cm i jesionami do 330 cm.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Chodzieży, Kcyni i Wyrzyska.

SIPIORY – Wieś w gminie Kcynia, 10 km na płn. od miasta. Pierwsza wzmianka z 1398 r. (*Szczpiory*).

Nazwa ta obejmuje dziś obszar kilkunastu km² po płn. stronie najwyższych na Pałukach wzniesień, złożony z ok. 12 dawnych osad i przysiółków. W rejonie dawnego folwarku Sipiory (w części płn.-wsch.) rosną okazy lip o obw. do 420 cm. Po zach. stronie wsi neobarokowy **kościół** św. Jana Nepomucena z 1934 r. Obok niego na cmentarzu **pomnik** ku czci 79 parafian, którzy stracili życie w czasie II wojny

światowej. W pobliżu szkoły **pomnik** poległego 7 IX 1939 r. Feliksa Pietrzaka (pierwszej ofiary okupacji hitlerowskiej), w lesie w płn. części wsi **pomnik** (1970) 12 mieszkańców okolic zamordowanych w tym miejscu we wrześniu 1939 r.

Na pld. od wsi znajduje się kompleks ostańców morenowych, z kulminacją 162 m n.p.m., która jest najwyższym punktem na opisywanym terenie. Stanowią one wyraźną dominantę w krajobrazie w postaci owalnego w planie „masywu” o wymiarach 3×1 km, rozciągniętego z płn.wsch. na pld.zach. Stoki pld. są na ogół otwarte, grzbiet i stoki płn. pokrywają bory sosnowe i mieszane należące do Nadleśnictwa Szubin. Szczyt, zwany pierwotnie zapewne *Dębogóra*, nosi nazwę **Chelmianki**; przed I wojną światową zwany był Górą Bismarcka, którą po odzyskaniu niepodległości przemianowano na Górę Korfantego (Korfantówkę) i do dziś ta nazwa jest bardziej znana od oficjalnej.

W lesie niedaleko leśniczówki Tupadły (1 km na pld.wsch. od wierchołka) **pomnik** na miejscu zamordowania 10 IX 1939 r. przez hitlerowców rodziny leśniczego Jabłońskiego.

■ Przystanki PKS z połączeniami do Bydgoszczy i Kcyni. Poczta (nr kodu 89-242), tel. (52) 84 17 06.

SKÓRKI – Wieś w gminie Rogowo, położona przy szosie Wełna–Rogowo, 6 km na wsch. od Janowca Wlkp. Siedziba obwodu drogowego. Pierwsza wzmianka o wsi z 1396 r.

Zabudowa rozproszona, rozciągnięta wzdłuż doliny Wełny i położonego w niej Jez. Tonowskiego (patrz s. 84). Na wysokim brzegu rzeki drewniana **kaplica** św. Katarzyny z 1857 r., kryta gontem, z niską wieżą. Stoi ona na miejscu kościoła, ufundowanego w XIV w. przez właścicieli – Nałęczów – w związku z lokacją wsi na prawie średzkim, który do 1677 r. miał prawa parafialne.

W lesie na pld. od wsi znajduje się **pomnik** na miejscu rozstrzelania 17 IX 1939 r. przez Niemców 2 Polaków. Dojście drogą asfaltową odchodzącą od szosy przy bazie drogowej; pomnik widoczny po 600 m w lesie po prawej stronie.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Janowca Wlkp. i Rogowa.

SŁĘBOWO – Wieś w gminie Żnin, 8 km na zach. od miasta, przy szosie do Wągrowca. Pierwsza wzmianka z 1430 r.

Park krajobrazowy (5,0 ha) o urozmaiconym drzewostanie, z rozłożystym bukiem o obw. 390 cm, dębami do

380 cm, jesionem 360 cm, bukami odmiany purpurowej do 270 cm i sosną wejmutką o obw. 220 cm oraz 4 stawami (na jednym z nich kolista wysepka). W pld. części parku piętrowy **dwór** późnoklasycystyczny z 1 poł. XIX w., w znacznej mierze pozbawiony cech stylowych (obecnie szkoła). Przy wjeździe do dworu od strony zach. 2 wysokie słupy starej bramy.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Kcyni, Wągrowca i Żnina. Stacja benzynowa.

SŁUPY – Wieś w gminie Szubin, 7 km na pld.zach. od miasta, na cyplu wysoczyzny otoczonym z 3 stron doliną Gąsawki.

Pierwsza wzmianka z 1233 r. wymienia Drogomira z rodu Pałuków, syna Piotra ze Słupów. Kościół istniał tu już przed 1399 r.

Nietynkowany **kościół** św. Wita z 1840 r., trójnawowy o cechach późnoklasycystycznych. Wieżę o dzwonowatym helmie nadbud. w 2 poł. XIX w. Wyposażenie wnętrza z poł. XIX w. Na zewnątrz tablica ku czci 2 księży zmarłych w obozach hitlerowskich. Obok plebania z daszkiem na 4 kolumnkach.

Naprzeciwko kościoła na tej samej osi **pałac** z XVIII/XIX w., późnoklasycystyczny po przebudowie i powiększeniu w 1880 r. Najstarszy jest piętrowy korpus gł., kryty dachem 4-spadowym, do którego przylegają parterowe skrzydła. Obok, na stoku doliny Gąsawki, pozostałości zaniedbanego **parku** (2,87 ha).

■ Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy i Szubina.

SMOGULEC – Duża wieś w gminie Gołańcz, 10 km na płn. od miasta, przy szosie do Wyrzyska, na prawym brzegu Kcynki.

Pierwotnie gniazdo Smoguleckich herbu Grzymała i ich własność do końca XVII w. Pierwsza wzmianka z 1335 r. dotyczy przywileju króla Kazimierza Wielkiego na lokację miasta *Smogulz* na prawie średzkim. W 2 poł. XVI w. miasto podupadło i od 1618 r. zaliczano je do wsi. Od 1861 r. siedziba ordynacji Hutten-Czapskich (w 1930 r. – 6320 ha).

Jednym z właścicieli wsi był Jan Mikołaj Smogulecki (1610-56), który po studiach w Poznaniu i w Padwie robił szybką karierę: w wieku 19 lat został starostą nakielskim, a w rok później posłem na sejm. Potem wstąpił do jezuitów, a w 1646 r. wyruszył jako misjonarz przez Hiszpanię, Portugalię, Indie i Jawę do Chin. Szybko przyswoił sobie język chiński i obyczaje, zyskał sympatię cesarza, był wykładowcą na uczelni w Nankinie.

Po zespole dworskim pozostał **park krajobrazowy** (6,3 ha), uznany w całości za pomnik przyrody, a także brama wjazdowa i budynek z końca XIX w. z podcieniem na

2 kolumnach i boczną dobudówką z zadaszonym tarasem. Przy szosie w kierunku Wyrzyska budynek dawnej kasy (nr 5) z końca XIX w. o ładnym dachu, dom dla służby (nr 6) z 1924 r. i zespół czworaków (nr 7 - 11) z końca XIX w. **Głaz-pomnik** (1979) ku czci Zenona Kujawskiego (zastrzelonego przez hitlerowców we wrześniu 1939 r. koło Zamczyska, 5 km na płn. od wsi) i 3 innych ofiar II wojny światowej. W zach. części Smogulca obszerny **folwark**, m.in. z gorzelnią z XIX/XX w. i 5-kondygnacyjnym spichrzem z końca XIX w. Przy budynku dyrektorówki z XIX w. platan o obw. 370 cm.

Ponad przyległą doliną góruje gotycko-renesansowy **kościół** św. Katarzyny z lat ok. 1617 - 19. Wieżę zwieńczono w latach 1899 - 1901 hełmem wzorowanym na Wieży Srebrnych Dzwonów katedry wawelskiej (arch. Zygmunt Gorgolewski). Późnorennesansowe są: 3 portale piaskowcowe, ołtarz gł. i rzeźbiony chór. Polichromia i witraże z lat 1920 - 22 (proj. Julian Makarewicz), na wieży sgraffitowa dekoracja z 1928 r. autorstwa Seweryna Matejki. Na ścianie zewn. epitafium Michała Szulczewskiego (1882 - 1939), powstańca i posła na Sejm, rozstrzelanego przez hitlerowców. Od wsch. przylega do kościoła neorenesansowa kaplica grobowa Hutten-Czapskich z lat 1876 - 79 (proj. Z. Gorgolewski). Wokół mur z 2 bramami z końca XIX w., z neorenesansową kaplicą z ok. 1909 r. w narożniku (arch. Zygmunt Hendel). Obok plebania z XIX w. Przy drodze do kościoła rośnie topola o obw. 410 cm.

Na pld. skraju wsi leży **cmentarz**, w którego centrum nagrobek z 1863 r. z figurą Matki Boskiej na 8-bocznym słupie. Obok pochowano 5 powstańców wlkp. i wspomnianego wyżej Z. Kujawskiego.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Chodzieży, Kcyni, Wągrowca i Wyrzyska. Poczta (nr kodu 64-825), tel. (67) 61 58 59.

SMOGULECKA WIEŚ – Wieś w gminie Kcynia, 10 km na płn.zach. od miasta, po płn. stronie szosy do Wyrzyska.

Jest znana od 1483 r. Od 1793 r. wchodziła w skład klucza majątków w Smogulcu.

Obszerny **dwór** klasycystyczny z końca XVIII w., przebud. po 1830 i 1950 r., kryty dachem 4-spadowym. Otaczają go pozostałości **parku** (2,41 ha) z dużym stawem.

■ Przy szosie przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Chodzieży, Kcyni i Wyrzyska.

SMUSZEWO – Wieś w gminie Damasławek, 17 km na płn.wsch. od Wągrowca. Wzmiankowana w 1380 r. jako *Smoszewo*.

Na niewielkim wzniesieniu opuszczony **pałac** eklektyczny z ok. 1870 r., o nieregularnej bryle, z wieżą od zach. Otaczają go resztki **parku** (3,1 ha), z 2 stawami oraz jesionami o obw. do 320 cm i klonem pospolitym 400 cm.

W odl. 1,5 km na płn.zach. od Smuszewa, ponad krawędzią doliny Jez. Czeszewskiego, odkopano ślady dużej osady z wczesnej epoki żelaza (VI w. p.n.e.) o charakterze otwartym, składającej się z szalasowych półziemianek. W IX w. na jej miejscu powstał gródek drewniany, otoczony wałem i fosą, po którym pozostało prawie prostokątne **grodzisko** o wymiarach ok. 50 × 15 m. Niedaleko grodziska położone jest niestrzeżone kąpielisko.

Wśród mokradeł na wsch. brzegu jeziora, zapewne na dawnej wyspie, odkryto **gród** obronny kultury łużyckiej z lat ok. 500-400 p.n.e., o średnicy 185 m i pow. 2,7 ha, podobny do Biskupina i nieco od niego większy. Został on spalony, prawdopodobnie przez inne plemię w czasie jakiegoś zatargu. Dojście ze wsi do obu grodzisk 800 m połączy drogą na płn. i następnie 1100 m w lewo.

■ Najbliższa stacja PKP w Wapnie (4 km na płn.wsch.). Najbliższy przystanek PKS w Mokronosach (2 km na płd.wsch.).

SOBIEJUCHY – Wieś w gminie Żnin, 7 km na płn. od miasta, pomiędzy szosą nr 5 a Jez. Sobiejuskim. Pałucka Hodowla Roślin – specjalistyczna placówka zaplecza rolnictwa. W dokumencie z 1347 r. wymieniony jest *Gnewomir de Sobeiucha* z rodu Pałuków.

Droga prowadząca od szosy zabudowana jest ładnymi domkami pracowników PHR. Przy niej 8-boczna **kaplica** św. Łyzdora z 1916 r. Nad jeziorem neoklasycyzy **dwór** Chłapowskich z 1912 r., z 4-kolumnowym portykiem doryckim i dachem naczółkowym. Obok **2 oficyny** z pocz. XX w.: z wystawką w dachu i pseudogotycka z krenelażem, a także **park** (4,4 ha) z lipami o obw. do 380 cm. W pobliżu nad brzegiem jeziora kąpielisko niestrzeżone.

W latach 1955-57 na przesmyku między jeziorami Sobiejuskim i Dobrylewskim (54 ha, głęb. 7,8 m) odkopano osadę obronną ludności kultury łużyckiej z lat ok. 700-550 p.n.e., podobną do biskupińskiej, ale znacznie od niej większą. Na

pow. 5,5 ha w domach z piwnicami i glinianymi piecami mieszkało tu ok. 5 tys. osób. Osadę spalono w czasie walk międzyplemiennych. Dziś jest tutaj rozległa wierzchowina zajęta pod uprawę, przecięta drogą biegnącą po dawnym torowisku kolejki cukrownianej (istniała do 1971 r.).

■ Przystanek PKS (przy szosie) z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Janowca Wlkp., Szubina i Żnina.

SREBRNA GÓRA – Wieś w gminie Wapno, 15 km na płn.zach. od Żnina, na wsch. od szosy Janowiec Wlkp. – Kcynia.

W dokumencie z 1386 r. wymieniony jest właściciel wsi, Mikołaj Srebrnogórski. W 1458 r. miasto prywatne rodu Górków, które przed 1577 r. spadło do roli wsi.

Na wzniesieniu po wsch. stronie wsi klasycystyczny **dwór** z ok. 1799 r., z wysokim portykiem o 2 parach kolumn jońskich, sięgającym do połowy 4-spadowego dachu. Po obu stronach dziedzińca oficyna i dawny spichrz, z dachami naczółkowymi i małymi portykami tokańskimi, ok. 1925 r. połączone z dworem murem oporowym z balustradą. Cały zespół odnowiono gruntownie w latach 1967-74; obecnie mieści się tu dom rencistów. Za zabudowaniami, na niższym poziomie, rozciąga się **park krajobrazowy** (16,5 ha) ze stawem z wysepką.

Naprzeciwko dworu późnoklasycystyczny **kościół** św. Mikołaja z lat 1848-49, po pożarze odbud. w latach 1955-56. Przy nim na zewnątrz stara kropielnica z czerwonego granitu, a w oknach witraże z 1975 r. (proj. Marian Schwartz).

Na cmentarzu (po płd. stronie wsi) **grób** 4 powstańców wlkp., poległych na płn. froncie powstania.

W lesie przy drodze do Żarczyna, 2 km na płn.wsch. od Srebrnej Góry, **pomnik** na miejscu rozstrzelania 13 XI 1939 r. przez hitlerowców 2 Polaków z Dziewierzewa i Żarczyna.

■ We wsi końcowy przystanek PKS na linii z Wągrowca. Przy szosie przystanek PKS z połączeniami do Kcyni, Piły i Żnina.

STĘPUCHOWO – Wieś w gminie Damasławek, 14 km na wsch. od Wągrowca, nad Jez. Stępuchowskim.

Pierwsza wzmianka z 1438 r. W latach 1458-1523 Stępuchowo nazywano miastem, ale potem była to znów wieś.

Na płd. brzegu jeziora zdewastowany piętrowy neorenesansowy **dwór** Moszczeńskich z lat ok. 1860-70, później powiększany, z umieszczoną niesymetrycznie kwadratową wieżą. Stoi

on na grodzisku, co potwierdziły znaleziska z okresu kultury łużyckiej i wczesnego średniowiecza. Wokół dworu **park krajobrazowy** (5,2 ha) z krzaczastymi cisami, jesionami o obw. do 350 cm i topolami do 660 cm, a także kąpieliskiem niestrzeżonym. Obok zabudowania folwarczne i gorzelnia, a przy drodze na pld. od gospodarstwa 5 czworaków z końca XIX w.

■ Końcowy przystanek PKS na linii z Wągrowca.

STOŁĘŻYN – Wieś w gminie Wapno, 7 km na pld. od Kcyni, w pofalowanej okolicy (wzgórza do 117 m n.p.m.) przy szosie do Janowca Wlkp. Pierwsza wzmianka z 1358 r.

Park krajobrazowy (3,7 ha) z 2 stawami, aleją lipową z drzewami o obw. do 340 cm, aleją grabową, jesionem o obw. 350 cm nad większym ze stawów oraz miłorzębami o obw. 280 i 360 cm we wsch. części. W obrębie zabudowań spółdzielni produkcyjnej ładny stary **spichrz**, dekorowany sterczynami.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Kcyni i Wągrowca. Bar „Kufelek”.

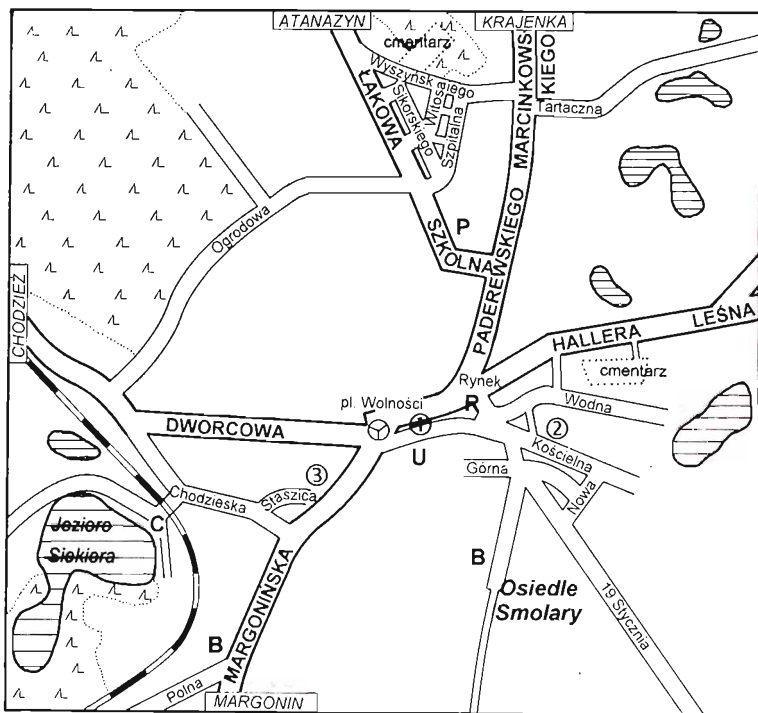
SUCHORĘCZ – Wieś w gminie Kcynia, 6 km na wsch. od miasta. Pierwsza wzmianka z 1288 r.

Na pagórku częściowo zachowany **dwór** z poł. XIX w., kryty dachem mansardowym z naczółkiem, z piętrową częścią środkową. Na pochyłości przy nim **park** (3,47 ha) ze stawem i okazałymi drzewami, m.in. lipą o obw. 360 cm i uszkodzonym dębem 340 cm. Przy gł. drodze tablica (1970) ku czci Stanisława Michałowskiego, zamordowanego w październiku 1939 r. przez hitlerowców. W sąsiedztwie dawny trojak (nie czworak) z kamieni i cegieł. Aleja kasztanowcowa przy drodze do Suchoręczka, aleja klonowa przy drodze na pld. od wsi.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy, Kcyni i Nakła.

SZAMOCIN – Miasto (4100 mieszk.) po ptn.-zach. stronie Pałuk, na skraju Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. Zakład Bydgoskich Fabryk Mebli, filia chodzieskiego „Polsportu”, zakład metalowy, rzeźnia „Baran”, mleczarnia. Na pld.zach. od miasta wielka ferma trzody chlewnej (1971 - 73). W herbie na niebieskim tle złote jabłko królewskie między 2 rybami.

Wzmiankowany w 1364 r. (*Szamoczino*) przy rozgraniczaniu diecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej. W XVIII w. rozwój sukiennictwa,

Plan Szamocina

1 – Kościół poewangelicki, 2 – kościół parafialny, 3 – dwór; B – stacja benzynowa, C – kemping, P – poczta, R – restauracja, U – Urząd Miasta i Gminy

w związku z czym właściciele: Józef Bętkowski w 1748 r. i Leon Raczyński w 1751 r. wystarali się o przywileje miejskie. Z 1831 r. pochodzą najstarsze w Wielkopolsce wzmianki o zastosowaniu maszyn parowych w tutejszym tartaku, młynie i foluszu. Miasto nie rozwinęło się zbytnio i pozostało ośrodkiem usługowym dla rolniczej okolicy.

Wydłużony pl. Wolności (230 na 50-70 m) jest, być może, pozostałością dawnej wsi-owalnicy. Pośrodku niego eklektyczny **kościół poewangelicki** św. Piotra i Pawła z lat 1827-35, przebud. w latach 1879 i 1913, o 2-wieżowej fasadzie. Przed nim lipa o obw. 410 cm, a z tyłu **pomnik Wolności** (1925, odtworzony w 1993 r.).

Dalej na pld.wsch. leży trójkątny Rynek, zał. w okresie lokacji miasta. Powstawało ono w formie długich i dość

szerokich ulic. W latach 1801-02 zabudowano wybiegającą na płn. ul. Filipa, a nieco później prowadzącą na wsch. ul. Michaliny (nazwy od imion małżeństwa Raczyńskich, rodziców słynnego hr. Edwarda; obecnie Paderewskiego i Hallera). Stoją przy nich domki o charakterze małomiasteczkowym, częściowo pochodzące z poł. XIX w. Przy ul. Paderewskiego 21 nieduża dawna **synagoga** z ok. 1900 r. Obok domu przy ul. Kościelnej 1, na podwórzu apteki, pomnikowy cis pospolity o obw. 145 cm.

W pld.-wsch. części miasta neobarokowy **kościół parafialny** NMP Wspomożenia Wiernych z 1905 r. W kruchcie tablica ku czci 46 ofiar II wojny światowej, w tym 7 zamordowanych powstańców wlkp., a przy kościele kaplica z ok. 1900 r. Na pld.zach. od centrum leży teren dawnego majątku właścicieli miasta oraz **dwór** z 1 poł. XIX w., z dachem naczółkowym i piętrowym ryzalitem na osi. Nad jez. Siekiera (12 ha, głęb. 5,6 m), po zach. stronie miasta, **kemping** i **kąpielisko**.

Na początku lasu przy drodze do Margońskiej Wsi (2 km na pld. od Szamocina) **pomnik** na miejscu stracenia 17 X 1939 r. przez hitlerowców 2 harcerzy. Inny **pomnik**, przy szosie do Chodzieży, upamiętnia miejsce śmierci Bronisława Gapińskiego, poległego 15 I 1919 r. w powstaniu wlkp.

Na skraju wsi **Atanazyń** (1,5 km na płn.zach. od miasta, dojście ul. Łąkową) znajduje się głaz narzutowy „Zaczarowana Karoca” o wys. 140 cm i obw. u dołu 750 cm – czerwony granit pośrodku silnie zwietrzały, co nadało mu kształt grzyba.

Ma to być kareta właścicielki okolicznych dóbr, która w czasie podróży została za przekleństwa rażona piorunem, a wóz skamieniał. Inne podanie wiąże głaz z czarnoksiężnikiem Twardowskim.

Z biegnącej na wsch. drogi do Borowa ładne widoki: na lewo na teren opadający ku Pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej, na prawo na krętą rynnę z niedużymi zbiornikami wodnymi, zwanymi Cygańskimi Dołami. W **Borowie** (4 km na wsch. od Szamocina) pomnik Mariana Suwalskiego, poległego tu 15 I 1919 r. w czasie powstania wlkp.

■ Główny przystanek PKS na pl. Wolności. Restauracja-kawiarnia „Wczasowa”, Rynek 12. Bary: „Andrys”, Rynek 9; „Karo”, ul. Hallera 33. Kąpielisko i kemping nad jez. Siekiera. Dom kultury, pl. Wolności 10, tel. (67) 84 81 48. Urząd Miasta i Gminy, pl. Wolności 19, tel. 84 80 03. Poczta (nr kodu 64-820), ul. Szkolna 6, tel. 84 80 49. Policja, ul. Marcinkowskiego 49, tel. 84 80 07. Ośrodek zdrowia, ul. Paderewskiego 32, tel. 84 80 29. Apteka, Rynek 2, tel. 84 80 10. Stacje benzynowe, ul. Margonińska 44, tel. 84 80 46; ul. Smolary 4.

SZARADOWO – Wieś w gminie Szubin, 8 km na wsch. od Kcyni.

Jest znana od 1386 r. (*Vszeradovo*), pierwotnie należała do rodu Pałuków. Jej nazwa pochodzi od staropolskiego Świerada (*Wszerada*). W XVIII w. wchodziła w skład dóbr szubińskich.

Klasycystyczny **kościół** św. Mikołaja z 1838 r., odbud. po pożarze w 1886 r., w latach 1982-94 powiększony o prezbiterium, zakrystię i wieżę. Wewnątrz bogato rzeźbiony ołtarz barokowo-klasycystyczny (zestawiony wtórnie w 1886 r.), rokokowy płaskorzeźbiony tron z 2 poł. XVIII w., a także 2 witraże z 1985 r. z Matką Boską Częstochowską, Janem Pawłem II oraz kościołami w Kcyni i Częstochowie.

■ Przystanek PKP Szaradowo Zalesie na linii Wągrowiec–Bydgoszcz (2 km na płd. od wsi). Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy, Kcyni i Nakła.

SZCZEPANOWO – Duża wieś w gminie Dąbrowa, 5 km na płd. od Barcina, przy szosie do Mogilna.

Scepancewo wymienione jest w aktach procesu z 1339 r., związane go ze zniszczeniem wsi 8 lat wcześniej przez zagon krzyżacki. Istniał tu już wtedy kościół. W 1345 r. wieś osadzona została na średzkim prawie wiejskim. Aż do rozbiorów należała do klucza niestrońskiego dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich.

Neoromański **kościół** św. Bartłomieja, nietynkowany, z wieżą pobitą blachą, pochodzi z 1848 r. Wewnątrz 3 ołtarze barokowe z końca XVII w. Przy kościele drewniana dzwonnica, zapewne z XVIII w., oraz lipa o obw. 330 cm i klon 350 cm. Na cmentarzu **grób** 10 osób (w tym nieznanego żołnierza i 5 powstańców wlkp.), rozstrzelanych przez Niemców 21 IX 1939 r. w Mogilnie. Jedną z ofiar był kierownik tutejszej szkoły Albin Korach, uczczony **tablicą** na ścianie szkoły (1964).

W odl. 3 km na płd.zach. od wsi leży w lesie **głaz narzutowy** o wys. 3,15 m i obw. 13,0 m, zwany „Kamiennym Domem”. Dojście szosą w kierunku Annowa do skraju lasu, tu (w sąsiedztwie leśniczówki Niedźwiedzi Kierz) w lewo duktem do przecięcia kolejnej drogi asfaltowej i nadal w tym samym kierunku jeszcze 1100 m; głaz leży po lewej stronie.

Kamień ten ma być dawną karczmą, którą św. Wojciech przemienił za karę w głaz z powodu szerzącej się w niej rozpusty. Przez lata podobno rozbijano go po kawałku na budowę domów, a wcale się nie zmniejszył. Według innej wersji mieszkał tu zły czarownik, zwabiający dzieci i poddawający je ciężkim próbom, którym poddać nie mogły, więc zamieniano je w kamienne posągi. Pewien chłopiec o szlachetnym sercu przeszedł jednak pomyślnie przez wszystkie

próby, więc czarownik ożywił wszystkie dzieci, a sam wraz ze swym zameczkiem spoczął na wieki wewnątrz wielkiego głazu.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Inowrocławia, Mogilna i Żnina. Poczta (nr kodu 88 - 305), tel. (533) 538 22. Bar „Pod Lipą”, tel. 538 19.

SZCZEPICE – Wieś w gminie Kcynia, 5 km na płn.wsch. od miasta, po wsch. stronie szosy do Nakła. Pierwsza wzmianka z 1397 r. (*Szczepicze*).

Dwór bezstylowy, zapewne z 1857 r., składający się z części parterowej i piętrowej, zwieńczonej szczytem dekorowanym palmetami. Obok oficyna (nr 33) z XIX/XX w. i gorzelnia, a także **park** krajobrazowy (1,6 ha), do którego zachowała się stara brama wjazdowa od płn. Przy drodze do dworu **czworak** (nr 39) kryty dachem naczółkowym, dekorowany medalionem z Matką Boską.

Na zach. od Szczepic, przy drodze do Roztrzębowa, rośnie za torem kolejowym **topola** o obw. 630 cm.

■ Przystanek PKP na linii Gniezno – Nakło. Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy, Poznania i Żnina.

SZELEJEWO – Wieś w gminie Gąsawa, 13 km na pld. od Żnina, przy szosie Gąsawa – Gościeszyn.

Do rozbiórów z przywileju komesa Bernarda Nałęczą należało do klasztoru w Trzemesznie, co w 1145 r. zatwierdził książę Mieszko III. W 1310 r. nazwę wsi zapisano *Zelow*.

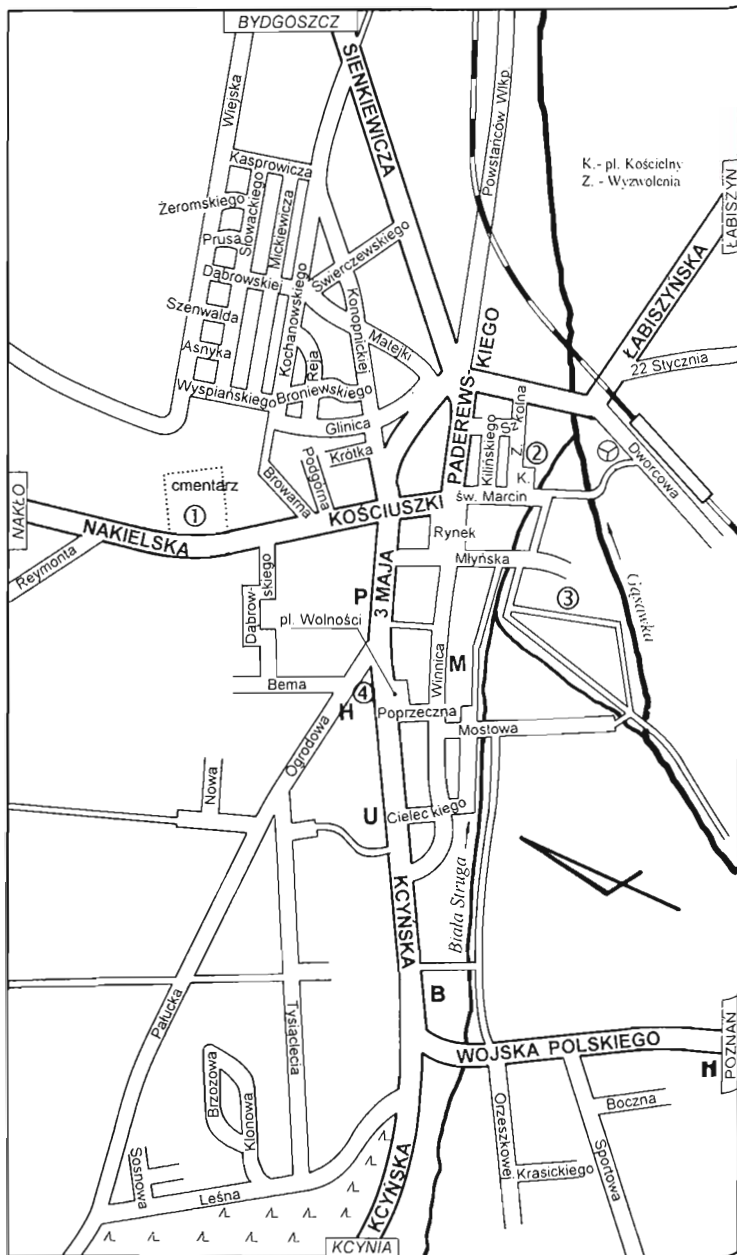
Bezstylowy **dwór** z 1899 r., a przy nim brama i budynek gospodarczy z XIX/XX w.

Wycieczki: szlaki 5 i 6.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Gniezna i Rogowa. Poczta (nr kodu 88 - 411), tel. 18.

SZUBIN – Miasto (9100 mieszk.) w płn.-wsch. części Pałuk, nad Gąsawką. Fabryka mebli, zakład odzieżowy, zaplecze usługowe dla rolnictwa. Herb Nałęcz, a pod nim pelikan karmiący pisklęta.

Nazwa od nazwiska *Szuba*. Pierwsza wzmianka z 1365 r. (*Subyn*). Prawa miejskie sprzed 1458 r., choć przyjmuje się, że lokację przeprowadził ok. 1365-70 r. wojewoda kaliski Sędziwój z Szubina (? - 1405), późniejszy starosta generalny Wielkopolski i dyplomata króla Władysława Jagiełły. W 1435 r. Szubin kupili Czarnkowscy, w latach 1636-1741 należał on do Opalińskich, a następnie do Mycielskich, którzy w 1780 r. założyli obok nowe miasto. W latach 1818-1975 stolica powiatu. Na pocz. 1919 r. w okolicy powstańcy

walczyli o linię Noteci. W latach 1940-45 istniał tu obóz dla jeńców z armii alianckich (5/6 III 1943 r. uciekło z niego 43 oficerów brytyjskich i amerykańskich).

Ośrodkiem miasta średniowiecznego jest pl. Kościelny, na którym dawniej stał ratusz. Pośrodku **pomnik** (1995) ofiar okupacji hitlerowskiej i lat PRL z terenu dawnego powiatu szubińskiego. Po wsch. stronie późnogotycki **kościół** św. Marcina sprzed 1372 r., odbud. po pożarze w 1842 r., z podwyższeniem wieży w stylu gotyku nadwiślańskiego z 1862 r. Wewnątrz w prezbiterium gotyckie sklepienie krzyżowo-żebrowe, na belce tęczowej nowsza grupa Ukrzyżowania. W ołtarzu gł. obrazy barokowe z poł. XVII w.: *Matka Boska z Dzieciątkiem* oraz na zasuwie *Uwielbienie św. Marcina*. Od płn. przylega do kościoła Kaplica Jagiellońska z XVI/XVII w., zwieńczona manierystycznym szczytem. W sąsiedztwie uszkodzona lipa o obw. 390 cm.

Układ urbanistyczny Szubina został zakłócony odbudową miasta po pożarze w 1840 r. Być może z tego okresu pochodzi Rynek. Nowego miasta z 1780 r. doszukuje się w układzie ul. 3 Maja lub ul. Winnica. Wśród zabudowy kilkanaście domów sprzed poł. XIX w.

Na pld. od centrum, w widłach Gąsawki i Białej Strugi (dojście ul. Młyńską), pozostałości gotyckiego **zamku** Pałuków, wzniesionego w 2 poł. XIV w. na miejscu drewnianego grodu, kilkakrotnie przebudowywanego, od 1797 r. w ruinie. Zachowały się fragmenty czworobocznych murów obwodowych, ceglanych na podbudowie z głazów granitowych, i resztki wzniesionego na starych fundamentach domu mieszkalnego z 1925 r.

Przy ul. Nakielskiej drewniany **kościół cmentarny** św. Małgorzaty z 1748 r. Na nim liczne epitafia, m.in. ppor. Józefa Suplickiego, poległego 1 IX 1939 r. Na przyległym cmentarzu m.in. grób 37 poległych powstańców wlkp., kwatera 5 jeńców zmarłych w latach II wojny światowej, grób 21 ofiar faszyzmu oraz mogiła i pomnik 12 żołnierzy radzieckich, zmarłych w lutym 1945 r.

Plan Szubina

1 – Kościół cmentarny, 2 – kościół św. Marcina, 3 – ruiny zamku, 4 – kościół poewangelicki; B – stacja benzynowa, H – hotel, M – muzeum, P – poczta, U – Urząd Miasta i Gminy

Ul. 3 Maja zamyka neogotycki **kościół poewangelicki** św. Andrzeja Boboli z 1904 r., dekorowany blendami o wykroju oślego grzbietu. Wewnątrz ołtarz gł., przeniesiony z Kaplicy Jagiellońskiej kościoła gotyckiego, oraz w prawym ołtarzu obraz św. Józefa z 1957 r., pędzla Vlastimila Hofmana. Przed kościołem głaz-pomnik 28 ofiar II wojny światowej. W sąsiedztwie, pośrodku pl. Wolności, pomnik ku czci bohaterów walk o wolność (1946). Tablicą na gmachu sądu (pl. Wolności 4) upamiętniono 29 Polaków zamordowanych 18 IX 1939 r. Ofiary hitleryzmu uczczono też tablicami przy ulicach Kcyńskiej 12, Kościuszki 12, Wyzwolenia 21 oraz przy wylocie szosy na Kcynię. Przy ul. Kcyńskiej 34 okazały pomnik ofiar obozu jenieckiego i obozu pracy dla Polaków. W Domu Harcerza (ul. Winnica 15) 29 V 1993 r. otwarto **muzeum** z ekspozycją regionalną. Obok Urzędu Miasta i Gminy, który zajmuje zbud. przed 1900 r. gmach starostwa, lipa „Jadwiga” o obw. 420 cm.

W bok od szosy do Nakła, 5 km na płn. od miasta, wzdłuż wału wydmorego rozłożyły się zabudowania wsi **Godzimirz**. Zachowały się tu pozostałości zespołu zabytkowych chałup: drewniana konstrukcji zrębowej z 1786 lub 1796 r. (nr 15) i konstrukcji szkieletowej wypełnionej ceglami z XIX w. (nr 17).

W odl. 3 km na pld. od miasta leży przy szosie nr 5 osada **Nowy Świat**. Upamiętniono tu (1969) miejsce getta żydowskiego, które istniało w latach 1941-42. Jeszcze dalej przy tej szosie (4 km od Szubina) znajduje się wieś **Kowalewo** (znana od 1426 r.) z fabryką rowerów. Z Kowalewa do Szubina po torowisku rozebranej linii kolejowej ze Żnina biegnie ścieżka rowerowa.

Wycieczki: szlak 15.

■ Stacja PKP na linii Wągrowiec-Bydgoszcz, ul. Dworcowa 13, tel. (52) 84 20 23. Dworzec PKS przed dworcem PKP. Hotele: „Marba-Bis”, ul. Ogrodowa 1, tel. 84 22 32; „Tramp”, ul. Wojska Polskiego 34, tel. 84 26 44. Restauracja „Marba-Bis”, ul. Ogrodowa 1, tel. 84 22 31. Bary: „Bistro”, Rynek 6, tel. 84 26 20; „Tramp”, ul. Wojska Polskiego 34, tel. 84 26 44; „Zacisze”, ul. Wojska Polskiego 17, tel. 84 24 34. Dom kultury, ul. Kcyńska 13, tel. 84 21 76. Muzeum Ziemi Szubińskiej, ul. Winnica 15, tel. 84 24 37. Urząd Miasta i Gminy, ul. Kcyńska 12, tel. 84 27 61. Poczta (nr kodu 89-200), ul. 3 Maja 24, tel. 84 24 28. Policja, ul. Kościuszki 1, tel. 84 22 07. Szpital (tel. 84 28 71) i pogotowie ratunkowe (tel. 84 21 45), ul. Ogrodowa 9. Przychodnia lekarska, ul. Ogrodowa 3, tel. 84 20 48. Apteki, ul. Bema 6, tel. 84 21 98; ul. 3 Maja 23, tel. 84 21 28. Stacje benzynowe: ul. Kcyńska 45; w Kołaczku (4 km w kierunku Bydgoszczy), tel. 84 21 30; w Kowalewie (3 km w kierunku Poznania), tel. 84 36 40. Stacja obsługi samochodów, ul. Wojska Polskiego 17, tel. 84 25 98.

ŚWIĄTKOWO – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 10 km na pld.zach. od Żnina. Ongiś należała do rodu Pałuków; pierwsza wzmianka z 1356 r. (*Sotkowo*).

Na niewielkim wzniesieniu drewniany **kościół** Św. Trójcy z XVIII w., z wieżą krytą baniastym hełmem. Wyposażenie wnętrza klasycystyczne z pocz. XIX w., w prawym ołtarzu 2 późnogotyckie figury z pocz. XVI w. Na placu przed kościołem kamienna **figura** Matki Boskiej z 1878 r.

Po zespole dworskim pozostał zaniedbany **park** (7,13 ha). Na miejscu dworu wznosi się nowa szkoła, z zabudowań folwarcznych zachowała się stara gorzelnia.

Na cmentarzu (po płn.-zach. stronie wsi) na mogile poległego powstańca wlkp. **pomnik** 26 ofiar I wojny światowej.

W latach trzydziestych XX w. w okolicach wsi prowadzono osadnictwo w ramach reformy rolnej. Pozostała po nim nazwa Świątkowo – Parcele na pld.-zach. część wsi i kilka drewnianych „poniatówek” z 1935 r. (m.in. koło pobliskiej osady **Bogdarka**). Były to otrzymywane przez osadników typowe zabudowania drewniane wykonywane w tartaku w Augustowie, a ich nazwa wywodzi się od ówczesnego ministra rolnictwa Juliusza Poniatowskiego. Uwagę zwracają domy mieszkalne o zgrabnej bryle, z dachem naczółkowym i gankiem przy wejściu.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Janowca Wlkp., Wągrowca i Żnina. Poczta (nr kodu 88-408), tel. (534) 230 17.

TARNOWO PAŁUCKIE – Wieś w gminie Wągrowiec, 6 km na płn.wsch. od miasta, przy szosie do Inowrocławia i płn.-wsch. krańcu jez. Rgielsko Zach.

Pierwsza wzmianka w dokumencie z 1218 r., w którym papież Honoriusz III wziął w opiekę posiadłości cystersów z Łekna. Klasztor znajdował się na terenie należącym dziś do Tarnowa (patrz s. 51).

Okolica była tu często zalewana w czasie roztopów i po obfitszych deszczach. Ongiś, w czasie jednego z takich wylewów, miał przywędrować skądś drewniany kościółek i zatrzymać się na wzgórzu w centrum wsi.

Drewniany **kościół** św. Mikołaja z 1639 r. Wewnątrz późnorenesansowy ołtarz gł. z pocz. XVII w., małe organy z ok. 1700 r., a na belce tęczowej grupa pasyjna z okresu budowy z krucyfiksem z pocz. XVIII w. Zachowała się cenna polichromia późnorenesansowa z ok. 1639 r. (w prezbiterium sceny z życia Chrystusa, na ścianie pld. sceny z życia św. Mikołaja, na ścianie płn. – z życia św. Małgorzaty, na stropie popiersia proroków i Ojców Kościoła, na chórze postacie świętych cysterek i cystersów). Przy kościele rośnie wiąz szypułkowy o obw. 430 cm.

Nad jeziorem **dwór** z XVIII/XIX w., powiększony o skrzydło pld. w latach międzywojennych. Od wsch. do połowy naczółkowego dachu sięga 2-kolumnowy portyk dorycki, w którym niezgrabnie umieszczono balkon.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Pity, Wągrowca i Żnina.

TONOWO – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 7 km na wsch. od miasta, na ptn. brzegu Jez. Tonowskiego. Jest znana od 1470 r.

Dwór z końca XIX w. (obecnie dom pomocy społecznej), parterowy z 3-osiową piętrową wystawką, obudowany nowymi częściami ukończonymi w 1994 r. Przy nim pozostałości parku krajobrazowego (0,4 ha), wśród których w pobliżu brzegu jeziora rosną **lipy** o obw. 510 i 530 cm.

Jez. Tonowskie jest właściwie wielkim rozlewiskiem, utworzonym w rynnę polodowcowej przez przepływającą tędy Wełnę. Brzegi niezbyt dostępne, zarośnięte, nieco oddalone od wysokich zboczy rynny. W części ptn. zadrzewiona wyspa, a poza tym liczne płycizny i kępy trzcin, będące żerowiskami ptactwa wodnego.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Janowca, Rogowa i Żnina.

TUPADŁY – Wieś w gminie Kcynia, 2 km na ptn.wsch. od miasta. Jest to dawna wieś rodu Pałuków, znana od 1394 r.

Dwór eklektyczny z 2 poł. XIX w., z 2 szczytowymi ryzalitami. Przy nim ładnie utrzymany **park** (0,73 ha).

W odl. 1,5 km na ptn.zach. od Tupadł leży teren po dawnym majątku *Mechnacz*. Na polu zachował się tam dąb „Adam” (obw. 600 cm), a wśród pozostałości niedużego parku (1,0 ha) dąb „Ewa” (570 cm).

■ Przystanek PKS (przy szosie, 1 km na wsch.) z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Kcyni i Nakła.

UŚCIKOWO – Wieś w gminie Żnin, 9 km na pld.zach. od miasta, przy szosie do Janowca Wlkp. W pierwszej wzmiance z 1356 r. wymieniony jest *Petrus Uscikovski* z rodu Pałuków.

Eklektyczny **dwór** Wienecków z XIX/XX w., o nieregularnej bryle, ma niesymetrycznie umieszczoną niską wieżę, krytą ozdobnym hełmem, i okazały ganek na 6 kolumnach doryckich, nad którymi znajduje się balkon. Obok **park krajobrazowy** (3,34 ha), otoczony starym murem. W nim aleja grabowa oraz jesiony o obw. do 400 cm. Na stawie owalna

wyseпка z tajemniczym grobowcem. Przy szosie do Janowca stara **figura** św. Jana Nepomucena.

W rejonie wsi odkryto wysad solny, sięgający na głębokość ponad 3 km w głąb ziemi, pozwalający na budowę dużej kopalni soli kamiennej.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Janowca Wlkp., Rogowa, Wągrowca i Żnina.

WAPNO – Duża wieś gminna przy szosie i linii kolejowej Gniezno–Nakło, 22 km na ptn.wsch. od Wągrowca.

W dokumencie z 1299 r. wymieniony jest komes Adam *de Vapno*. Od dawna znane były zalegające tuż pod powierzchnią ziemi pokłady gipsu, który błędnie uważano za wapno (stąd nazwa wsi). Od 1828 r. eksploatowano je na większą skalę (przetwórnia gipsu istniała do 1931 r.). Badania geologiczne wykazały, że czapa gipsowa pokrywa znacznie większy wysad solny. W latach 1911 - 17 powstała głębinowa kopalnia soli kamiennej, której wydobyć po rozbudowie w latach 1959-65 doszło do 400 tys. ton rocznie. Równolegle rozwinęło się Wapno, w latach 1956-71 mające prawa osiedla górniczego. Pod wpływem wód głębinowych pokłady soli rozpuściły się i w 1977 r. kopalnia przestała istnieć. W czasie kilku zawałów zniszczeniu uległa część zabudowy wsi. W obiektach dawnej kopalni, stojących na nie naruszonym złożu, zdemontowano wieże szybowe i uruchomiono warsztaty naprawcze, ale nie zapobiegło to upadłości przedsiębiorstwa. Szansą gospodarczą dla Wapna jest powrót do eksploatacji gipsu.

W centrum wsi osiedle domów, zbud. dla pracowników dawnej kopalni. Na placu przed dworcem kolejowym **pomnik** ku czci poległych i pomordowanych za wolność ojczyzny. Zabudowa ptn. części Wapna związana jest z dawnym majątkiem. Obiekty folwarczne pochodzą częściowo z pocz. XX w.; obok **park** (3,00 ha). Przy ul. Świerczewskiego **czworaki** z pocz. XIX w.: nr 15 i 19 z dachami naczółkowymi oraz nr 17 o dachu 2-spadowym.

■ Stacja PKP na linii Gniezno–Nakło, tel. (67) 61 10 05. Przystanki PKS z połączeniami m.in. do Kcyni, Piły, Wągrowca i Żnina. Restauracja „Górnik”, ul. Dworcowa. Urząd Gminy, ul. Świerczewskiego 9, tel. 61 10 59. Poczta (nr kodu 62-120), ul. Świerczewskiego 1, tel. 61 10 84. Policja, ul. Świerczewskiego 1a, tel. 61 10 95. Dom kultury, ul. Świerczewskiego 12, tel. 61 10 74. Ośrodek zdrowia (tel. 61 10 49) i apteka (tel. 61 10 70), ul. Świerczewskiego 4. Stacja benzynowa (przy dawnej kopalni).

WĄGROWIEC – Największe miasto Patuk (24 300 mieszk.), położone nad Wełną i jej dopływami: Nielbą i Gołaniecką Strugą. Zakłady zbożowo-młynarskie, zakłady

ziemniaczane „Vital-Food”, zakłady mięsne, fabryka maszyn, 2 fabryki mebli. Ważny węzeł drogowy, ośrodek wczasowy. Herb czworodzielny: zakonnik (opat), ręka z mieczem, Oksza (herb rodu Pałuków) i W – inicjał nazwy miasta.

W 1381 r. wymieniono miasto *Wangrovecz*, należące do cystersów z Łekna. Powstało ono w obronnym miejscu wśród rozlewisk Welny. Na pocz. XV w. przeniesiono tu siedzibę klasztoru, a miasto stało się ośrodkiem handlowym dla wielkich majątków zakonnych. W 2 poł. XVI lub na pocz. XVII w. powstało przy nim nowe miasto. Po kasacie klasztoru przez Prusaków Wągrowiec był siedzibą powiatu (1793-1975). Do dalszego rozwoju przyczyniła się budowa połączeń kolejowych. W powstaniu wlkp. walczyła kompania wągrowiecka, a miasto było siedzibą okręgu wojskowego. Obecnie jest ośrodkiem gospodarczym pld.-wsch. części woj. pilskiego.

Ośrodkiem miasta średniowiecznego był obecny pl. Targowy. Dzisiejszy gł. punkt to Rynek o trapezowatym kształcie (związany z usytuowaniem u zbiegu 2 traktów przy przeprawie przez Welnę), powstały przy wytyczaniu nowego miasta. Pośrodku obelisk ku czci żołnierzy radzieckich (1950). **Zabudowa** centrum pochodzi na ogół z lat po poł. XIX w., a kilka domów jest wcześniejszych (np. przy ul. Szerokiej 16 i ul. Poznańskiej).

Przy ul. Krasickiego późnogotycki **kościół farny** św. Jakuba – budowany przez cały wiek XVI, w którym szczyty reprezentują już styl wczesnorenansowy. Wewnątrz w nawie gł. i w prezbiterium sklepienia gwiaździste, gotycka grupa pasyjna z XVI w. na belce tęczowej, 9 ołtarzy renesansowych i barokowych oraz intarsjowana ambona renesansowa z 1593 r. W przyległej do prezbiterium kaplicy Matki Boskiej Różańcowej z 1586 r. polichromia renesansowa. Przy kościele **dzwonnica** kamienno-ceglana z 1847 r. oraz **pomnik** ks. Jakuba Wujka (1541-97), pochodzącego z Wągrowca autora słynnego tłumaczenia Biblii – zabytku renesansowej polszczyzny (1973, proj. Antoni Szulc).

Za kościołem gmach **Liceum** Ogólnokształcącego z końca XIX w. – kontynuatora gimnazjum istniejącego od 1872 r. W 1889 r. zdał w nim maturę późniejszy pisarz Stanisław Przybyszewski. Na budynku tablica (1958) ku czci powstańców wlkp.

Dalej położony jest barokowy **zespół pocysterski**, wzniesiony na starych murach w 2 poł. XVIII w. i po spaleniu w 1945 r. odbud. do 1972 r. W bramie do kościoła Wniebowzięcia NMP krata kuta z końca XVIII w. Wewnątrz w ołtarzu

gł. stiukowa płaskorzeźba barokowa *Wniebowzięcie*, w lewej nawie późnogotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1510 r. W szczycie wsch. wmurowano medalion z XVII w. ze sceną Wniebowzięcia. Do kościoła przylega 3-skrzydłowy klasztor z wewnętrznym dziedzińcem (wirydarzem), w którym w krużganku urządzono wystawę poświęconą dziejom cystersów łekneńsko-wągrowieckich.

Przy ul. Opackiej 5 upamiętniono tablicą Piotra Palińskiego (1853-1950), zasłużonego nauczyciela i krajoznawcę. Nieco dalej wznosi się tzw. **Opatówka** – dom barokowy z końca XVIII w., odrestaurowany w latach 1982-87 na siedzibę **Muzeum Regionalnego**. Przy ul. Kolejowej późnoklasycystyczny **kościół poewangelicki** św. Piotra i Pawła z lat 1835-37, przebud. w 1895 r., z nowym wystrojem wnętrza (proj. Ignacy Borucki). Przy skrzyżowaniu ulic Opackiej i Rogozińskiej zachował się nad Gołaniecką Strugą betonowy **schron**, pozostałość polskich umocnień z 1939 r. (patrz s. 31). Pamiątką po żołnierzach budujących te umocnienia jest **głaz-pomnik** przy ul. Leśnej 49-51.

Na cmentarzu przy ul. Skockiej **groby** powstańca z 1831 r. Franciszka Górskiego, 2 poległych powstańców wlkp. oraz wspomnianego wyżej P. Palińskiego. Przy ul. Gnieźnieńskiej 15 uczczono **tablicą** (1960) 6 urzędników, którzy zginęli 2 IX 1939 r. pod gruzami znajdującego się tu ratusza. Na bloku przy ul. Janowieckiej 45 upamiętniono rozstrzelanie 7 IX 1939 r. 8 zabrzanych z ulicy Polaków. Na **cmentarzu** przy ul. Gnieźnieńskiej spoczywa 29 powstańców wlkp., ofiary rozstrzelane w 1939 r., 3 wyższych oficerów radzieckich oraz 8 poległych w walkach wewnętrznych po 1945 r., jest też symboliczna płyta ofiar obozów hitlerowskich.

Osobliwością Wągrowca jest **skrzyżowanie** Wełny i Nielby, błędnie zwane *bifurkacją* (dojście od ul. Piaskowej lub Gnieźnieńskiej). Jest to twór sztuczny, wykonany przed 1830 r. Przedtem Wełna przyjmowała Nielbę ok. 200 m powyżej dzisiejszego „skrzyżowania”, a tu rozdzielała się na 2 ramiona, które łączą się znów po 2 km. W dawnych wiekach cały teren był zalany (o czym może świadczyć konfiguracja terenu), a miasto powstało na wyspie wśród rozlewisk.

Wzdłuż ul. Kościuszki, równoległej do wsch. brzegu Jez. Durowskiego, miasto rozwijało się na pocz. XX w. Obok gmachu Urzędu Miejskiego z ok. 1910 r. **pomnik** powstańców wlkp. (1978), a przy nim medaliony ze zniszczonego przez

hitlerowców poprzedniego pomnika z 1925 r. Przed okazałym budynkiem Zespołu Szkół Zawodowych z lat 1906-09 **po-**
mnik ofiar II wojny światowej (1981, proj. Ziemowit Zaworski).

Rywnowe **Jez. Durowskie** leży w ciągu Gołanieckiej Strugi. Woda mało zanieczyszczona, brzegi dość wysokie, od strony wsch. i zach. przeważnie zalesione. W części przylegającej do zabudowań miasta promenada, zespół obiektów wypoczynkowych z kąpieliskiem i hotelem, przystanie żeglarskie i doskonale zagospodarowany zespół obiektów sportowych, a na zach. brzegu nowocześnie wyposażony ośrodek rehabilitacyjny dla inwalidów.

Pln.-wsch. część Wągrowca to rozległe osiedle nowych bloków mieszkalnych i domów jednorodzinnych. W latach 1982-90 powstał tu **kościół** św. Wojciecha (arch. Józef Hermanowicz).

W lesie na pln.zach. od miasta w pewnym zagłębieniu mieszkały 3 czarownice. Zwodziły one ludzi, straszyły konie, czarowały bydło, sprowadzały deszcze. Miarka się przebrała, gdy kiedyś grad zniszczył plony na okolicznych polach. Wracające do domu, zadowolone z siebie czarownice zabił jednym uderzeniem piorun. Pochowano je podobno pod znajdującym się tam wzgórzem.

Dzielnica **Durowo** (przy szosie do Chodzieży) to dawna oddzielna wieś, w 1211 r. zastawiona cystersom z Łekna. W niskim dworku Keglów z 2 poł. XIX w., o nieregularnej bryle, mieści się Nadleśnictwo. Przy budynku lipy o obw. 420 i 500 cm. Z płd. krańca Durowa odchodzi na wsch. droga do położonego na brzegu lasu grobowca Keglów. Była to rodzina pochodzenia szwedzkiego, przybyła do Polski w 1620 r. i później znana z patriotyzmu. Na grobowcu, ozdobionym dwuwierszem autorstwa Adama Asnyka, umieszczono tablice upamiętniające pochowanych tu członków rodziny, m.in. zmarłych w okresie okupacji hitlerowskiej i poległych w powstaniu warszawskim.

W lasku przy szosie do Gniezna, 2 km od miasta, znajduje się **grobowiec** rotmistrza Franciszka Łakińskiego, w formie 10-metrowej piramidy kamiennej. Na sąsiednim pagórku stoi neobarokowa kolumna, pod którą wg tradycji pochowano konia rotmistrza.

Franciszek Jerzy Łakiński (1768-1845) pochodził ze Szczerbina koło Łobżenicy. W okresie napoleońskim walczył w wojsku polskim. Od 1830 r. mieszkał w Wągrowcu. W testamencie hojnie uposażył służbę, dał fundusze na szpital, dom sierot i obuwie dla biednych dzieci, co roku zaś 6 par biorących ślub w dniu jego imienin

otrzymywało procent od 6000 talarów. W testamencie zawarty był również projekt i zapis pieniężny na grobowiec oraz dom dozorczy obok niego. Po postawieniu pomnika całe wzgórze obsadzono lasem. Łakiński miał powiedzieć, że kiedy sosny przerosną pomnik, wróci wolność dla Polski (co się sprawdziło po I wojnie światowej).

Wycieczki: szlaki 3 i 4.

■ Stacja PKP na linii Poznań–Bydgoszcz, ul. Dworcowa, tel. (67) 62 21 01 (z Poznania można wykupić bilety wycieczkowe). Dworzec autobusowy PKS, ul. Kolejowa 16a, tel. 62 04 03. Miejska komunikacja autobusowa. Hotel i kemping, ul. Kościuszki 59, tel. 62 24 81. Motel „Jamaica” w Kaliskach (nr 8), przy szosie do Nakła, tel. 62 00 05. Restauracje: „Kameralna”, ul. Kościuszki 9, tel. 62 02 02; „Marko”, ul. Skocka 35, tel. 62 09 57; „Nowa”, ul. Poczтовая 13, tel. 62 11 62. Bary: „Fiacik”, ul. Kościuszki 55a; „Justynka”, ul. Szeroka 21; „Mini”, ul. Bydgoska 12; „Smak”, ul. Jeżyka 17. Dom kultury (tel. 62 05 63) i kino (tel. 62 05 45), ul. Kościuszki 55. Muzeum Regionalne, ul. Opacka 15, tel. 62 03 21. Urząd Miejski i Urząd Rejonowy, ul. Kościuszki 15, tel. 62 15 22. Urząd Gminy, ul. Kolejowa 52, tel. 62 13 61. Poczty (nr kodu 62–100): ul. Główna Osiedla 2, tel. 62 15 40; ul. Libelta 20, tel. 62 01 02; ul. Poczтовая 12, tel. 62 03 03. Policja, ul. Kolejowa 24, tel. 62 14 45. Szpital, ul. Kościuszki 74, tel. 62 23 01. Pogotowie ratunkowe, ul. Kościuszki 53, tel. 62 06 94. Apteki: ul. Kolejowa 9, tel. 62 11 57; ul. Kościuszki 70, tel. 62 05 17; ul. Mickiewicza 33, tel. 62 03 83; Rynek 3, tel. 62 00 40. Stacje benzynowe: ul. Gnieźnieńska 51; ul. Janowiecka; ul. Kcyńska, tel. 62 00 99; ul. Skocka 22, tel. 62 14 21. Stacje obsługi samochodów: ul. Kościuszki 55a, tel. 62 18 06; ul. Rgielska 1, tel. 981; ul. Skocka 22, tel. 62 14 21.

WĄSOSZ – Wieś w gminie Szubin, 7 km na płd. od miasta, ukryta w rynn timer na zach. brzegu Jez. Wąsoskiego (Białego; 58 ha, głęb. 25,3 m). W dokumencie z 1324 r. wymieniony jest Sędziwój Pałuka *de Wanssose*.

Na domu nr 11 **tablica** ku czci Wincentego Smarula, zamordowanego przez hitlerowców 11 XI 1940 r. Inne miejsce straceń znajduje się 3 km na płd.zach. od Wąsosza, w lesie niedaleko zakrętu szosy nr 5 (20 IX 1939 r. rozstrzelano tam 5 Polaków).

Na płn. brzegu jeziora, w rejonie dawnej osady Babia Gać i przesmyku oddzielającego następne w rynn timer jez. Skrzynka (20 ha, głęb. 15,1 m), znajduje się od 1975 r. **ośrodek wypoczynkowy** z domkami kempingowymi, polem namiotowym, kąpieliskiem, wypożyczalnią sprzętu wodnego i zapleczem gastronomicznym.

Jez. Wąsoskie połączone jest Ostatkowską Strugą z leżącym nieco dalej na płd.zach. Jez. Żędowskim (67 ha, głęb. 29,5 m). Znajduje się nad nim wieś **Żędowo** (wymienione w 1136 r. jako arcybiskupie *Sodovo*). Na jeziorze widoczny jest nieduży półwysep, a na nim niewysokie wzniesienie o średnicy

ok. 30 m – zapewne pozostałość po grodzisku stożkowym, wzmiankowanym w dokumencie z 1548 r.

■ Przystanki PKS (we wsi i przy szosie nr 5) z połączeniami m.in. do Bydgoszczy i Żnina. W lecie sezonowe linie PKS z Nakłą, Szubina i Żnina do ośrodka wypoczynkowego. Ośrodek wypoczynkowy nad jeziorem, tel. (52) 84 50 24. Bar „Uniwersalny”, tel. 84 22 44. Stacja benzynowa (przy szosie nr 5), tel. 84 22 43.

WENECJA – Rozległa wieś w gminie Żnin, 6 km na płd. od miasta. Pierwsza wzmianka z 1390 r. Nazwa przypuszczalnie od położenia wśród jezior, przypominającego włoską Wenecję. Potocznie dzieli się na Wenecję Dolną – na przesmyku między jeziorami Weneckim, Biskupińskim i Skrzyńka, oraz Górną – na wysoczyźnie.

Najcenniejszym zabytkiem Wenecji są ruiny ceglano-ka kamiennego **zamku**, powstałego zapewne po poł. XIV w. i później rozbudowanego. Początkowo był siedzibą rycerską, obok której rozwijała się osada, w XIV i XV w. nazywana miastem. W 1420 r. Wenecja przeszła na arcybiskupów gnieźnieńskich. W 1479 r. arcybiskup Jakub z Sienna nakazał rozbiórkę zamku w celu uzyskania budulca na rezydencję w Żniniu i od tego czasu pozostaje on w ruinie. W latach 1967 - 84 przeprowadzono badania oraz dokonano odsłonięcia i konserwacji zamku.

Z zamkiem związana była postać kasztelana nakielskiego i sędziego kaliskiego Mikołaja Nałęcza (? - 1400), pochodzącego z Chomiąży, właściciela znacznego majątku. Przydomek „Krwawiec” lub „Krwawy Diabeł”, zdobyty w latach 1383 - 86 w czasie wojny domowej rodów wielkopolskich, bezzasadnie połączono później z rzekomą surowością wyroków sędziego lub nawet z paktowaniem z diabłami (o *diabie weneckim* pisał m.in. Adam Mickiewicz w I księdze *Pana Tadeusza*).

O północy z zamku dochodziło okropne wycie, brzęk łańcuchów i złotych monet – to „diabeł wenecki” pokutował za grzechy. W czasie jednej z ucht uderzył piorun i wszyscy biesiadnicy zginęli pod gruzami. Okres pokuty trwał aż do czasu, gdy wśród ruin schroniła się pewna dziewczica. Innym razem jeden z chłopców pasących w pobliżu kozy wrzucił przypadkiem czapkę w otwór w murze. Jakaś nieznana siła wyrzuciła mu z powrotem tę czapkę pełną złotych monet. Inni przez dłuższy czas próbowali bezskutecznie powtórzyć ten wyczyn i musieli chodzić z gołymi głowami. Jeszcze dziś w sąsiedztwie zamku odczuwa się dziwny niepokój, zwłaszcza nocą, a śmiałkowie zapuszczający się do podziemi mieli z przestachem wracać na powierzchnię i przysięgać, że już nigdy nie zejść na dół.

U stóp zamku znajduje się stacja kolei wąskotorowej. Urządzono na niej **muzeum**, z ekspozycją sprzętów i urządzeń kolejowych oraz skansenem starego taboru.

Kolej wąskotorową w Żninie wybudowano w latach 1893-94 z inicjatywy samorządu powiatowego. Przyjęto dla niej rozstaw szyn 600 mm – największy ze stosowanych w Polsce. W okresie największego rozwoju długość wszystkich odgałęzień kolejki wynosiła 79 km. Ekspansja komunikacji samochodowej przyczyniła się do spadku przewozów, a w 1962 r. zlikwidowano nawet ruch osobowy. Transport towarów w niewielkim zakresie prowadzony jest jeszcze na odcinkach Żnin–Szelejewo i Biskupin–Rzym. Kolejka jest atrakcją turystyczną. Dzięki staraniom miłośników „wąskich torów” w 1972 r. otwarto muzeum w Wenecji, a 4 lata później uruchomiono pociągi wycieczkowe na trasie Żnin–Gąsawa. Niekiedy ciągnie je parowóz typu Px 38-805, ostatni w Polsce na tę szerokość toru.

Kościół Narodzenia NMP w Wenecji ufundował przed 1392 r. Mikołaj Nałęcz. Obecna neogotycka budowla z wysoką wieżą pochodzi z lat 1869-72. Wewnątrz klasycystyczny ołtarz gł. z pocz. XIX w. i 2 rokokowe ołtarze boczne z 2 poł. XVIII w. Polichromia Henryka Jachurskiego i w prezbiterium witraże Zygryda Wieczorka z 1921 r. Na zewnątrz tablica ks. Jana Wawrzynowicza (1882-1941), zamordowanego w obozie w Sachsenhausen, oraz parafian rozstrzelanych w 1939 r. w lesie koło Balczewa. Na przyległym cmentarzu stare grobowce oraz m.in. groby powstańca wkp. Józefa Kwiatkowskiego (poległego 12 I 1919 r.) i odkrywcy Biskupina Walentego Szwajcera (1907-94). Od strony drogi okazała plebania z XIX/XX w.

W części wsi nad jez. Skrzynka (28 ha, głęb. 19,5 m) późnoklasycystyczny **dwór** (dom nr 2) z 2 poł. XIX w., kryty blachą.

Położona 1,5 km na płn. Wenecja Górna powstała na miejscu folwarku *Mościszewo*, istniejącego od XV w. do ok. 1620 r. Roztacza się stąd daleki widok na płd., na tereny niżej leżące (najładniejszy spod bazy SKR): w dole nieduże Jez. Dominikańskie (1 ha), kościół wśród drzew dających złudzenie wyspy na jeziorze, Łosia Góra z ośrodkiem wypoczynkowym (patrz szlak 7) wygląda jak mniejsza wyspa, a na horyzoncie czernią się lasy Nadleśnictwa Gołębki. Przy szosie Żnin–Gąsawa **kuźnia** z 1908 r. z kamiennym podcieniem.

Wycieczki: szlak 7.

■ Stacja kolei wąskotorowej na linii Żnin–Gąsawa (pociągi kursują od kwietnia do września). Przystanki PKS (przy szosie, na wsch. od wsi) z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Gniezna, Mogilna i Poznania. Muzeum Kolei Wąskotorowej (czynne w sezonie letnim), tel. (534) 251 50.

ZALESIE – Wieś w gminie Szubin, 10 km na zach. od miasta, przy szosie do Kcyni.

Jest znana od 1398 r. W XVIII w. należała do szubińskich dóbr rodziny Mycielskich.

Eklektyczny **dwór** z 2 poł. XIX w., z obszerną dobudówką z boku, niesymetrycznie umieszczonym wejściem oraz dekoracją z wazonów i lwich głów w zwieńczeniu ścian. Otacza go **park krajobrazowy** (6,6 ha) o urozmaiconym zadrzewieniu, m.in. z wiązem o obw. 420 cm. Przed dworem ozdobna fontanna kamienna, a także lipa o obw. 290 cm oraz klony 400 i 300 cm. Przy wsch. ścianie dworu cis o obw. 170 cm.

We wsi zespół obiektów budownictwa rolniczego, pozostały po istniejącym tu Przedsiębiorstwie PGR: mieszalnia pasz, płatkarnia, gorzelnia, suszarnia zielonek, silos zbożowy, a także domy dla pracowników, m.in. stojące w szeregu 4 **czworaki**, kryte dachami naczółkowymi.

■ Przystanek PKS Szaradowo Zalesie na linii Wągrowiec–Bydgoszcz. Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy, Chodzieży, Kcyni i Szubina. Bar „Uniwersalny”. Poczta (nr kodu 89-206), tel. (52) 84 75 76.

ZŁOTNIKI – Wieś w gminie Rogowo, 11 km na płd. od Żnina, przy szosie Rogowo–Gąsawa. Pierwsza wzmianka z 1399 r.

Piętrowy **pałac** neoklasycy z ok. 1880 r., z wejściem krytym gankiem z daszkiem na żeliwnych wspornikach. Z tyłu **park** (1,94 ha), ze stawem oraz dębem o obw. 340 cm i lipą 350 cm. W sąsiedztwie gospodarstwo rolne z mieszalnią pasz i nowe bloki mieszkalne.

W zadrzewieniu przy drodze po zach. stronie wsi **pomnik** Stanisława Wesołowskiego, śmiertelnie postrzelonego 9 IX 1939 r. podczas wkraczania wojsk hitlerowskich.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Bydgoszczy, Gniezna, Mogilna i Żnina. Ośrodek zdrowia, tel. (534) 251 22.

ZRAZIM – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 4 km od ptn.wsch. od miasta, przy szosie do Żnina, na wysokim prawym brzegu doliny Wełny.

Pierwotnie nadrzeczna osada młyńska, wzmiankowana wraz z sąsiednią wsią Wełna w 1239 r. W 1252 w. wymieniona jako czoło opola, 5 lat później książę Bolesław Pobożny nadał ją Jankowi Wojciechowi z rodu Zarembów. W późniejszych wiekach opustoszała, w XIX w. zasiedlona ponownie.

Po osadnikach pochodzenia niemieckiego pozostała rozproszona zabudowa oraz okazała **szkoła** i neogotycki

kościół ewangelicki (nie użytkowany) z końca XIX w., z widoczną z dala wieżą.

Wycieczki: szlaki 16 i 17.

■ Przystanek PKS z połączeniami do Rogowa, Wągrowca i Żnina.

ŻELICE – Wieś w gminie Wągrowiec, nad Rudką, 9 km na pñ.zach. od Wągrowca.

W pierwszej wzmiance z 1278 r. wymieniony jest *Ottone de Zilicz*. W 1282 r. wieś osadzono na niemieckim prawie wiejskim.

Najstarsza część wsi to zabudowania zgrupowane wokół trójkątnego, wydłużonego placu. Na wsch. od niego neobarokowy **pałac** Niezychowskich z 1884 r., otoczony zaniedbanym **parkiem krajobrazowym** (12,52 ha) z 2 poł. XIX w., ze stawem i pomnikowymi drzewami, m.in. jesionami o obw. do 540 cm, lipami szerokolistnymi do 410 cm i lipą krymską 490 cm. Przez park przepływa rzeczka Rudka. Obok **folwark** ze spichrzem z 1884 r. i gorzelnią z 1906 r.

■ Przystanek PKS na linii Wągrowiec–Nowe Brzeźno–Budzyń. Poczta (nr kodu 62-113), tel. (67) 61 65 90. Ośrodek zdrowia, tel. 61 65 27.

ŻERNIKI – Wieś w gminie Janowiec Wlkp., 5 km na pñ.wsch. od miasta, na wysokim prawym brzegu doliny Wełny, przy szosie do Żnina.

Pierwotnie osada służebna książęcych *żerników* lub *żyrdników* (hodowców bydła). Pierwsza wzmianka z 1136 r. (*Syrdnici*), gdy częściowo była własnością rycerską, a w części należała do arcybiskupów gnieźnieńskich. W 1298 r. wymieniona jako miasto prywatne Dryjów, którzy przyjęli nazwisko Żernickich i w XIII lub XIV w. ufundowali tu kościół. W XV-XVIII w. własność Padniewskich, a w końcu XVIII w. – Roszkowskich. Z powodu oddalenia od szlaków komunikacyjnych i słabego rozwoju w 1849 r. utrata praw miejskich. W końcu XIX w. tutejszy majątek rozparcelowała pruska Komisja Kolonizacyjna.

Pamiętką miejskiej przeszłości jest kwadratowy rynek, dziś o luźnej zabudowie głównie z XIX/XX w. Pośrodku **pomnik** (1969) ku czci 5 ofiar faszyzmu z okolicy.

Na pñd. od rynku gotycki **kościół** Narodzenia NMP z ok. 1467 r., z barokowym szczytem z 2 poł. XVII w. Wewnątrz ołtarz i ambona, późnomanierystyczne sprzed poł. XVII w., 2 ołtarze boczne z 1 poł. XIX w. i drewniana chrzcielnica późnogotycka z XV/XVI w. Wśród płyt nagrobnych na zewnątrz kościoła kamienne epitafium gen. Jana Świącickiego (zm. 1813) na ścianie zakrystii. Przy świątyni drewniana dzwonnica z XIX w. i jesiony o obw. do 350 cm.

Na **cmentarzu** (przy drodze do Juncewa) m.in. grobowiec z końca XIX w. i grób nieznanego żołnierza radzieckiego, poległego 21 I 1945 r. Przy drodze do Tonowa **pomniczek** (1966) Ignacego Burka, zamordowanego przez hitlerowców.

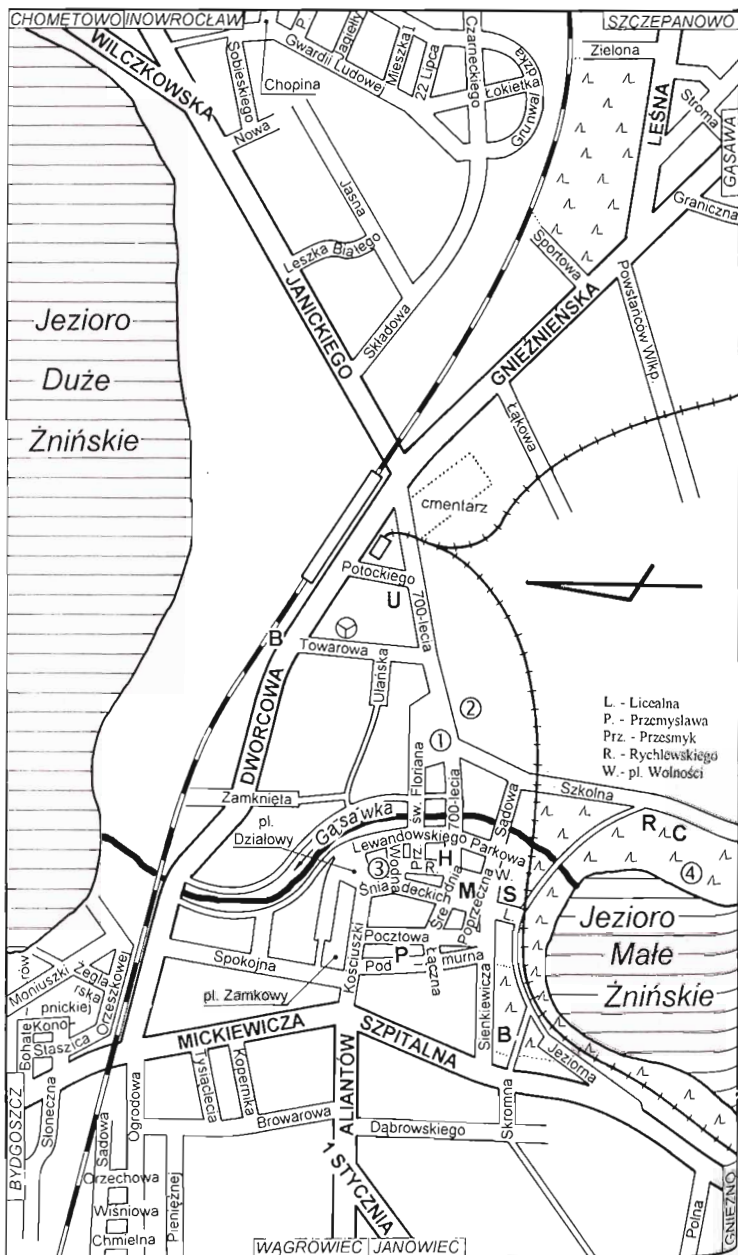
■ Przystanek PKS na rynku z połączeniami m.in. do Bydgoszczy, Rogowa i Żnina. Poczta (nr kodu 88-432), tel. (534) 226 90. Stacja benzynowa (przy szosie do Żnina), tel. 261 92.

ŻNIN – Miasto (14 400 mieszk.) w rymie jezior żnińskich, nad jeziorami Dużym i Małym Żnińskim oraz łączącą je Gąsawką. Fabryki maszyn dla przemysłu spożywczego „Spo-masz” i obrabiarek do drewna „Żefam”, cukrownia, mleczarnia, browar, wytwórnia „Pepsi”, zakład odzieżowy. Węzeł drogowy, ośrodek wypoczynkowy, centrum turystyki. W herbie na niebieskim tle brama miejska z 2 basztami po bokach.

Nazwa od staropolskiego *źnieja* (żniwiarz). Według tradycji rezydował tu Sobiebor, brat św. Wojciecha. Pierwsza wzmianka z 1118 r. (*Zneyna*). Była to ważna osada targowa i gród kasztelański, a także ośrodek dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich (zapewne od 1 poł. XII w., z nadania arcybiskupa Jakuba ze Żnina, z rodu Pałuków). Lokacja miasta prawdopodobnie krótko po 1262 r., a po zniszczeniu w 1331 r. przez najazd krzyżacki ponowne nadanie praw miejskich w 1350 r. W 2 poł. XIV w. wzniesiono obwarowania (rozebrane przed 1820 r.). Od 1 poł. XV w. powolna utrata znaczenia. Ożywienie w 2 poł. XIX w., związane z powstaniem zakładów przemysłowych. W latach 1887-1975 miasto powiatowe. W powstaniu wkłp. zdobywane dwukrotnie przez Polaków 1 i 11 I 1919 r.

Ze Żnina pochodził Erazm Gliczner (1535-1603), przywódca luteran wielkopolskich, pierwszy polski teoretyk pedagogiki. Synami żnińskiego piwowara byli bracia Śniadeccy: Jan (1756-1830), matematyk i astronom, rektor uniwersytetu w Wilnie, oraz Jędrzej (1768-1838), chemik, biolog i lekarz, twórca polskiej terminologii chemicznej. Szeroką działalność prowadził Leon Ksycki (Krzycki, 1875-1937), który w okresie międzywojennym wydawał w Żninie kilka popularnych pism ogólnopolskich.

Po grodzie wczesnohistorycznym na pld. brzegu Jez. Dużego Żnińskiego nie pozostały praktycznie żadne ślady. Czytelny jest układ owalnego miasta lokacyjnego na lewym brzegu Gąsawki, z czworobocznym rynkiem (pl. Wolności) w części pld. i dawnym Małym Rynkiem na poszerzeniu ul. Śniadeckich. Na terenie między ulicami Spółdzielczą i Spokojną znajdował się w XIII-XVI w. dwór arcybiskupi. Na wsch. od dawnego miasta leżała osada targowa *Ostrów*, w której zapewne w XI/XII w. powstał kamienny kościół i którą w 1443 r. formalnie przyłączono do Żnina.

Pośrodku rynku gotycka **wieża**, pozostałość po ratuszu budowanym od 1447 do ok. 1500 r. – u dołu kwadratowa, wyżej przechodząca w ośmiobok. W 1962 r. otwarto w niej muzeum PTTK, od 1978 r. Muzeum Ziemi Pałuckiej z ekspozycją etnograficzną. W sąsiedztwie pomnik Jędrzeja Śniadeckiego (ok. 1960, rzeźb. Alfons Karny), a także tablice pamiątkowe: 700-lecia Żnina na dawnym ratuszu przy pl. Wolności 1 oraz braci Śniadeckich na liceum przy ul. Sienkiewicza i na miejscu ich domu rodzinnego przy ul. Śniadeckich 4. Na miejscu dawnego klasztoru dominikanów (przy ul. Śniadeckich) neogotycki **kościół poewangelicki** NMP Królowej Polski z 1909 r.

Gotycki **kościół farny** św. Floriana przy ul. 700-lecia zbud. zapewne na pocz. XV w., z wykorzystaniem kostek kamiennych z poprzedniego kościoła romańskiego. Obecna barokowa forma pochodzi z przebudowy w latach 1792-95, a wysoką wieżę dostawiono w latach 1910-24. Wewnątrz gotycka grupa pasyjna z 1 poł. XVI w. na belce tęczowej oraz barokowo-późnoklasycystyczne ołtarze z 1795 r. W lewym ołtarzu bocznym rzeźby z pocz. XVI i poł. XVII w. oraz obraz *Matka Boska Pocieszenia* z 1 poł. XVII w. W łuku tęczowym po prawej marmurowa płyta ku czci braci Śniadeckich z datą 1863 (fundowana przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk z Poznania, odsłonięta przez Karola Libelta w 1866 r. w kościele, gdyż władze pruskie sprzeciwiały się umieszczeniu jej w miejscu publicznym).

Obok kościoła brązowe popiersie Jana Śniadeckiego (1968, proj. Józef Kopczyński). Po przeciwnej stronie ulicy tzw. **sufragania** – dworek klasycystyczny z końca XVIII w., z sięgającym połowy naczółkowego dachu portykiem o podwójnych kolumnach. W tympanonie portyku herb fundatora dworku, biskupa Stefana Łubieńskiego.

Przy ul. Kościuszki **pomnik** Walki i Męczeństwa (1969, proj. Józef Kopczyński), poświęcony powstańcom wlkp. i ofiarom II wojny światowej. Powstańców uczczono też **tablicami** przy

Plan centrum Żnina

1 – Kościół farny, 2 – sufragania, 3 – kościół poewangelicki, 4 – kąpielisko;
B – stacja benzynowa, C – dom wycieczkowy i kemping, H – hotel, M – muzeum,
P – poczta, R – restauracja, S – schronisko młodzieżowe, U – Urząd Miasta
i Gminy

ulicach Lewandowskiego i Rychlewskiego oraz pomnikiem na terenie szpitala. Na **cmentarzu** przy ul. Gnieźnieńskiej zbiorowe groby 16 poległych powstańców wlkp. i 18 żołnierzy radzieckich. Przy skrzyżowaniu obok cmentarza **figura** Matki Boskiej, ustawiona w 100-lecie powstania Wiosny Ludów. Przy ul. 700-lecia **głaz-pomnik** (1993) 13 ofiar Katynia, przy ul. Janickiego **głaz** (1991) ku czci 8 ofiar II wojny światowej. Przy ul. Dworcowej znajdują się dworce kolei normalno- i wąskotorowej; z tego drugiego odjeżdżają pociągi wycieczkowe do Biskupina i Gąsawy (patrz s. 92).

Po zach. stronie miasta, przy szosie do Janowca Wlkp., drewniany **wiatrak** paltrak z pocz. XX w.

Tereny rekreacyjne znajdują się nad Jez. Małym Żnińskim (dawniej Czaplim). Jest tu kąpielisko, dom wycieczkowy i kemping PTTK oraz przystanie żeglarskie. Na jeziorze odbywają się imprezy motorowodne. Przed 700-leciem miasta (obchodzonym w 1963 r.) nad brzegiem urządzono park, a w nim amfiteatr. Z Marcinkowa Dolnego przeniesiono wówczas pomnik Fryderyka Chopina (dłuta Jakuba Juszczaka). W byłym ośrodku LOK mieści się obecnie Ośrodek Edukacji Teatralnej.

Po płn. stronie miasta rozciąga się **Jez. Duże Żnińskie** – największy akwen Pałuk, przez który przepływa Gąsawka. Owального kształtu, nieco wydłużone z płn.zach. na pld.wsch., o brzegach otwartych i dość wysokich. Dawniej było *nadzwyczaj rybne*, obecnie woda jest nieco zanieczyszczona ściekami ze Żnina. Niebezpieczne z uwagi na szybko tworzące się fale, nie jest wykorzystywane do celów rekreacyjnych.

Syn założyciela Żnina był całkowicie pod wpływem żony Niemki. Popierał Brandenburczyków, gnębił poddanych, a sam trawił czas na hulankach. Nie pomagały błagania; władca dla postrachu kazał nawet stracić jednego z proszących. Z też córki owego nieszczęśnika wezbrały Gąsawka i przyległe jezioro, które pochłonęło złego władcę, jego dwór i cudzoziemców. We wsch. części jeziora podobno do dziś rwą się sieci rybackie o zatopioną wieżę; tu też giną ci, którzy lekceważą niebezpieczeństwa wody. W spokojne letnie wieczory dochodzi z głębiny głos dzwonów.

Przy szosie do Inowrocławia, na krawędzi rynny jezior żnińskich, leży przedmieście **Góra**. Dawniej była to oddzielna wieś, wzmiankowana w 1136 r. i nazywana *Górą Arcybiskupią* z racji przynależności do klucza żnińskiego. W najwyższym miejscu stoi wczesnogotycki kościół św. Marcina z XIV w., o cechach stylowych częściowo zatartych wskutek przebu-

dów, w którym w latach 1904-06 wykonano nowe prezbiterium, stropy i zwieńczenie wieży. Wyposażenie wnętrza w dużej części z XVII i XVIII w. Na ścianie wieży tablice ku czci 13 parafian zamordowanych w czasie II wojny światowej (w tym 5 powstańców wlkp.) oraz 2 mieszkańców Dobrylewa poległych w powstaniu warszawskim. Na teren przykościelny prowadzi neogotycka brama z 2 poł. XIX w. Na tutejszym cmentarzu (na pld. od zabudowań) mogiła 100 Żydów zamęczonych w latach 1942-43 w obozie w Murczynie oraz grób Leona Lichocińskiego (1906-92), długoletniego pracownika kolei wąskotorowej i popularnego przewodnika po muzeum w Wenecji.

Wycieczki: szlak 7.

■ Dworzec PKP (końcowy na linii z Inowrocławia), ul. Dworcowa 10, tel. (534) 204 15. Stacja kolei wąskotorowej, ul. Potockiego 4, tel. 204 92. Dworzec autobusowy PKS, ul. Towarowa, tel. 208 39. Hotele: „Basztowy”, ul. 700-lecia 1, tel. 200 06; „Hewa”, ul. Fabryczna 1, tel. 225 31; „Martina”, ul. Mickiewicza 37, tel. 203 69. Dom wycieczkowy i kemping PTTK, ul. Szkolna 16, tel. 201 13. Sezonowe schronisko młodzieżowe, ul. Sienkiewicza 1, tel. 204 10. Restauracje: „Basztowa”, ul. 700-lecia 1, tel. 200 06; „Martina”, ul. Mickiewicza 37, tel. 203 69; „Piastowska”, ul. Mickiewicza 64, tel. 206 30; „Pod Czapłą”, ul. Szkolna 14, tel. 206 57. Bary: „Aleksandra”, pl. Wolności 3, tel. 200 83; „Uni”, ul. Średnia 3; dworzec PKP; ul. 700-lecia 2; ul. Towarowa 5. Muzeum Ziemi Pałuckiej: pl. Wolności 1, tel. 202 93. Galeria Ziemi Pałuckiej, ul. 700-lecia 4, tel. 205 34. Żniński Dom Kultury, ul. Pocztowa 15, tel. 205 17. Kino „Pałuczanie”, ul. 700-lecia 23. Urząd Miasta i Gminy, ul. 700-lecia 39, tel. 203 01. Urząd Rejonowy, ul. Potockiego 1, tel. 217 00. Poczty (nr kodu 88-400): ul. Pocztowa 19, tel. 204 23; ul. Tysiąclecia 3, tel. 211 77. Policja, pl. Wolności 4, tel. 203 27. Szpital, ul. Szpitalna 28, tel. 213 41. Przychodnia lekarska, ul. Szpitalna 48, tel. 206 75. Pogotowie ratunkowe, ul. Szpitalna 30, tel. 200 18. Apteki: ul. Janickiego 4, tel. 221 23; ul. 700-lecia 32, tel. 204 45; ul. Szpitalna 28, tel. 219 71; pl. Wolności 13, tel. 204 50; ul. Tysiąclecia 3, tel. 202 76. Stacje benzynowe: ul. Dworcowa, tel. 221 83; ul. Mickiewicza 37, tel. 203 69; ul. Sienkiewicza 3, tel. 204 29. Stacje obsługi samochodów: ul. Gnieźnieńska 8, tel. 206 20; ul. Janickiego 18.

ŻOŃ – Wieś w gminie Margonin, 14 km na pñn. od Wągrowca, między jeziorami Oporzyńskim (12 ha, głęb. 1,6 m), Zbyszewickim (36 ha, głęb. 7,2 m) i Żońskim (Pawłowskim; 42 ha, głęb. 7,7 m).

Dawniej ważna osada, w XII-XIV w. gród kasztelański. Pierwsza wzmianka z 1232 r. (*Zun*); 9 lat później wymieniono tutejszy kościół. Do pocz. XV w. Żoń miał prawa miejskie, ale potem spadł do roli niewielkiej wsi prywatnej.

Szachulcowy **kościół** św. Marcina z 1749 r., na pocz. XX w. uzupełniony o murowaną fasadę, restaurowany w latach 1959-62. Boczne kaplice tworzą rodzaj transeptu.

Wyposażenie wnętrza barokowe z XVII - XVIII w. Przy kościele podwójna lipa o obw. pni 330 i 340 cm oraz jesiony do 420 cm. Na płd. od kościoła plebania z końca XIX w., a na skrzyżowaniu obok 2 obeliski z nowszymi figurami, pozostałe po zniszczonym przez hitlerowców pomniku powstańców wlkp.

■ Najbliższy przystanek PKS w Oporzynie, przy szosie Chodzież – Wągrowiec (1 km na wsch.).

ŻURAWIA – Wieś w gminie Kcynia, 2 km na płd. od miasta. W pierwszej wzmiance z 1259 r. występuje *Iacobus de Sorave*.

Znajduje się tu **park** (5,1 ha) ze starymi drzewami (m.in. jesionami o obw. do 420 cm), a w nim opuszczony **dwór** z bocznymi ryzalitami szczytowymi i gankiem o cebulastym dachu. Zachowały się 2 wysokie pylony bramy parkowej, a w obrębie dawnego folwarku klasycystyczny spichrz, kryty dachem naczółkowym. Na rozwidleniu dróg stara figura św. Wawrzyńca, zapewne z XIX w.

■ Najbliższe połączenia komunikacyjne w Kcyni (2 km).

ZNAKOWANE SZLAKI PIESZE

W tej części przewodnika zamieszczono opisy wszystkich istniejących na tym terenie tras znakowanych. Początek i koniec każdej wycieczki wyznaczono na stacji kolejowej lub przystanku PKS. Niektóre wycieczki można połączyć w dłuższe trasy. W toku opisu podano niezbędne informacje oraz odległości poszczególnych punktów od początku wycieczki. Opisy miejscowości zamieszczone są w poprzednim rozdziale, a odsyła do nich półgruby druk nazwy (np. **Damaśławek**).

Przy odbywaniu wycieczek należy mieć na uwadze fakt ograniczonej konserwacji oznakowania w ostatnich latach, a także to, że ze względu na rolnicze wykorzystanie terenu i mniejszą ilość lasów atrakcyjność niektórych szlaków

Schemat szlaków znakowanych

pieszych jest ograniczona w porównaniu z trasami w innych regionach. Szlaki Pałuk nadają się natomiast znakomicie na wycieczki rowerowe.

1. Margonin – Próchnowo – Laskownica, znaki czerwone, 17,4 km

Jest to fragment szlaku, rozpoczynającego się w Płotkach koło Piły i kończącego po 165 km w Czerwonaku koło Poznania. Opisany odcinek przebiega przez zach. część Pałuk – początkowo wzdłuż ładnego jeziora, potem w pobliżu wielkiego głazu, a w końcu przez teren pofalowany i nieco zalesiony. Dla kolarzy szlak do km 3,4 niedostępny, na dalszym odcinku dość łatwy.

Z przystanku PKS w **Margoninie (0,0 km)** idziemy w stronę kościoła, przy nim zbaczamy w ul. Szpitalną, a następnie skręcamy w prawo i w lewo w ul. Okopową. Dom nr 7 na narożniku ul. Kuźniowej to warsztat z pocz. XX w. Zaraz za nim kierujemy się w prawo w szeroką ul. Nowe Miasto, która być może jest pamiątką po drugiej lokacji Margonina z 1696 r. Ścieżką, odchodzącą przy końcu tej ulicy w prawo, można dojść po 200 m do grodziska (patrz s. 53). Szlak natomiast skręca w lewo i opuszcza zabudowania. Idziemy otwartym terenem w pobliżu zatoki Jez. Margonińskiego (na drugim brzegu widać ośrodek wczasowy).

Gdy droga biegnąca skrajem pól skończy się **(1,5 km)**, przechodzimy w prawo bliżej brzegu jeziora, a następnie uciążliwie wzdłuż granicy upraw i zarośli nadwodnych. W końcu docieramy do lasu **(2,7 km)**, gdzie nikła ścieżka pokonuje nierówności zbocza, zarośla i poprzewracane pnie drzew.

Po 100 m w gęszczu po lewej u góry znajdują się nikłe pozostałości grodziska stożkowatego. W tym miejscu istniał gród wczesnohistoryczny, wznoszący się na 12 m ponad taflę wody. Od strony lądu obronę wzmacniał podkowiasty wał o dł. 160 m, otoczony z zewnątrz rowem o szer. 14 m.

Po 400 m od wejścia w las, za strzelistym dębem o obw. 310 cm opuszczamy ścieżkę w lewo, a po kilkudziesięciu metrach skręcamy w prawo. Przez brzozowy las spoglądamy po raz ostatni na jezioro i kierujemy się ukośnie w lewo. Mijamy dąb o obw. 340 cm, przecinamy drogę Margonin – Dziewoklucz **(3,6 km)** i idziemy prostym duktem przez różnowiekowe lasy. Po wyjściu na pola skręcamy wzdłuż skraju lasu w prawo, a po 300 m ostro w lewo drogą o nawierzchni smołowej, która nadbiega z przeciwka od strony wsi Sułaszewo **(4,9 km)**.

Wśród pól doprowadza ona do szosy Chodzież–Wągrowiec. Skracamy w prawo i po 200 m dochodzimy do skrzyżowania z drogą polną, odchodzącą przy zagajniku w lewo (**6,0 km**).

Drogą tą można po 400 m dojść do leżącego na polu glazu narzutowego „Zakłeta Karczma” o wys. 2,5 m i obw. 13,0 m, mającego nierówną, splekaną powierzchnię. U dołu wykuto na nim napis: *Na pamiątkę mojej matki Antoniny z Garczyńskich hr. Skórzewskiej Heliodor Hrabia Skórzewski roku ery chrze. 1827*. W tym miejscu miała się znajdować karczma, której goście prowadzili hulaszczę życie, za karę przeto zostali wraz z budynkiem zamienieni uderzeniem pioruna w kamień.

Szlak wiedzie dalej szosą w kierunku pld.-wsch. Po dłuższym czasie dochodzimy do **Próchnowa** i przystanku PKS (**8,6 km**). Za nim idziemy jeszcze krótko szosą, mijając położone po prawej jezioro. Nie dochodząc do przystanku PKS Bugaj, skręcamy ukośnie w lewo (**9,7 km**). Obok kilku gospodarstw przysiółka Bugaj wychodzimy na lekko sfalowane pola, a następnie wkraczamy w las. Mijamy zabudowania dawnej gajówki Rybowo (**11,8 km**), następnie oczko polodowcowe i 2 dalsze samotne gospodarstwa. W końcu wychodzimy znów na pola i docieramy do **Rybowa** (przystanek PKS **14,4 km**).

Przez wieś przechodzimy prosto asfaltową drogą, a za gospodarstwem nr 15 skręcamy w prawo na polną drogę, wiodącą pofalowanym, odkrytym terenem na pld.wsch. Przed nami rozciąga się rozległa płaszczyna, opadająca powoli ku rynnie Gołanieckiej Strugi. Dochodzimy w końcu do toru kolejowego i pierwszych zabudowań **Laskownicy** (**17,4 km**); stacja kolejowa widoczna jest po prawej stronie.

2. Laskownica–Danabórz–Kobylec, znaki czerwone, 13,9 km

Szlak wiedzie równolegle do rynny Gołanieckiej Strugi z jeziorami o wydłużonym kształcie, ale ze względu na brak dogodnych ścieżek drogami w pewnej odległości od ich brzegów. Lasy pojawiają się dopiero w końcowym odcinku trasy. Dla kolarzy szlak dość trudny (piaski).

Ze stacji PKP w **Laskownicy** (**0,0 km**) przechodzimy 300 m do przejazdu kolejowego, przy którym napotykamy znaki czerwone. Kierujemy się w prawo do głównego skrzyżowania Laskownicy Małej, tu w prawo i po chwili ukośnie w lewo, drogą wzdłuż linii telefonicznej. Po 700 m skręcamy w lewo na brukowaną drogę, która przechodzi przez dno

rynny do Laskownicy Wielkiej (po lewej widać Jez. Laskownic-
kie). Za mostkiem na Gołanieckiej Strudze kierujemy się
w prawo (**1,4 km**). Dalej idziemy nie asfaltem w lewo, lecz
prosto mało uczęszczaną drogą do innej drogi asfaltowej,
prowadzącej z Gołanicy do Brzeźna. I ona skręca w lewo (**2,8
km**), a my znów kierujemy się prosto.

Po prawej widać rynnę Jez. Grylewskiego (patrz s. 34).
Idziemy na płd.zach. drogą w pewnej odległości od jeziora,
obok gospodarstw należących do Laskownicy Wielkiej. Na
wyraźnym skrzyżowaniu skręcamy w prawo (**4,9 km**) i w po-
bliżu wysokiego brzegu jeziora, którego rynna zmienia tutaj
kierunek z południkowego na równoleżnikowy, dochodzimy
do **Danaborza (6,3 km)**.

Następnie od bramy folwarku idziemy drogą na płd. Po
pewnym czasie krzyżuje się ona z rowem; przed nim rośnie
dąb o obw. 350 cm. Dalej traktem z Brzeźna do Kopaszyna
wracamy w lewo do opuszczonej za Laskownicą głównej
drogi i skręcamy w prawo (**8,1 km**). Wkrótce docieramy do
wsi Bukowiec o rozproszonej zabudowie (*Bucove* figuruje
w spisie z 1153 r. wśród wsi płacących dziesięcinę klasztorowi
w Łeknie). Niedaleko niej w rynn timer leżą jeziora Bukowieckie
Wielkie (41 ha, głęb. 9,1 m) i Małe (11 ha, głęb. 6,1 m).

Przy pierwszych zabudowaniach skręcamy ukośnie w pra-
wo (**10,1 km**) i przechodzimy obok kilku zabudowań, przy
których rosną ładne drzewa, a następnie wędrujemy lasem
porastającym płd.-wsch. brzeg niewidocznego ze szlaku Jez.
Kobyleckiego. W pewnym miejscu (**12,1 km**) drogowskaz
i strzałka na drzewie kierują w prawo do miejsca straceń,
odległego o 400 m.

Na wzniesieniu nad Jez. Kobyleckim hitlerowcy w okresie od
października 1939 do czerwca 1944 r. rozstrzelali więźniów przywo-
żonych z więzienia w Wągrowcu. W lecie 1944 r. dla zatarcia śladów
zwłoki wykopano i spalono. W 1966 r. ustawiono w tym miejscu
skromny pomnik.

Po powrocie na szlak idziemy jeszcze 700 m w tym samym
kierunku, a następnie zbaczamy w prawo, omijając bagniska
na płd. krańcu Jez. Kobyleckiego. Wychodzimy na szosę
Wągrowiec–Chodzież (**13,2 km**), skręcamy w prawo i prze-
chodzimy przez mostek na Gołanieckiej Strudze (po prawej
widok na jezioro). Obok gościńca „Tarlisko” dochodzimy do
przejazdu kolejowego w **Kobylcu (13,9 km)**; przy nim
przystanek autobusowy, a stacja PKP po lewej.

3. Kobylec–Wągrowiec, znaki czerwone, 6,6 km

Szlak podmiejski, wiodący lasami po zach. stronie Jez. Durowskiego. Dla kolarzy łatwy z wyjątkiem ścieżki nadbrzeżnej (na tym odcinku zalecany przejazd równoległą drogą jezdnią).

Ze skrzyżowania obok przejazdu kolejowego w **Kobylcu (0,0 km)** wychodzimy na płd.zach. drogą asfaltową, biegnącą równolegle do toru. Wkrótce mija ona płn. kraniec Jez. Durowskiego i za nim skręca w prawo w kierunku Bartodziei. Szlak tu schodzi ukośnie w lewo (**1,2 km**) na drogę gruntową, prowadzącą nadal wzdłuż toru. Mijamy stojące z lewej samotne zabudowania i wędrujemy przez ładne bory mieszane. Droga przechodzi w prosty dukt, oddalający się powoli od linii kolejowej.

Dochodzimy do drogi wiodącej z półwyspu na jeziorze (niewidocznego ze szlaku). Drogą tą skręcamy ukośnie w prawo i w lewo (**3,3 km**), ale po 200 m kierujemy się w lewo na mniej uczęszczaną dróżkę. Dochodzimy do ścieżki nadjeziornej, a następnie schodzimy na sam brzeg (**4,1 km**). Mijamy ośrodek rehabilitacyjny oraz przystanie żeglarskie na skraju Wągrowca i docieramy do płd. krańca jeziora. Tu przy topoli o obw. 410 cm skręcamy w prawo, następnie przez przejazd kolejowy i w lewo ul. Rogozińską osiągamy skrzyżowanie z ul. Opacką za mostkiem na Gołanieckiej Strudze (**5,9 km**). Do dworców PKP i PKS w **Wągrowcu** należy pójść bez znaków 700 m prosto ul. Kolejową.

4. Wągrowiec–Pruśce–Rogoźno, znaki czerwone, 22,3 km

Trasa wiedzie tzw. Pradolina Wełny – lasami i wzdłuż jezior, mniej więcej równolegle do rzeki. Mimo sąsiedztwa dwóch miast okolica jest mało uczęszczana. Wycieczkę można podzielić na 2 części, wykorzystując przystanek PKS w Pruścach. Dla kolarzy szlak trudny, zwłaszcza na odcinkach nadjeziornych.

Od dworców PKP i PKS w **Wągrowcu** idziemy 700 m ul. Kolejową na zach. do skrzyżowania z ul. Opacką (**0,0 km**). Tu z przeciwka dochodzi szlak czerwony, za którego znakami skręcamy w lewo, przechodzimy przez most na Wełnie i mijamy muzeum. Następnie kierujemy się ul. Klasztorną w prawo i obok klasztoru pocysterskiego opuszczamy zabudowania miasta. Przekraczamy Nielbę (po prawej po 500 m uchodzi ona do Wełny) i docieramy do cmentarza przy ul. Skockiej. Przed nim skręcamy w prawo (**2,1 km**).

Schodzimy w dolinę Welny i na wysokości bazy drogowej zbaczamy w lewo na ścieżkę wiodącą przez zagajnik sosnowy. Teren jest tu zdewastowany przez wysypiska śmieci i dzikie piaskownie. Na rozwidleniu skręcamy nieco w lewo i przechodzimy przez podmokłą łąkę aż do lasu otoczonego parkanem. Idziemy jego skrajem 200 m w prawo, a następnie nikłą dróżką przez łąkę docieramy do płynącej w pobliżu Welny. Wzdłuż niej osiągamy płn. kraniec jeziora **(3,5 km)**.

Jez. Łęgowskie jest typowym akwenem rynnowym. Brzegi jego są przeważnie zadrzewione i z powodu dużego wypłycenia okolone szerokim pasem trzcin. W tym miejscu długa rynna polodowcowa, przebiegająca od Gołańczy po Skoki i Sławę Wilk., krzyżuje się z Pradolina Welny, ale nie została zniszczona w okresie tworzenia się Pradoliny, gdyż była zakonserwowana przez nie stopniały lód. Wzdłuż rynny nie płynie żaden znaczniejszy ciek, natomiast Welna, wpływająca do Jez. Łęgowskiego od płn., opuszcza je na zach. po przepłynięciu dwóch trzecich jego długości.

Dłuższy czas wędrujemy wzdłuż wsch. brzegu jeziora, przekakując przez strumyki spływające z pól. Po lewej pozostają zabudowania wsi Łęgowo, nadanej w 1319 r. przez Sędziwoja Zarembę cystersom z Łekna, którzy na gruntach tej wsi zbudowali Wągrowiec. Do pocz. XIX w. stał tu kościół. Dochodzimy do zaniedbanego parku (4,27 ha) otaczającego dwór z pocz. XX w. o niewielkiej wartości zabytkowej. Szlak zbacza tu w lewo **(4,8 km)** i pozostawia z prawej zadrzewiony półwysep, który zasłania znajdujący się na przeciwległym brzegu wypływ Welny z jeziora.

Za Łęgowem idziemy niezbyt wygodnie wzdłuż pasa drzew, rosnącego między jeziorem a terenem dawnej plantacji wikliny. Gdy parkan odchodzi w lewo, przedzieramy się wzdłuż niego do szosy Wągrowiec–Poznań **(5,9 km)**. Idziemy nią w prawo, ale po 400 m kierujemy się połą drogą w prawo, w pobliże zarastającego pld. krańca Jez. Łęgowskiego. Przekraczamy strumień płynący po dnie rynny i skręcamy w lewo. Wkrótce z lewej pojawia się tafla Jez. Czekanowskiego (10 ha). Za nim szlak krzyżuje się z drogą Czekanowo–Żelazka **(7,4 km)** i, nieco wygodniej, doprowadza do Jez. Wiatrowskiego (27 ha, głęb. 11,7 m).

Przez 800 m wędrujemy równolegle do brzegu jeziora, a za przepustem kierujemy się ukośnie w prawo w stronę zabudowań osady Nałęczyn. Przy nich skręcamy w prawo i wkrótce docieramy do betonowego mostu na Welnie **(9,8 km)**. Za rzeką mijamy dawne rozlewisko i wchodzimy w las, a następ-

nie skręcamy ostro w lewo. Ładną drogą, w końcowym odcinku nieco zarośniętą, osiągamy szosę Rogoźno–Wągrowiec (**11,0 km**). Za nią idziemy szeroką i wygodną drogą w tym samym kierunku.

Po dotarciu na wysokość leżących po prawej zabudowań Mikołajewa skręcamy w lewo (**11,9 km**) i w dalszym ciągu wędrujemy lasem, teraz na pld.zach. Po 600 m, na rozwidleniu przy dorodnym modrzewiu skręcamy nieco w lewo i po pewnym czasie wychodzimy z lasu na asfaltową drogę z Runowa. Skręcamy nią w lewo, po raz trzeci przekraczamy Wełnę i na skraju wsi **Pruście** dochodzimy znów do szosy. W prawo dochodzimy nią do przystanku PKS (**14,3 km**).

Dalej szlak wiedzie szosą na zach., a na jej zakręcie zbacza w prawo, w drogę wiodącą obok kilku zabudowań. Przechodzimy skrajem lasu w prawo, by po 500 m skręcić w lewo w bór mieszany z gęstą warstwą krzewów. Kręta droga na niektórych odcinkach jest tu trochę błotnista. Za lasem (**17,5 km**) wędrujemy obok kilku gospodarstw przysiółka Biniewo, a następnie – zbliżając się do płynącej po prawej Wełny – docieramy do wsi Cieśle. Była to osada służebna grodu rogozińskiego, znana od 1280 r., a później folwark i młyn w ramach dóbr królewskich w Rogoźnie. W obrębie folwarku stoi dom zarządcy z XIX/XX w.

Skręcamy w lewo (**19,3 km**), mijamy topolę o obw. 530 cm i asfaltową drogą wśród pól docieramy do cmentarza, który leży na skraju zabudowań **Rogoźna**. Kierujemy się tu w prawo (**21,0 km**), przekraczamy Małą Wełnę wypływającą po lewej z jez. Rogoźno i obok kościoła, a potem w prawo ul. Kilińskiego docieramy do pl. Powstańców Wlkp. Stąd w lewo ulicami Rynkową i Wielką Poznańską przechodzimy na pl. Marcinkowskiego (przystanek PKS **22,3 km**). Do odległego o 3 km dworca PKP można stąd dojechać autobusem.

Szlak czerwony wiedzie dalej przez Skoki i Zielonkę do Czerwonaka – opis patrz: P. Anders, *Trasy piesze Poznańskiego*, Poznań 1983.

5. Biskupin–Szelejewo, znaki żółte, 8,3 km

Szlak nosi imię księcia krakowskiego Leszka Białego, który w tych okolicach przypłacił życiem dążenia do scalenia ziem polskich pod jednym berłem. Trasa wiedzie bezleśnym, pofalowanym terenem typowym dla Pałuk. Interesujące obiekty zabytkowe. Dla kolarzy szlak łatwy.

Szlak rozpoczyna się przy bramie muzeum w **Biskupinie** (**0,0 km**). Idziemy na pln.zach. wzdłuż toru kolejki wąskotorowej, obserwując czy nie zbliża się pociąg. Po prawej

widać Jez. Biskupińskie i rekonstrukcję prahistorycznych zabudowań. Przy pierwszych zabudowaniach wsi Biskupin nadchodzi z przeciwka szlak czerwony **7**; razem z nim kierujemy się w lewo – obok folwarku i dworu. Dochodzimy do szosy przy przystanku PKS (**1,3 km**) i skręcamy w lewo.

Znaki czerwone wkrótce zbaczają w prawo, a szosa – w lewo, my zaś opuszczamy wieś drogą wiodącą prosto, na płd. Idziemy otwartym terenem, wśród pól; w lewo rozciąga się rozległy widok na rynną jezior żnińskich. Po pewnym czasie droga nieco opada i przekracza rów, za którym rozpoczynają się zadrzewienia. Docieramy do **Marcinkowa Górnego**. Na zakręcie asfaltowej drogi skręcamy nią w lewo pod górę, obok zabudowań dworskich i parku. Do szosy Gąsawa–Rogowo dochodzimy przy pomniku Leszka Białego i przystanku PKS (**4,5 km**).

Idziemy szosą w prawo, ale po 200 m opuszczamy ją drogą tłuczniową w lewo. Po pewnym czasie mijamy 3 samotne gospodarstwa, stojące na grzbiecie wzniesienia 109 m n.p.m., a następnie inne odosobnione zabudowania. Tu zbaczamy asfaltem ukośnie w lewo (**6,9 km**), a po 300 m – prostopadłe w prawo i docieramy do zwartej części wsi **Szelejewo**. Na wysokości dworu skręcamy asfaltem w lewo, a po dotarciu do szosy – w prawo. Znajduje się tu przystanek PKS (**8,3 km**), a także końcówka jednego z odgałęzień żnińskiej kolejki wąskotorowej.

6. Szelejewo–Gąsawka–Niestronno, znaki żółte, 12,9 km

Odcinek szlaku Leszka Białego, prowadzący atrakcyjnym terenem o urozmaiconym ukształtowaniu, przeważnie wśród lasów. Nietypowe dla Pałuk osadnictwo rozproszone. Dla kolarzy szlak dość trudny.

Z przystanku PKS w **Szelejewie (0,0 km)** idziemy szosą w stronę szkoły, a przed nią skręcamy prostopadłe w lewo, na wsch. Po pewnym czasie mijamy samotne gospodarstwo i wśród pól docieramy do nadbiegającej z prawej drogi ze wsi Głowy. Skręcamy nią nieco w lewo. Po chwili zbaczamy skrajem lasu oraz piaskowni w lewo i przekraczamy szosę Gąsawa–Mogilno (**2,8 km**; po prawej przystanek PKS Oćwieka leśn. nż.). Wędrujemy nadal na wsch., mijamy kolejne samotne gospodarstwo i po chwili wkraczamy w urozmaicone bory mieszane, rosnące na nieco wyższym niż poprzednio i bardziej pofalowanym terenie. Po dalszych 700 m dołącza

z lewej szlak niebieski **10** i razem z nim osiągamy wkrótce osadę Gąsawka (**4,8 km**).

Osada jest znana od 1533 r., choć już w 1390 r. wymieniono młyn bez nazwy na rzeczce Gąsawce między Oćwieką a Chomiążą. Leży przy pld. krańcu Jez. Oćwieckiego, nad brzegiem którego urządzono ośrodek wypoczynkowy i pole namiotowe.

Za zabudowaniami przekraczamy uchodzącą do jeziora Gąsawkę i znów zagłębiaamy się w las. Podchodzimy nieco pod górę i na pierwszym rozwidleniu kierujemy się w prawo, opuszczając szlak niebieski. Znaki żółte wiodą teraz drogą obsadzoną brzoami przez pofalowany teren. Przy samotnym gospodarstwie, należącym do Chomiąży Szlacheckiej, skręcamy w prawo (**6,1 km**) i schodzimy w dół. Mijamy oczko polodowcowe, na wysokości którego stoją z lewej kolejne odosobnione zabudowania, potem mijamy skrzyżowanie z kapliczką i na początku skręcającej w lewo tłuczniowej drogi kierujemy się ukośnie w prawo. Na chwilę wychodzimy na skraj lasu. Po prawej zalesiony teren stromo opada – powróciliśmy do Gąsawki, płynącej głęboką doliną, w której znajduje się nieduże jezioro.

Po pewnym czasie droga schodzi w dół i opuszcza las przy zabudowaniach dawnej osady młyńskiej Bełki (las *Bełki* wzmiankowany był w 1369 r., a tutejszy młyn – w 1408 r.). Szosą Gąsawa–Mogilno skręcamy w prawo (**8,6 km**), przechodzimy na drugi brzeg rzeczki i wchodzimy dość stromo pod górę. Na krawędzi doliny znajduje się przystanek PKS Bełki nż., a obok pomnik ustawiony na pamiątkę wybudowania tej szosy w 1985 r. (**9,1 km**). Tu schodzimy z asfaltu w lewo i znów opuszczamy się w dolinę Gąsawki. Po 400 m, przy kolejnej dawnej arcybiskupiej osadzie młyńskiej Szrama (w 1540 r. zapisano: *Srama*), wracamy na prawy brzeg rzeczki, mijamy staw i na skraju lasu kierujemy się w prawo. Mijamy samotne gospodarstwo, jeszcze raz przekraczamy Gąsawkę i przez las – idąc w górę i w dół – docieramy do osady Grabina (**10,5 km**) z pomnikiem upamiętniającym plut. Wawrzyna Reisnera, poległego 6 IV 1946 r. w czasie walk wewnętrznych.

Przy zabudowaniach skręcamy w lewo, dwukrotnie przekraczamy Gąsawkę i przed dawną gajówką Bielawki zbaczamy prostopadle w lewo (**11,1 km**). Idąc stale prosto po raz siódmy przechodzimy przez bardzo już wąską rzeczkę (wypływa ona niedaleko stąd z jez. Głębocek Wielki) i wkrótce

wychodzimy z lasu na pofalowane pola. Drogą z Ryszewka skręcamy nieco w lewo, a następnie mijamy cmentarz na wzniesieniu po lewej. Brukowaną drogą docieramy do pierwszych zabudowań Niestronna. Szlak kończy się na przystanku PKS przy szosie Gąsawa–Mogilno (**12,9 km**).

Niestronno leży na skraju Pojezierza Mogileńskiego. Pierwotnie należało do Nałęczów, z których nadania było od 1335 r. do pocz. XIX w. stolicą klucza majątków kapituły gnieźnieńskiej. Znajduje się tu drewniany kościół św. Michała z 1742 r., z nawą wydłużoną w 1914 r. Wewnątrz krucyfiks późnogotycki z 1 poł. XVI w. na belce tęczowej oraz manierystyczny ołtarz główny z ok. 1630 r. Przy kościele drewniana brama–dzwonnica, zbud. zapewne równocześnie z nim.

7. Żnin–Wenecja–Biskupin, znaki czerwone, 11,1 km

Początkowy odcinek pieszego Szlaku Piastowskiego, wiodący przez bezleśne okolice Żnina. Duże jeziora w rynn timerodowcowej; z otaczających je wzniesień ładne widoki. Dla kolarzy szlak łatwy.

Z dworca PKP w **Żniniu (0,0 km)** ulicami Dworcową i Towarową dochodzimy do dworca PKS (**0,4 km**), następnie ul. 700-lecia przechodzimy obok fary i sufraganii, a w końcu przez mostek na Gąsawce docieramy do rynku. Tu dwukrotnie skręcamy w lewo, w ul. Sądową, ale za chwilę zbaczamy ukośnie w prawo do parku. Przekraczamy jeszcze raz Gąsawkę, a także tor kolei wąskotorowej i mijamy pomnik Chopina oraz amfiteatr. Po prawej rozpościera się tafla Jez. Małego Żnińskiego. Wchodzimy na ul. Szkolną i kolejno mijamy: ośrodek LOK, restaurację, kemping PTTK (**1,7 km**), kąpielisko i przystań żeglarską na końcu zabudowań miasta.

Wąska droga asfaltowa wiedzie na pld. równolegle do jeziora (z jego przeciwnej strony widać zabudowania Bożejewic). Na rozwidleniu odgałęzia się w lewo droga do wsi Rydlewo (pierwotnie *Rilevo* arcybiskupów gnieźnieńskich, znane od 1136 r., które później było majątkiem proboszcza ze Żnina). Tutaj kierujemy się w prawo (**2,6 km**), na asfaltową drogę wiodącą nadal wzdłuż rynny timerodowcowej. Po pewnym czasie jezioro się kończy i rynna zwęża, a następnie pojawia się w niej kolejne Jez. Skarbienickie. Docieramy do położonej na wsch. brzegu rynny niedużej wsi Skarbienice – dawniej również własności arcybiskupiej, znanej od 1136 r. (*Skarbinichi*).

Opuszczamy asfalt (**4,6 km**) i idziemy drogą polną w lewo. Wznosi się ona nieco; po lewej widać oczko timerodowcowe, a w oddali panoramę Żnina za wielką taflą wody. Po 900 m

zbaczamy w prawo i przez pofalowany, bezleśny teren docieramy do zach. krańca **Wenecji Górnej**. Tu skręcamy asfaltową drogą w prawo (**6,5 km**), ale po 300 m opuszczamy ją w lewo. Prosto droga ta doprowadza po 500 m do ośrodka wypoczynkowego na zalesionej Łosiej Górze, która wrzyna się półwyspem w wody Jez. Weneckiego, zbud. w 1966 r. przez ZMS, tel. (534) 206 34.

Zaraz za zakrętem szlak przekracza tor kolei wąskotorowej (po lewej przystanek Wenecja Ośrodek) i mniej więcej równolegle do niego schodzi w dolinę Jez. Weneckiego. Po pewnym czasie osiągamy pierwsze zabudowania Wenecji Dolnej (**8,3 km**). Z lewej dochodzą tu znaki czarne, doprowadzające po 1500 m do przystanku PKS przy szosie Żnin–Gąsawa. Szlak czerwony wiedzie nadal wokół jeziora, teraz asfaltem. Przekraczamy tory, mijamy znajdujący się z prawej kościół i docieramy do muzeum oraz stacji kolejki (**8,9 km**).

Szlak przechodzi następnie obok ruin zamku oraz przez mostek na Gąsawce, łączącej tu jeziora Biskupińskie i Weneckie. Po prawej widać za wodą zabudowania na Łosiej Górze. Wkrótce dochodzimy do dawnej stacji Biskupin Odcinek (**9,8 km**) – rozgałęzienia kolei w kierunku Gąsawy–Szelejewy i Rogowa–Rzymu. Tor dwukrotnie przecina szosę i przez 500 m wiedzie równolegle do niej. Następnie opuszczamy szosę w lewo i dróżką obok toru docieramy do pierwszych zabudowań **Biskupina**. Z przeciwka dochodzą tu znaki żółte, rozpoczynające się przy odległym o 1000 m muzeum. Razem z tym szlakiem skręcamy w prawo i obok folwarku oraz dworu dochodzimy do przystanku PKS w centrum wsi (**11,1 km**).

8. Biskupin–Grochowiska Księżę–Rogowo, znaki czerwone, 10,8 km

Drugi odcinek Szlaku Piastowskiego, wiodący urozmaiconym, choć bezleśnym terenem na płd. skraju Pałuk. Z wyżej położonych odcinków ładne widoki. Fragment trasy między Grochowiskami a Łaziskami z uwagi na podmokły teren jest dostępny tylko w suchych okresach roku. Dla kolarzy szlak dość trudny.

Z przystanku PKS w centrum **Biskupina (0,0 km)** wychodzimy szosą w kierunku płd. Na pierwszym skrzyżowaniu kierujemy się ukośnie w prawo drogą o gorszej nawierzchni i opuszczamy wieś nieco pod górę. W lewo roztacza się panorama rynny jezior żnińskich i pozostających nieco z boku zabudowań Marcinkowa Górnego. Otwartym terenem

dochodzimy do asfaltowej drogi (**2,5 km**; po lewej przystanek PKS nż.) i skręcamy nią w prawo do **Marcinkowa Dolnego**. Tu na wysokości dworu zbaczamy na prawo, ale po kilkudziesięciu metrach – przy przystanku PKS (**3,5 km**) – ukośnie w lewo. Po dalszych 200 m opuszczamy asfalt i idziemy w lewo wzdłuż toru kolei wąskotorowej oraz pasa zadrzewień. Mało uczęszczana ścieżka jest dość uciążliwa, za to pociągi kursują tu bardzo rzadko.

Po dłuższym czasie opuszczamy tor ukośnie w lewo (**5,1 km**) i dochodzimy do wsi Grochowska Księża. Tu idziemy brukowaną drogą w prawo, a po 200 m, obok zabudowań RSP „Iskra”, kierujemy się asfaltem w lewo, na pld. (**6,0 km**). Asfaltowa nawierzchnia wkrótce kończy się i za wsią przechodzi w opadającą w dół błotnistą drogę polną. Na dnie doliny znajduje się niewielkie Jez. Grochowskie Małe (10 ha). Obchodzimy je z lewej, a następnie przekraczamy przepust na rowie. Okolica jest podmokła, po roztopach i większych deszczach zalewana. Po lewej znajduje się nieduże rozlewiszko, za którym ukryte jest za pasem krzewów Jez. Grochowskie Duże (30 ha, głęb. 2,5 m).

Za drugim przepustem wchodzimy na rozległą łąkę, przez którą idziemy w stronę widocznych w oddali zabudowań Łazisk. Skrajem łąki płynie rów, za którym wkraczymy na nieco wyższy teren. Przed samotnym gospodarstwem skręcamy w prawo na drogę o nawierzchni tłuczniowej (**8,2 km**) i za chwilę wchodzimy do zwartej części kolonii Łaziska. Zachowało się tu trochę starych domów, m.in. zrujnowana drewniano-gliniana chałupa nr 3. Mijamy oczko polodowcowe i przechodzimy skrajem lasu – nędznej pozostałości po wymienionym w 1520 r. *silva* (lesie) *Łazyska*.

Droga tłuczniowa kończy się na obwodnicy szosy nr 5 (**9,6 km**). Idziemy nadal prosto i wkrótce ul. 600-lecia wchodzimy między zabudowania **Rogowa**. Skręcamy ul. Bydgoską w prawo, a po 500 m – przy poczcie – w lewo i wchodzimy na pl. Powstańców Wlkp. (przystanek PKS **10,8 km**).

9. Rogowo – Recz, znaki czerwone, 5,8 km

Odcinek łącznikowy, zapewniający połączenie między szlakami **8**, **16** i **17**. Mało ciekawy, otwarty teren, uciążliwa droga. Dla kolarzy szlak niedostępny (zalecany przejazd równoległymi drogami asfaltowymi).

Z przystanku PKS na pl. Powstańców Wlkp. w **Rogowie (0,0 km)** wychodzimy w prawo ul. Kościelną. Po 400 m przekraczamy mostek na Welnie, która łączy tu jeziora Ziolo i Rogowskie. Z prawej dochodzi tor kolei wąskotorowej (na tym odcinku rzadko wykorzystywany, właściwie tylko jesienią), wzdłuż którego idziemy chodnikiem ukośnie w lewo. Mijamy kościół, przekraczamy asfalt i nadal wzdłuż toru dochodzimy do zarośli nad brzegiem rozciągającego się z prawej strony Jez. Rogowskiego. Ponownie docieramy do szosy, skręcamy nią w prawo i wkrótce osiągamy położony w lesie węzeł szlaków **(1,4 km)**. Z prawej dochodzi tu szlak zielony **17**.

Oba szlaki idą razem 100 m do przejazdu, przez który znaki zielone odchodzą w lewo. Szlak czerwony wchodzi tu na torowisko i wzdłuż niego doprowadza po 400 m do następnego przejazdu na szosie do Mieleszyna, za którym znajduje się punkt skupu buraków cukrowych z wielkim placem składowym. Dawniej czynna tu była stacja Rzym. Za tym placem kończy się las, kończy się też eksploatowany obecnie odcinek wąskotorówki **(2,4 km)**. Dawniej tor był dłuższy o 11 km i dochodził do Ośna.

Po torowisku wytyczono dalszą trasę szlaku. Najpierw przechodzi on obok kilku zabudowań i przez kępę zadrzewienia, a następnie wychodzi na pola. Po lewej widać w oddali zabudowania wsi Rzym i drzewa wzdłuż szosy do Janowca Wlkp., z prawej położone są pojedyncze gospodarstwa należące do Niedźwiad. Torowisko z wolna zamienia się w pas zarośli, pełen dziur po wyjętych podkładach. Po dłuższym czasie przecinamy drogę od szosy do Żurawińca **(5,4 km)**. Za nią położony jest pas krzewów, w którym płynie strumień odwadniający Jez. Kołdrąbskie (patrz s. 126). Wkrótce dochodzimy do zbiegu dróg asfaltowych obok wiatraka i przystanku PKS Recz skrzyż. **(5,8 km)**, przy którym szlak czerwony się kończy. Do centrum **Recza** i ośrodka wczasowego należy pójść 1300 m w lewo za znakami szlaku żółtego **16**.

10. Gąsawa – Gąsawka – Ostrówce, znaki niebieskie, 17,1 km

Jest to początkowy odcinek Szlaku Pałuckiego. Wiedzie wśród atrakcyjnego krajobrazu nad 2 rynnami jeziornymi, wśród urozmaiconych lasów. Korzystając z przystanków PKS w Oćwiecie i Chomiąży Szlacheckiej można wycieczkę podzielić na krótsze etapy. Dla kolarzy szlak dość łatwy.

Początek wycieczki na Rynku w **Gąsawie**, przy przystanku PKS (**0,0 km**). Za domem nr 4 skręcamy w prawo i opuszczamy wieś. Drożka skręca w prawo, a następnie kierujemy się w lewo (tu brak znaku) i idziemy skrajem garbu terenowego. Po lewej widać Jez. Gąsawskie. Dalej ścieżka schodzi na podmokłe łąki i wiedzie równolegle do płd. brzegu jeziora w pewnej od niego odległości. W końcu docieramy na skraj wsi Komratowo (**2,0 km**). W 1145 r. wieś *Conratovo* i przyległe jez. *Golse* (Gąsawskie) otrzymali benedyktyni z Trzemeszna.

Do tutejszego młyna zakradło się pewnego razu 12 zbójców. We młynie była tylko młynarzówna, która w obronie własnej zabiła kolejno 11 napastników, a ostatniego tylko lekko raniła. Rok później wyszła za mąż – za dwunastego zbóję, którego nie rozpoznała mimo blizny na czole. Młynarzównę pojął on z zemsty i gdy zaczął zwoływać duchy współników, nieszczęsna odebrała sobie życie. Odtąd pojawia się tu nocą widmo dziewczyny z zakrwawioną siekierą.

Skręcamy w prawo i wędrujemy przez pofalowany teren. Droga tłuczniowa kończy się przy samotnym gospodarstwie; idziemy prosto skrajem lasu na płd. Wkrótce po lewej pojawiają się zakładowe ośrodki wczasowe, za którymi leży w dole Jez. Oćwieckie. Dochodzimy do wsi Oćwieka i szosa Gąsawa – Mogilno.

Gdy zakładano wieś (w XII w.? – pierwsza wzmianka z 1145 r.), dla uchronienia jej od zarazy i nieszczęść postanowiono, że granice osady oborają nowym pługiem dwaj bracia – bliźniacy. Młody wół nie nawykł do pługa, więc pokrzykiwano nań oć (w prawo) i wie (naprzód). Kiedy przyszło do wybierania nazwy dla nowej osady, do oć i wie dodano końcówkę *ki* – od „wieki”, jako że na wieki miała być wolna od chorób i nieszczęść.

Przy przystanku PKS (**4,4 km**) kierujemy się prostopadłe w lewo. Po chwili szosa skręca w prawo, a my idziemy prosto. Po opuszczeniu Oćwieki widać z lewej zatokę jeziora.

Jez. Oćwieckie jest trzecim pod względem głębokości akwenem w Wielkopolsce – do 42 m. Ma dł. 2900 m, a wobec nieregularnego kształtu trudno mówić o szerokości zbiornika (pośrodku znajduje się nawet przewężenie do 200 m). Brzegi są wysokie (do 16 m) i przeważnie strome, pokryte na długich odcinkach lasem. Przez jezioro przepływa Gąsawka, która uchodzi na płd. krańcu, a wypływa z płn.-zach. zatoki. Na brzegach od strony Oćwieki, Gąsawki i Chomiędzy Szlacheckiej powstały ośrodki wczasowe, w osadzie Gąsawka znajduje się ogólnie dostępne pole biwakowe. Na półwyspie „Ostrowek”, 600 m na płn. od Oćwieki, stwierdzono słabo czytelne pozostałości grodziska stożkowatego o średnicach 55 × 20 m.

Idziemy na wsch. przez ładne bory mieszane, porastające sfalowany teren na płd. od jeziora. Droga nadbiegającą z prawej dołączają się znaki żółte i razem z nimi wychodzimy z lasu koło pola biwakowego na płd. krańcu jeziora. Dalej znajduje się osada Gąsawka (**6,6 km**, patrz szlak **6**) i mostek na Gąsawce. Następnie szlaki wchodzą w las, pokonują wzniesienie i rozwidlają się. Znaki niebieskie wiodą prosto – na płn.wsch., równoległe do jeziora. Przy jego wsch. krańcu, na miejscu nie istniejącej osady *Tuczynek* (**7,9 km**), znajduje się całoroczny ośrodek wypoczynkowy „Relax”, tel. (52) 83 24 82. Przy nim rozpoczyna się asfaltowa droga, którą przechodzimy obok cmentarza i opuszczamy las. W tym rejonie przebiega dział wodny między Jez. Oćwieckim, należącym do zlewni Gąsawki, a Jez. Chomiąskim, odwadnianym przez Foluską Strugę.

Dochodzimy do **Chomiąży Szlacheckiej**. Z przystanku PKS (**9,1 km**) szlak wychodzi tłuczniową drogą na płn. Skręca ona w lewo, potem w prawo i opuszcza wieś przy starej figurze św. Wawrzyńca. Idziemy skrajem lasu wzdłuż ośrodków wczasowych, które oddzielają nas od leżącego w dole jeziora. Dalej szlak schodzi w dół i za rowem skręca ukośnie w lewo (**10,7 km**). Mijamy samotne gospodarstwo należące do wsi Laski Wielkie i wędrujemy piaszczystą drogą wśród młodników sosnowych. Następnie przechodzimy przez nieco starszy las, a za nim schodzimy jego skrajem w dół. Mijamy odosobnioną osadę Grzmiąca, znaną od 1343 r. (dawniej była to większa wieś z zabudowaniami na obu brzegach przepływającej tędy Foluskiej Strugi). Przy drugim gospodarstwie, nie przechodząc przez mostek, skręcamy w prawo na ścieżkę równoległą do Strugi (**12,7 km**). W dolinie znajduje się zespół zbiorników, zwanych stawami Folusz.

Po pewnym czasie skręcamy prostopadle w prawo, a potem w lewo wyżej położoną drogą dochodzimy do znajdującego się w lesie samotnego gospodarstwa. Za nim wzdłuż linii energetycznej wychodzimy na szosę z Wenecji do Dąbrowy. Skręcamy nią w lewo i przechodzimy przez dawną osadę Folusz (**14,2 km**). W księdze uposażeń archidiecezji gnieźnieńskiej z 1511 r. zapisano *Molendinum alias Wolyusch* (Młyn albo Folusz). Obecny budynek młyna pochodzi z 2 poł. XIX w.

Na lewym brzegu doliny podchodzimy nieco i zagłębiamy się w las. Nie dochodząc do rozwidlenia dróg asfaltowych skręcamy ukośnie w prawo – do Jez. Foluskiego, nad którym

znajduje się stacja harcerska. Przekraczamy po kładce strumień spływający z pobliskiego Jez. Pniewskiego (patrz s. 60) i za nim idziemy nie wzdłuż jeziora, lecz mało uczęszczaną drogą, która wznosi się łukiem w las. Na górze skręcamy wygodniejszą drogą w prawo i przez dłuższy czas wędrujemy przez ładne lasy, rosnące między jeziorami Pniewskim i Foluskim. Droga schodzi w końcu łagodnie w dół i doprowadza do szosy ze Żnina przy pierwszych zabudowaniach **Ostrówiec**. Asfaltem kierujemy się w prawo, jeszcze raz przekraczamy Foluską Strugę i docieramy do położonego za mostem przystanku PKS (**17,1 km**).

11. Ostrówce–Kierzkowo–Pturk–Lubostroń, znaki niebieskie, 15,8 km

Odcinek Szlaku Pałuckiego, prowadzący malowniczym terenem wzdłuż rynny jeziornej, a następnie przez dolinę Noteci i do ciekawego zespołu pałacowego. Ładne widoki, urozmaicona przyroda. Wybieczkę można skrócić, korzystając z przystanków PKS w Młodocinie lub Pturku. Dla kolarzy szlak dość łatwy.

Z przystanku PKS w **Ostrówcach (0,0 km)** idziemy szosą pod górę, w kierunku wsch. Po 300 m skręcamy w lewo i mijamy kolonię domków letniskowych. Przy szkole nawierzchnia asfaltowa drogi zmienia się na tłuczniową, która z kolei kończy się przy ostatnich zabudowaniach wsi. Idziemy teraz wśród pól przez ładnie ukształtowany teren, mając z lewej w pewnej odległości Jez. Ostrowieckie. Po pewnym czasie wchodzimy do wsi Wiktorowo o rozproszonej zabudowie, a następnie osiągamy skraj wysokiego lasu przy murowanej kapliczce i dębie o obw. 370 cm (**2,1 km**).

Skręcamy w lewo i przechodzimy wzdłuż ściany lasu w stronę jeziora. Widać stąd rozczłonkowanie jego brzegów i płycizny w dnie. Droga wykręca w prawo i wychodzi na wyasfaltowany dojazd do ośrodka wypoczynkowego cementowni „Kujawy” – leży on na półwyspie jeziora, 300 m w lewo, tel. (52) 83 21 12. Szlak prowadzi 200 m w prawo, po czym skręca z asfaltu prostopadłe w lewo na malowniczą drogę, wijącą się przez stary bór mieszany równoległe do wysokiego brzegu jeziora. Uwagę zwracają piękne okazy dębów, buków i sosen, jest też okazały głąz. Teren jest pofalowany, a na nielicznych równych płaszczyznach wyznaczono miejsca do biwakowania. Po 600 m mijamy ujęte w rynnę źródło, które podobno nie zamarza w najcięższe zimy; jest ono chronione jako pomnik

przyrody „Źródłisko św. Huberta” (**3,8 km**). Inne źródelka i strumyki sączą się z sąsiadujących jarów. Po dłuższym czasie wychodzimy z lasu przy kolejnym ośrodku wczasowym.

Po prawej, 300 m od szlaku, leży niewidoczne stąd jez. Gwiazda (7 ha). Ma ono znajdować się na miejscu wspaniałego zamku. Córka właścicielki tego zamku pokochała biednego kmiecia, za co matka ją przeklęła. Uderzył piorun, zamek ze wszystkimi mieszkańcami zapadł się pod ziemię, a powstały lej wypełniła woda. W upalne dni lipcowe z jeziora do dziś dochodzą podobno złorzeczenia matki i krzyki przerażonej córki.

Obok 2 niedużych lasków docieramy do szosy Żnin–Szczepanowo (**5,4 km**), skręcamy w lewo i po 400 m przechodzimy przez most na Foluskiej Strudze. Łączy ona tu Jez. Ostrowieckie z Jez. Kierzkowskim (Wójcińskim). Za mostem szosa wchodzi pod górę, a widoki stają się rozleglejsze. Mijamy przystanek PKS Kierzkowo nż. (**6,6 km**) i zaraz za nim na ostrym zakręcie szosy schodzimy z niej w prawo.

Droga prowadzi do leżącej nad jeziorem wsi Kierzkowo (z 1404 r. jest znany tutejszy kościół, istniejący do końca XVII w.; obecny kościół Nawiedzenia NMP i Wszystkich Świętych z lat 1932–34 znajduje się dalej przy szosie w kierunku Żnina), ale szlak skręca zaraz w lewo i wiedzie pod górę. Idziemy wśród rozproszonych zabudowań po rozległej wierzchowinie, z której roztaczają się dalekie widoki. Mijamy m.in. dawną szkołę, a następnie przekraczamy wiadukt (**8,4 km**) na linii kolejowej Żnin–Inowrocław, która opada w prawo w stronę przesmyku między jeziorami Kierzkowskim i Wolskim.

Na wzgórzu przy Jez. Kierzkowskim ma znajdować się cmentarzysko, w którym spoczywają rycerze. Jeden z nich jeździ co noc w zbroi nad wodę i po napojeniu konia wraca do grobu. Opary unoszące się zimą ponad wodą układają się w kształty sań. W saniach takich jechała pewnej zimy do ślubu wyrodna córka, która – gdy tylko przepisano na nią własność gospodarstwa – wyrzuciła starego ojca z domu i za karę utonęła w nie zamrożonej części jeziora.

Za chwilę z najwyższego punktu drogi (110 m n.p.m., 35 m ponad taflę jezior) widać wielkie Jez. Wolickie i wieżę kościoła w Barcinie. Następnie droga opada i doprowadza do wsch. skraju wsi Młodocin (wymieniona była w 1368 r. jako *Mlodaczevo* wśród posiadłości opactwa w Trzemesznie). Tu wchodzimy na szosę Żnin–Inowrocław (przystanek PKS **10,3 km**) i idziemy nią w prawo przez mało ciekawy teren podmokłych łąk do mostu na Noteci. Po prawej widoczny jest wpływ rzeki z Jez. Wolickiego – wielkiego akwenu o płaskich,

zarośniętych brzegach. Jedynie dalej na pld.wsch. między szosą a brzegiem znajduje się zalesione wzgórze, częściowo zajęte przez ośrodek wypoczynkowy – tel. (52) 83 22 73. Po dalszych 200 m, przy kolejnym przystanku PKS (**12,1 km**), skręcamy asfaltową drogą ostro w lewo. Wiedzie ona skrajem wsi Pturek (znanej od 1369 r.; dawniej był to *Ptur* nad Notecią i *Pturzec* nad jeziorem, a obie części wsi są do dziś oddzielone od siebie).

Mijamy zabudowania dawnego folwarku (obecnie ośrodek jazdy konnej i hipoterapii) i wchodzimy w las, porastający lekko wznoszący się teren (**13,9 km**). Po pewnym czasie przy drodze pojawiają się okazałe stare drzewa o fantastycznych niekiedy kształtach – jest to pozostałość alei, uznanej za pomnik przyrody. Po lewej przebiega parkan parku w **Lubostroń**, a po prawej – ogrodzenie ośrodka łowieckiego. Mijamy bramę zespołu pałacowego, a następnie szlak doprowadza do skrzyżowania z odchodzącą na ptn.wsch. szosą do Łabiszyna (**15,6 km**). Do przystanku PKS należy pójść bez znaków w prawo.

12. Lubostroń–Łabiszyn, znaki niebieskie, 9,3 km

Niezbyt długi szlak, łączący 2 miejscowości z ciekawymi zabytkami. Ładne okazy drzew, nieco lasów. Dla kolarzy szlak łatwy.

Z przystanku PKS w **Lubostroń** (**0,0 km**) idziemy 400 m bez znaków do skrzyżowania dróg przy parkanie zespołu pałacowego. Poprzeczną drogą przebiega szlak niebieski, za którego znakami idziemy w prawo. Mijamy dawną osadę przemysłową tutejszego majątku, a następnie przekraczamy most na Noteci. Po 400 m osiągamy skrzyżowanie z szosą Żnin–Łabiszyn przy przystanku PKS Lubostroń skrzyż. (**1,7 km**).

Idziemy prosto, nieco pod górę, drogą obsadzoną pięknymi starymi lipami. Na skraju lasu aleja ta skręca, obchodząc sad. Wkrótce opuszczamy aleję wiodącą dalej prosto skrajem lasu i kierujemy się ukośnie w prawo wzdłuż ogrodzenia sadu. Rosną tu potężne grochodrzewy (akacje). Za dwoma samotnymi gospodarstwami mijamy leżące po lewej 2 nieduże koliste jeziora. W końcu dochodzimy do Smerzyna (**3,7 km**) – wsi znanej od 1398 r., która dawniej wchodziła w skład dóbr łabiszyńskich. Po lewej znajduje się Jez. Smerzyńskie (18 ha, głęb. 7,7 m) z kąpieliskiem na ptn. brzegu.

Za wsią znów nam towarzyszą ogrodzenie sadu i stare grochodrzewy. Na skraju lasu skręcamy w lewo i po 800 m dochodzimy przy samotnym gospodarstwie do asfaltowej drogi z Ostatkowa i Smerzynka. Skręcamy nią w prawo (**5,2 km**) i lasem, a potem skrajem wyrobisk po kopalni piasku docieramy do **Łabiszyna**. Przekraczamy obwodnicę drogową (**7,7 km**), ul. Ostatkowską wchodzimy na Nowy Rynek, a następnie ul. Poznańską, przez most na Noteci i ul. 11 Stycznia dochodzimy do pl. Tysiąclecia (**8,8 km**). Szlak niebieski skręca tu w prawo, a my bez znaków idziemy prosto ul. Szubińską i po 500 m dochodzimy do dworca PKS.

13. Łabiszyn – Jeżewice – Wałownica – Brzoza, znaki niebieskie, 17,9 km

Końcowy odcinek Szlaku Pałuckiego wiedzie równolegle do doliny Noteci, w pewnej odległości od rzeki. Nieco borów sosnowych, interesujący rezerwat. Dla kolarzy trasa dość trudna.

Z dworca PKS w **Łabiszynie (0,0 km)** idziemy 500 m bez znaków przez most na Noteci oraz ulicami Szubińską i 15 Grudnia do rynku. Tu odnajdujemy znaki niebieskie, za którymi skręcamy w lewo w ul. Mickiewicza. Mijamy młyn i dwór, przekraczamy 2 mosty na odnogach Noteci, przy pomniku żołnierzy radzieckich kierujemy się w prawo i dochodzimy do zespołu klasztornego. Za nim skręcamy w lewo szosą w kierunku Złotnik Kujawskich. Mijamy cmentarz, za którym na rozwidleniu wybieramy lewe odgałęzienie i przechodzimy obok ostatnich zabudowań miasta. Po lewej znajduje się zalesione wzniesienie 110 m n.p.m., nazywane „Górą Sekulego”.

W powstaniu kościuszkowskim 29 IX 1794 r. Prusacy obwarowani w klasztorze zostali wyparci przez oddział gen. Antoniego Madalińskiego. Najbardziej zacięte walki rozegrały się pod wzgórzem, gdzie piechotą pruską dowodził płk Jan Fryderyk Szekeli, z pochodzenia Węgier (raniony, zmarł 5 dni później w Bydgoszczy). Wierzchołek góry był uważany dawniej za grodzisko.

Wkrótce docieramy do pierwszych zabudowań Smogorzewa (z 1327 r. znany jest Wincenty ze Smogorzewa). Szosa skręca tu w prawo (**2,7 km**), a my idziemy prosto drogą o nawierzchni tłuczniowej. Mijamy stojącą na kopcu figurę Chrystusa, za którą zbaczamy ukośnie w lewo i zaraz prostopadle w prawo. Po lewej rozciąga się dolina Noteci. Za wsią przechodzimy wzdłuż zalesionego pasma niewysokich pagórków ozowych (do 103 m n.p.m., 31 m ponad poziom Noteci),

a następnie wędrujemy tłuczníówką przez pola. Przecinamy żużlową drogę Antoniewo–Jeżewo (**5,3 km**) i dochodzimy do wsi Jeżewice o rozproszonej zabudowie. Tu asfaltową drogą skręcamy w lewo i mijamy przystanek PKS – końcowy na linii z Bydgoszczy przez Łabiszyn (**6,6 km**).

Przy szkole asfalt się kończy, a za chwilę Jeżewice przechodzą w Jakubowo – wieś o podobnym charakterze. Przy budynku świetlicy (dawnej szkole) i murowanej kapliczce (**7,9 km**) skręcamy prostopadłe w lewo i opuszczamy wieś. Docieramy do lasu, na którego skraju znajdują się pagórki wydmowe. Powędrujemy teraz przez piaszczysty, zalesiony teren – po tzw. sandrowej terasie doliny Noteci.

Na rozwidleniu skręcamy ukośnie w lewo, po pewnym czasie mijamy położone z lewej opuszczone gospodarstwo i dochodzimy do końca drogi przy skraju lasu (**9,1 km**). Tu zbaczamy w lewo bezdrożem między polem a brzeziną, a po dotarciu do drogi kierujemy się nią w prawo. Obok zarośli olszowych droga ta wyprowadza na łąki, przy ładnej sośnie wykręca w prawo i dochodzi do jazu na Nowym Kanale Noteckim. Tędy przed regulacją przebiegał główny nurt rzeki. Przechodzimy przez Kanał (**10,0 km**), pozostawiamy po prawej samotną osadę Smolna i idziemy groblą w stronę lasu. I tu porasta on pagórki wydmowe. U podnóża wzniesień skręcamy w prawo, a po 400 m na rozwidleniu wchodzimy w lewo na wydmnę. Jeszcze raz skręcamy w lewo i wędrujemy przez słaby bór sosnowy, rosnący na piaszczystym podłożu.

Przed stojącym na polanie niedużym domkiem skręcamy ukośnie w prawo (**12,0 km**), a po 400 m – jeszcze raz w prawo. Piaszczysta droga przechodzi przez duże skrzyżowanie, przekracza grzbiet wydmowy porośnięty młodnikami i kończy się przy ścianie wysokiego lasu (**13,2 km**). Tu szlak skręca prostopadłe w prawo, po chwili – w lewo i wyprowadza na skraj lasu oraz rozproszonych na śródleśnych enklawach zabudowań należących do wsi Kobylarnia. Idziemy w prawo, ale przed samotnym gospodarstwem zbaczamy w lewo. Drogą o kierunku płn.wsch. wędrujemy wzdłuż zadrzewionego rowu, przechodzimy przez przepust i docieramy do wysokiego lasu mieszanego (**14,6 km**). Jest on chroniony jako rezerwat „Dziki Ostrów” (patrz s. 13).

Szlak wiedzie krótko skrajem lasu z prawej strony, a następnie zbacza ukośnie w lewo i przechodzi krętą drogą przez środek rezerwatu. Za nim droga przez wilgotne łąki do-

prowadza po 800 m do szosy Łabiszyn–Bydgoszcz (**16,5 km**). Po lewej na zalesionej wydmy znajduje się cmentarz z grobami 34 poległych i pomordowanych w 1939 r., natomiast po przeciwnej stronie szosy rosną 2 uszkodzone dęby o obw. 310 i 300 cm. Skręcamy w prawo i po 200 m mijamy przystanek PKS na skraju wsi Wałownica (powstała ona po 1558 r. w majątności łabiszyńskiej). Po dalszych 200 m przekraczamy ponownie Nowy Kanał Notecki.

Za mostem zaczynają się zabudowania wsi Brzoza, która rozwinęła się z osady młyńskiej nad Notecią (młyn wzmiankowany był w 1438 r.). Mijamy pomnik powstańców wlkp. (po lewej) i przedszkole z tablicą ku ich czci (po prawej), a następnie neobarokowy kościół NMP Królowej Polski z lat 1934–38 (arch. Stefan Cybichowski). Za przejazdem kolejowym docieramy do szosy nr 25 Bydgoszcz–Inowrocław (po lewej przystanek PKS). Skręcamy w prawo, mijamy zajazd „Turystyczny” i po 200 m kończymy wycieczkę na stacji PKP (**17,9 km**).

14. Łabiszyn–Pszczółczyn–Zielonka–Trzciniec, znaki czerwone, 17,1 km

Szlak wytyczono trasą przemarszu wojsk gen. J.H. Dąbrowskiego, które po zdobyciu Łabiszyna za uchodzącymi wojskami pruskimi dotarły 2 X 1794 r. do Bydgoszczy i zdobyły miasto. Dużo lasów, łąki nadnoteckie. Dla kolarzy szlak od km 1,7 do km 4,9 niedostępny, na pozostałych odcinkach dość łatwy.

Początek szlaku na dworcu PKS w **Łabiszynie (0,0 km)**. Przecinamy obwodnicę drogową i idziemy polną drogą na pln. Po prawej za szpalerem topoli płynie Noteć. Mijamy odosobnione zabudowania i lekko w lewo docieramy na tyły fabryki mebli. Tu przy kapliczce (**1,1 km**) skręcamy w prawo i obchodzimy zabudowania osady Kąpie (zwraca uwagę stylowy budynek dawnego nadleśnictwa). Zaraz za osadą wchodzimy na rozległy teren wydmy, z wcale wysokimi piaszczystymi wałami, porośniętymi borami sosnowymi. Na zakręcie drogi w prawo (**1,7 km**) kierujemy się w lewo na dukt, który wiedzie prosto przez następujące kolejno po sobie wydmy. Wędrówka jest uciążliwa, gdyż początkowo na dukcie nie ma żadnej drogi. Po dłuższym marszu przez piaszczysty teren skręcamy w lewo i po 200 m dochodzimy do szosy Łabiszyn–Rynarzewo przy leśniczówce Pszczółczyn (**5,1 km**).

Skrećamy w prawo, po 200 m mijamy przystanek PKS i przechodzimy wśród rozproszonych zabudowań Pszczółczyna. Przy szosie rośnie kilkanaście pomnikowych lip o obw. do 580 cm (zapewne resztki dawnej alei). Przy następnym przystanku PKS (**6,9 km**) znajdują się po prawej pozostałości znanego od 1482 r. majątku z dworem, krytym dachem naczółkowym, resztkami parku i ruinami zabudowań gospodarczych.

Można tu skrećić w prawo do odległego o 2 km rezerwatu „Ostrów koło Pszczółczyna” (patrz s. 13). Po 900 m nie idziemy prosto do gospodarstwa, tylko nikłą drogą ukośnie w lewo w kierunku wspaniałego lasu mieszanego (ostatni odcinek możliwy jest do przebycia tylko pieszo).

Idziemy jeszcze odcinek szosą, ale nie dochodząc do wsi Władysławowo kierujemy się leśną drogą w prawo (**7,9 km**). Po 400 m na skrzyżowaniu widać po lewej za drzewami kaplicę Przemienienia Pańskiego z lat 1985-87. Wkrótce opuszczamy las i wychodzimy na rozległą nizinę zajęłą przez pola i łąki, wśród których znajdują się rozproszone gospodarstwa. Przechodzimy przez most na Noteci; za nim droga zmienia kierunek na wsch. i po 400 m docieramy do służy Dębionek oraz 2 odnóg Górnego Kanału Noteckiego (**9,9 km**). Tu znajdują się ostatnie zabudowania; wchodzimy na wielki obszar tzw. Bydgoskich Łąk Nadnoteckich.

Cały czas główną drogą jezdnią dochodzimy w końcu do osady Prądky (**12,6 km**). Za zabudowaniami skrećamy w prawo i idziemy wyżuźlowaną drogą skrajem lasu, a potem przez las do wsi Zielonka. Zaraz za nią przekraczamy szosę nr 245, będącą obwodnicą Bydgoszczy (**14,8 km**; po prawej przystanek PKS). Nadal w tym samym kierunku, drogą jezdnią przez stary bór sosnowy, osiągamy Trzcinicę (po prawej cegielnia silikatowa). Koniec wycieczki przy przejeździe kolejowym (**17,1 km**), na wysokości stacji PKP na linii Bydgoszcz–Inowrocław. Szlak wiedzie dalej do Wzgórza Dąbrowskiego w Bydgoszczy (**5 km**).

15. Szubin – Rynarzewo, znaki niebieskie, 13,1 km

Szlak nosi imię Ignacego Mielżyńskiego (1871 - 1938), który w okresie powstania wlkp. był dowódcą jednego z oddziałów walczących na froncie płn., m.in. o Rynarzewo. Trasa wiedzie najpierw pofalowanym i częściowo zalesionym terenem morenowym, a następnie przez piaszczyste obszary na sandrowej terasie doliny Noteci. Dla kolarzy szlak dość trudny.

Wycieczkę rozpoczynamy z dworca PKP i PKS w **Szubinie (0,0 km)**. Idziemy ukośnie w lewo dróżką dla pieszych, która jest obsadzona kasztanowcami. Przechodzimy przez mostek na Gąsawce, mijamy szkołę nr 5, a za mostkiem na Białej Strudze dochodzimy ul. św. Marcina na pl. Kościelny. W tym samym kierunku docieramy do skrzyżowania, gdzie skręcamy w prawo w ul. Paderewskiego **(0,7 km)**. Miasto opuszczamy ul. Sienkiewicza – szosą w kierunku Bydgoszczy.

Idziemy nieco pod górę. Po lewej wznosi się zalesiona Dziewcza (Dziewicza) Góra (126 m n.p.m.), na stoku której bieleją wśród drzew zabudowania nadleśnictwa. Za ostatnimi domami schodzimy z szosy w lewo **(1,9 km)**, ale po chwili skręcamy wzdłuż skraju lasu w prawo. Wędrujemy terenem o pofalowanej konfiguracji, wśród pól i rozproszonych zabudowań. Po lewej znajdują się jeziora, z prawej zaś widać zabudowania wsi Łachowo.

Droga kończy się obok odosobnionych zabudowań należących do Szubina Wsi; skręcamy tu w prawo **(4,2 km)** i mijamy kolejne jezioro. Na skraju lasu, przed jeszcze jednym samotnym gospodarstwem kierujemy się w prawo, na płn.wsch. Za niewielkim lasem mijamy znajdującą się po prawej piaskownicę, a następnie przechodzimy obok cypla lasu, porastającego wał morenowy po lewej. Mijamy osadę Czarny Zdrój **(6,5 km)**, wzniesioną na stoku doliny Noteci. Droga teraz opada i wchodząc do lasu zbacza nieco w prawo. Wkrótce mijamy skrzyżowanie z drogą, wzdłuż której ciągną się zabudowania wsi Siedliska **(7,3 km)**.

Pola przeplatają się teraz z lasami. Mijamy 2 samotne gospodarstwa, przecinamy drogę Tur–Szkocja i na rozwidleniu przy kolejnej zagrodzie kierujemy się w prawo. Po dalszych 300 m, przy kamiennej kapliczce, skręcamy jeszcze raz w prawo **(8,5 km)**. Wędrujemy teraz na wsch., równolegle do płynącej w oddali po lewej Noteci. Wzdłuż drogi rosną laski sosnowe, które kończą się przy przejeździe na linii kolejowej Bydgoszcz–Wągrowiec **(10,0 km)**. Mijamy jeszcze jedno odosobnione gospodarstwo, boisko sportowe, most na Gąsawce (która po 1 km uchodzi do Noteci) i ul. Powstańców Wlkp. wchodzimy do **Rynarzewa**. Skręcamy ul. Stolarską w lewo, a następnie w prawo do przystanku PKS na Rynku **(11,5 km)**. Szlak niebieski tu się kończy.

Dalej idziemy za znakami czarnymi – prosto ul. Szkolną do neobarokowego kościoła, przed którym skręcamy w lewo

i opuszczamy Rynarzewo. Wchodzimy na szosę nr 5 i na most na Noteci, za którym znajduje się wieś Zamość. Szlak czarny skręca tu w prawo, do Bydgoszczy (12 km). My zbaczamy ul. Bydgoską w lewo, do przystanku PKS i położonej nieco dalej stacji PKP Rynarzewo (**13,1 km**).

16. Recz – Kołdrąb – Zrazim, znaki żółte, 9,7 km

Jest to ptn. fragment Szlaku Hipolita Cegielskiego (1813-68), wybitnego poznańskiego działacza narodowego i gospodarczego. W przeciwną stronę szlak biegnie do Trzemeszna, m.in. przez wieś Ławki, w której H. Cegielski się urodził. Opisany niżej odcinek przebiega skrajem Pałuk i Pojezierza Gnieźnieńskiego, bezleśnym terenem wzdłuż rynny jeziornej. Na trasie ładne widoki, kilka ciekawych zabytków, grodziska. Dla kolarzy szlak łatwy.

Z przystanku PKS koło sklepu w **Reczu (0,0 km)** idziemy drogą przez wieś na ptn., mijając dwór i pomnikowy dąb. Po prawej w dole leży jezioro. Za wiatrakiem przekraczamy szosę Janowiec Wlkp. – Rzym (przystanek PKS Recz skrzyż. **1,3 km**, tu też dochodzi szlak **9**) i idziemy prosto połą drogą, równoległą do rynny jeziornej. Po pewnym czasie – na wysokości osady Sarbinówko – dochodzi z lewej droga o nawierzchni tłuczniowej. Przekraczamy nią mostek (**2,8 km**) na strumieniu spływającym do niewidocznego z tej strony jez. Niedźwiedy (16 ha, głęb. 8,6 m) i docieramy do leżącego na nieco wyższym terenie **Kołdrąbia (4,0 km**, po prawej przystanek PKS i zabytki). Szosą z Janowca do Rogowa idziemy ukośnie w lewo, ale po 100 m – na zakręcie przy dawnej szkole – schodzimy z asfaltu prosto i opuszczamy wieś.

Wędrujemy otwartym terenem, w rynn timer zaś po prawej rozciąga się Jez. Kołdrąbskie, przeważnie otoczone pasem drzew. W ramach współpracy polsko-holenderskiej urządzono nad nim kemping „Wielkopolska” (czynny w sezonie letnim). Odwróciwszy się, można oglądać zmieniające się widoki na zabudowania Kołdrąbia z charakterystyczną wieżą kościoła. Po pewnym czasie przechodzimy obok kilku zabudowań osady Kopiec (dawniej **Kołdrąbiec; 6,0 km**).

Nazwa osady pochodzi od widocznego po prawej czworobocznego grodziska wklęsłego – pozostałości wczesnośredniowiecznego grodu, górującego nad krawędzią nadbrzeżnej wysoczyzny. Zachowały się wały o dł. boku 50 m i wys. do 3,5 m, ze śladami murów kamiennych. Dziś są używane jako pastwisko.

Za grodziskiem mijamy resztki zabudowań dawnego folwarku. Droga wiedzie nadal odkrytym terenem w sąsiedztwie jeziora. W pobliżu jego płn. krańca znajduje się rozwidlenie, przy którym rośnie polna grusza (**7,5 km**). Tu skręcamy w lewo i zbliżamy się do doliny Wełny. Dochodzimy z boku do szosy ze Skórek i nią do wsi Wełna. Przy przystanku PKS (**8,9 km**) skręcamy w prawo na schodzącą w dół ścieżkę. Przekraczamy kładką Wełnę i na jej drugim brzegu wchodzimy na przeciwległe zbocze doliny. Szosą Janowiec–Żnin skręcamy w lewo i po 100 m osiągamy przystanek PKS **Zrazim I nż. (9,7 km)**. Szlak żółty kończy się tu przy szlaku zielonym **17**.

17. Janowiec Wlkp.–Zrazim–Skórki–Rogowo, znaki zielone, potem czerwone, 17,5 km

Trasa ta nosi nazwę „Szlaku nad Wełną”, gdyż wiedzie równolegle do doliny rzeki. Ładne widoki, nieco lasów, ale też i odcinki nieco monotonne. Dla kolarzy dość łatwy.

Z dworca PKP w **Janowcu Wlkp. (0,0 km)** wychodzimy ul. Dworcową, a następnie w lewo ul. 22 Stycznia dochodzimy do rynku. Z jego płn.-zach. narożnika idziemy ul. Śniadeckich do mostu na Wełnie, przed którym skręcamy w prawo i przechodzimy przez park równolegle do rzeki. Następnie skręcamy w lewo i po przekroczeniu kładką Wełny docieramy do skraju zabudowań przy ul. Łąkowej, gdzie kierujemy się w prawo (**1,2 km**). Nadal równolegle do Wełny mijamy skraj zabudowań miasta (ul. Konopnickiej) i wędrujemy drogą na krawędzi pól oraz łąk nadrzecznych. W końcu mijamy leżące z lewej wysypisko śmieci i w prawo po betonowych płytach wychodzimy na szosę Żnin–Janowiec przy przystanku PKS **Zrazim II nż. (3,8 km)**.

Idziemy szosą w lewo. Po 500 m, przy skrzyżowaniu z drogą do Dąbrowy, upamiętniono miejsce zamordowania w 1939 r. przez hitlerowców Jana Szulca. Szosa wznosi się ponad przebiegającą po prawej dolinę Wełny. Dochodzimy do przystanku PKS **Zrazim I nż. (4,9 km)**, przy którym rozpoczyna się szlak **16**, prowadzący ścieżką do widocznej za rzeką wsi Wełna. Dalej szosą nieco w dół, a następnie dość stromo pod górę docieramy do rynku w **Żernikach** (przystanek PKS **5,6 km**).

Szlak tu skręca w prawo do kościoła, za nim zbacza w lewo, ale po chwili, nie wchodząc na asfaltową drogę, kieruje się w prawo. Idziemy niewielkim jarem w dół doliny, a następnie

w lewo u podnóża jej zbocza. Droga wkrótce przechodzi w nikłą ścieżkę prowadzącą do jazu na Wełnie (należy kierować się na widoczny z dala mały budynek). Jazem przechodzimy na drugi brzeg rzeki (**7,2 km**), a po dalszych 400 m osiągamy asfaltową drogę. Idziemy nią w lewo, nieco pod górę, na grzbiet terenowy, z którego roztacza się w lewo rozległy widok na dolinę Wełny i rozlewiska na jej dnie. Przebiega tędy dział wodny – po prawej za drzewami przez chwilę widać taflę Jez. Kołdrąbskiego, które odwadniane jest w przeciwną stronę, na płd.

Przechodzimy przez wieś **Skórki** o rozproszonej zabudowie (główny przystanek PKS **10,2 km**), a dalej w tym samym kierunku docieramy na skraj wsi Szkółki. Asfalt przy figurze Matki Boskiej skręca w lewo (**12,2 km**), szlak zaś wiedzie prosto drogą gruntową. Mijając pojedyncze gospodarstwa należące do wsi Niedźwiady (wymienionej już w 1252 r. jako *Medwediscia*) po pewnym czasie dochodzimy do skraju lasu, gdzie opuszczamy główną drogę w lewo i po 200 m osiągamy Jez. Rogowskie (**14,0 km**). Kierujemy się w prawo ścieżką wiodącą wzdłuż zalesionego zach. brzegu jeziora. Po dojściu do drogi jezdnej skręcamy nią w lewo i nadal wzdłuż jeziora dochodzimy do skrzyżowania (**15,4 km**). W lewo można tu pójść na półwysep wcinający się w jezioro na 1,5 km. Szlak skręca tutaj w prawo i opuszcza brzeg jeziora. Przez zagajniki i młodniki dochodzimy wkrótce do szosy Janowiec–Rogowo, do której równolegle przebiega tor kolei wąskotorowej.

Znajduje się tu węzeł szlaków (**16,1 km**). Szlak zielony skręca w prawo i przez Rzym oraz Mielno wiedzie w kierunku Gniezna. My idziemy za znakami czerwonymi – szlakiem **9** w odwrotnym kierunku do **Rogowa**. Mijamy kościół, a następnie ul. Kościelną docieramy do rynku i przystanku PKS (**17,5 km**).

WAŻNIEJSZA LITERATURA

- Anders P., *Nad dolną Welną*. Poznań 1981.
- Balska J., *Miejsca pamięci narodowej Żnina i okolic 1939-1945*. Żnin 1986.
- Balska J., *Żnin i okolice*, wyd. II. Bydgoszcz 1984.
- Chwaliszewski R., Kicman W., *Polskie umocnienia obronne z 1939 r. w rejonie Wągrowiec-Golańcz.* Piła 1982.
- Dzieje Kcyni i okolic pod red. W. Jastrzębskiego. Kcynia 1993.
- Dzieje Rogoźna pod red. Z. Borasa. Poznań 1993.
- Dzieje Szubina pod red. M. Biskupa. Warszawa-Poznań 1974.
- Dzieje Wągrowca pod red. E. Makowskiego. Poznań 1994.
- Grabiszewski M.A., Dombrowicz M., *Pałuki*. Bydgoszcz 1986.
- Informator turystyczny Janowiec Wielkopolski i okolice. Janowiec Wlkp. 1979.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. V zesz. 1, 15 i 27, t. XI zesz. 10, 14, 20 i 21. Warszawa 1964-82.
- Księski J., *Pałuki*. Gdynia 1966.
- Księski J., *600 lat Rogowa*. Rogowo 1980.
- Łęcki W., *Szlak Piastowski*, wyd. II. Poznań 1984.
- Malinowski F., *Diabeł wenecki i inne legendy pałuckie*, wyd. II. Bydgoszcz 1984.
- Niedźwiecki J., *Sztuka ludowa Krajny i Pałuk*. Poznań 1980.
- Patro G., *Gmina Mieścisko. Zarys dziejów*. [b.m.] 1985.
- Patro G., *Wągrowiec – zarys dziejów*, Warszawa 1982.
- Pojezderze Gnieźnieńskie – mapa turystyczna, wyd. IV. Warszawa-Wrocław 1991.
- Pokropiński B., *Koleje wąskotorowe regionu bydgoskiego*. Bydgoszcz 1984.
- Przewodnik po Muzeum Regionalnym im. Wojciechy Dutkiewicz w Rogoźnie Wlkp. Rogoźno 1996.
- Semkowicz W., *Ród Pałuków*. Kraków 1907.
- Sikorski C., *Zamek w pałuckiej Wenecji*. Bydgoszcz 1986.
- Sobczak J., *Pałuki*. Poznań 1987.
- Sztuka ludowa Pałuk. *Przeszłość i teraźniejszość*. Bydgoszcz 1996.
- Szudrowicz A., Kcynia. *Szkice z historii miasta i okolic*. Kcynia 1996.
- Wdowicki M., *Znakowane szlaki piesze woj. bydgoskiego*. Bydgoszcz 1991.
- Województwo bydgoskie. *Krajobraz – dzieje – kultura – gospodarka*. Warszawa-Poznań 1973.
- Wysocka B., Kwiczala M., *Szlak Piastowski*. Poznań 1968.
- Zajączkowski W., *Biskupin – rezerwat archeologiczny*. Poznań 1987.
- Żnin – 700 lat dziejów miasta. Bydgoszcz 1965.

SPIS TREŚCI

Od autora	5
Część ogólna	7
Położenie	7
Środowisko naturalne.	7
Ochrona przyrody	12
Z dziejów	13
Dzień dzisiejszy.	16
Ważniejsze miejscowości	18
Znakowane szlaki piesze	101
Ważniejsza literatura	127

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA
PUBLICZNA W POZNANIU

ŁĘCZYCA - 105605

000-105605-00-0

mejszymi osobami, a przede wszystkim o wielkich
darzeni i wybitnych postaci związanych z Wiel-
kopolską.

Dotychczas ukazały się:

- Nr 1 *Pyzdry – miasto nad Wartą* (1993)
- Nr 2 *Ziemia Szamotulska* (1993)
- Nr 3 *Wielkopolskim szlakiem A. Mickiewicza* (1993)
- Nr 4 *Szlakiem Powstania Wielkopolskiego* (1993)
- Nr 5 *Śrem* (1994)
- Nr 6 *Lwówek* (1994)
- Nr 7 *Krotoszyn* (1994)
- Nr 8 *Pojezierze Międzychodzko-Sierakowskie* (1995)
- Nr 9 *Złotów* (1995)
- Nr 10 *Grodzisk Wielkopolski* (1995)
- Nr 11 *Lubiń* (1995)
- Nr 12 *Przejdziem Wartę* (1996)
- Nr 13 *Szlak Cysterski w Wielkopolsce* (1996)

W druku:

- Nr 15 *Dolsk*
- Nr 16 *Żerków i Nowe Miasto nad Wartą*

W przygotowaniu:

Miłosław
Puszcza Zielonka

ISBN 83-85811-40-0

9 788385 811404